CİLT/VOLUME: 7 SAYI/ISSUE: 1 2024

EfilJournal

Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi
Efil Journal of Economic Research

Özel Sayı: 1. İktisat ve Toplum Kongresi

Special Issue: 1st Conference of Economics and Society

Bir Para Politikası Olarak Enflasyon Hedeflemesi ve Eşlik Eden Döviz Kuru Rejimleri 10
Kaan İrfan Öğüt

Göçebe Barbarın Peşinde İki Tarih Tezi: Kıvılcımlı ve Karatani..... 53
Çiğdem Boz

Mental Health Effects of Term Time Employment for University Students: Evidence from Online Education Period 70
Şerife Deniz Kolat, Deniz Göktaş, Jülide Damadoğlu, Kübra Koç

Sosyal Girişimlerin Ekonomi Politiği: Foucaultcu İktidar Analizi 89
Güneş Kurtuluş, Mustafa İnci

Teknolojik Gelişim ile Ekolojik Ayak İzi İlişkisi: OECD Ülkeleri Uygulaması..... 104
Ergün Aktürk, Sena Gültekin

Türk Sanayiinde İhracat Rekabetçiliği Kalıpları..... 118
Mert Can Duman

Rantiye Devlet Teorisi ve Doğal Kaynak Yoksunu Ülkelerde İşlerliği..... 131
Ahmet Salih İkiz

CİLT/VOLUME: 7 SAYI/ISSUE: 1 2024

EfilJournal
Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi
Efil Journal of Economic Research

Sahibi/Owner: Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti. Adına; Fethiye Çolak

On Behalf of Eflatun Printing Distributing Publication Consulting Investment and Trade Ltd. Co.; Fethiye Çolak

Publishing Director/Yayın Yönetmeni: Serenay Dıraz

İdare Yeri/Place of Management: Bağcılar Mahallesi, Şemsettin Günaltay Caddesi
283. Sokak Ata Apt. No: 9/7 06660
Çankaya/ANKARA - TÜRKİYE
Telefon : (+90 312) 442 52 10 - 11
GSM : (+90 541) 232 00 95
E-posta : info@efiljournal.com

Baskı Tarihi/Date of Issue: Mart / March 2024

Tasarım/Design: Ferhat Önder

Basım Yeri/Printed By: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Ticaret Anonim Şirketi
Beytepe Köy Yolu No.3 Bilkent, Çankaya/Ankara
Telefon: 0312 266 44 10
Sertifika Nu.: 46519

ISSN: 2619-9580

EISSN: 2667-8012

Yayın Türü/Publication Type: Yaygın Süreli Yayın/Quarterly Publication

Etki Faktörü/Impact Factor:

Dizinler/Index: EBSCO
CiteFactor Academic Scientific Journal
DRJI Directory of Research Journals Indexing
Academic Resource Index ResearchBib

Yayın İlkeleri
Efil Journal, yılda dört kez Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti. tarafından yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir. Dergide yayımlanan makaleler, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Dergide yayımlanan makalelerin yayın hakkı Eflatun Basın Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.ne aittir ve izin alınmadan hiçbir şekilde yeniden çoğaltılamaz.

Publication Principles
Efil Journal is a quarterly printed and refereed journal which is being published by Eflatun Printing Distribution Publishing Consulting Invesment and Trade Ltd. Co. The responsibility of the published articles is belonged to the author. Articles published in the journal can not be used without giving reference to the source. Publication rights of the published articles are belonged to Eflatun Printing Distribution Publishing Consulting Invesment and Trade Ltd. Co. Published articles can not be reproduced without permission.

EfilJournal

Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi

Efil Journal of Economic Research

CİLT/VOLUME: 7 SAYI/ISSUE: 1

www.efiljournal.com

EDİTÖRLER/CO-EDITORS

Altuğ Yalçıntaş	Ankara University, Ankara, Turkey
Cem Oyvat	Greenwich University, London, England
Ceyhun Elgin	Boğaziçi University Istanbul, Turkey
Gülçin Özkan	King's College London, London, England
Nazire Nergiz Dinçer	TED University, Ankara, Turkey
Ömer Faruk Çolak	Gazi University (Emeritus), Ankara, Turkey – Editor in Chief

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Ahmet Faruk Aysan	Hamad Bin Khalifa University, Ar-Rayyan, Qatar
Ali Coşkun Tunçer	University College London, London, England
Alper Duman	Izmir University of Economics, Izmir, Turkey
Asena Caner	TOBB University of Economics & Technology, Ankara, Turkey
Ayça Tekin-Koru	TED University, Ankara, Turkey
Ayşe İmrohoroğlu	University of Southern California, Los Angeles, California, USA
Burçin Kısacıkoğlu	Bilkent University, Ankara, Turkey
Cevat Giray Aksoy	King's College London, London, England
Devrim Dumludağ	Marmara University, Istanbul, Turkey
Ege Yazgan	İstanbul Bilgi University, Istanbul, Turkey
Elif Akbostancı Özkazanç	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Eren Gürer	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Erkan Erdil	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Fatih Güvenen	University of Minnesota, Minneapolis, United States of America
Gül İpek Tunç	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Güney Işıkara	New York University, New York, USA
Hakan Kışlal	Saint Leo University, Florida, United States of America
İbrahim Erdem Seçilmiş	Hacettepe University, Ankara, Turkey
İbrahim Semih Akçomak	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
İpek İlkkaracan	İstanbul Technical University, Istanbul, Turkiye
Kağan Parmaksız	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Levent Koçkesen	Koç University, Istanbul, Turkey
Murat Yıldızoğlu	Bordeaux University Bordeaux, France
Münis Seven Ağır	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Nil İpek Şirikçi	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Onur Yıldırım	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Özgür Orhangazi	Kadir Has University, Istanbul, Turkey
Özgür Yılmaz	Koç University, Istanbul, Turkey
Pınar Derin Güre	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Refet Gürkaynak	Bilkent University, Ankara, Turkey
Seda Ertaç	Koç University, Istanbul, Turkey
Serdar Sayan	TOBB University of Economics & Technology, Ankara, Turkey
Süleyman Değirmen	Konya Food and Agriculture University, Konya, Turkey
Şirin Saraçoğlu	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Timur Han Gür	Hacettepe University, Ankara, Turkey
Turan Subaşat	Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla, Turkey
Ufuk Akçiğit	The University of Chicago, Chicago, United States of America
Yusuf Soner Başkaya	University of Glasgow, Istanbul, Turkey
Ziya Öniş	Koç University, Istanbul, Turkey

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Abdullah Yalaman	Eskişehir Osmangazi University, Eskişehir, Turkey
Ahmet Şahinöz	Başkent University, Ankara, Turkey
Alessandro Sapio Parthenope	University of Naples, Napoli, Italy
Alicia Puyana Mutis	Latin American School of Social Sciences (Emeritus), Guatemala, Guatemala Republic
Alparslan Abdurrahman Başaran	Hacettepe University, Ankara, Turkey
Alpay Filiztekin	Özyeğin University, Istanbul, Turkey
Arne Heise	Hamburg University, Hamburg, Germany
Arzu Akkoyunlu Wigley	Hacettepe University, Ankara, Turkey
Asaf Savaş Akat	İstanbul Bilgi University, Istanbul, Turkey
Ayça Altıntığ	University of Southern California, Los Angeles, California, USA
Ayça Ebru Giritligil	İstanbul Bilgi University, Istanbul, Turkey
Aykut Kibritçioğlu	Turkish-German University, Istanbul, Turkey
Aykut Lenger	Ege University, Izmir, Turkey
Ayşe Mumcu	Boğaziçi University, Istanbul, Turkey
Begüm Özkaynak	Boğaziçi University, Istanbul, Turkey
Bilin Neyaptı	Bilkent University, Ankara, Turkey
Bora Süslü	Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla, Turkey
Boris Kagarlitsky	Institute for Globalisation Studies and Social Movements, Moscow, Russia
Burak Gürbüz	Nişantaşı University, Istanbul, Turkey
Cem Mehmet Baydur	Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla, Turkey
Cumhur Coşkun Küçüközmen	Izmir University of Economics, Izmir, Turkey
David F. Ruccio	University of Notre Dame, Notre Dame, France
Derya Gültekin	İstanbul Technical University, İstanbul, Turkey
Dinar Kale	The Open University, Milton Keynes, United Kingdom
Dirk Meissner	National Research University Higher School of Economics, Moscow, Russia
Ebru Voyvoda	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Ercan Eren	Yıldız Technical University, Istanbul, Turkey
Erdal Özmen	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Erinç Yeldan	Kadir Has University, Ankara, Turkey
Erol Taymaz	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Ersin Kalaycıoğlu	Sabancı University, Istanbul, Turkey
Fatma Doğruel	Marmara University, Istanbul, Turkey
Feride Doğaner Gönel	Yıldız Technical University, Istanbul, Turkey
Fikret Adaman	Boğaziçi University, Istanbul, Turkey
Francesco Boldizzoni	University of Helsinki, Trondheim, Norway
Funda Barbaros	Ege University, Izmir, Turkey
Gökhan Özertan	Boğaziçi University, Istanbul, Turkey
Hakan Ercan	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Hakan Mıhcı	Hacettepe University (Emeritus), Ankara, Turkey
Hasan Cömert	Trinity College Hartford, Hartford, United States of America
Hüseyin Özel	Hacettepe University, Ankara, Turkey
İlhan Can Özen	Middle East Technical University, Ankara, Turkey

İlhan Tekeli	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
İnsan Tunalı	Koç University, Istanbul, Turkey
Jennifer Olmsted	Drew University, Madison, United States of America
L. Randall Wray	Bard College, New York, United States of America
Levent Neyse	WZB & DIW Berlin, Berlin, Almanya
M. Aykut Attar	Hacettepe University, Ankara, Turkey
M. Özgür Kayalıca	Istanbul Technical University, Istanbul, Turkey
Marc-Alexandre Sénégas	University of Bordeaux, Bordeaux, Fransa
Meghnad Desai	London School of Economics (Emeritus), London, England
Mehmet Teoman Pamukçu	Middle East Technical University, Ankara, Turkiye
Meltem Dayıoğlu	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Muammer Kaymak	Hacettepe University, Ankara, Turkey
Murat Çokgezen	Marmara University, Istanbul, Turkey
Murat Koyuncu	Boğaziçi University, Istanbul, Turkey
Necat Coşkun	Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara, Turkey
Oğuz Esen	Izmir University of Economics, Izmir, Türkiye
Öner Günçavdı	Istanbul Technical University, Istanbul, Turkey
Recep Yücedoğru	Bülent Ecevit University, Zonguldak, Turkey
Remzi Sanver	İstanbul Bilgi University, Istanbul, Turkey
Robert H. Wade	London School of Economics and Political Science, London, England
Roberto Frenkel	Center for the Study of State and Society, Buonas Aries, Argentina
Ruut Veenhoven	Rotterdam Erasmus University, Rotterdam, Holland
Sacit Hadi Akdede	Izmir Bakırçay University, Izmir, Turkey
Sadi Uzunoğlu	Trakya University, Edirne, Turkey
Salih Barışık	Gaziosmanpaşa University, Tokat, Turkey
Selva Demiralp	Koç University, Istanbul, Turkey
Semih Tümen	TED University, Ankara, Turkey
Serkan Küçükşenel	Middle East Technical University, Ankara, Turkey
Sinan Sönmez	Atılım University, Ankara, Turkey
Stavros Mavroudeas	Panteion University, Athina, Greece
Susan E. Cozzens	Georgia Institute of Technology, Atlanta, United States of America
Sübidey Togan	Bilkent University, Ankara, Turkey
Şevket Pamuk	Boğaziçi University, Istanbul, Turkey
Taner Berksoy	Piri Reis University, Istanbul, Turkey
Tarkan Çavuşoğlu	Hacettepe University, Ankara, Turkey
Timur Kuran	Duke University, Durham, United States of America
Ümmühan Gökovalı	Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla, Turkey
Walter G. Park	American University, Washington, United States of America
Wolfgang Streeck	Max Planck Institute for the Study of Societies, Köln, Germany
Yalçın Karatepe	Ankara University, Ankara, Turkey
Yasin Kütük	Altınbaş University, İstanbul, Turkiye
Yaşar Uysal	Dokuz Eylül University, Izmir, Turkey
Yılmaz Akyüz	UNCTAD, Geneva, Switzerland
Zuhal Yeşilyurt Gündüz	TED University, Ankara, Turkey

DİL EDİTÖRÜ/LANGUAGE EDITOR

Hakan Kışlal	Saint Leo University, Florida, United States of America

Editör'den

2024 yılında da iktisat yazını enflasyon, gelir eşitsizliği, iklim değişimi, göç, toplumsal cinsiyet ve yapay zekâ gibi konuları daha çok konuşur oldu. Bu dönüşüm iktisadın Ortodoks bakış açısından kaynaklanan mahkûm pozisyonundan kopmaya başladığını göstermekte. Buna rağmen ana akım iktisat da gücünü koruma telaşında.

Bu tartışmalar iktisada zenginlik katmakta. Dergimizin bu sayısı, söz ettiğimiz zenginliğin göstergesidir diyebiliriz. EfilJournal'ın bu sayısındaki ilk makalenin sahibi Kaan İrfan Öğüt. "Bir Para Politikası Olarak Enflasyon Hedeflemesi ve Eşlik Eden Döviz Kuru Rejimleri" başlıklı çalışmada kredi ve kamu harcamalarıyla yaratılan paranın olası enflasyonist etkisinin nasıl modellenebileceği ve enflasyon hedeflemesine eşlik etmesi gereken döviz kuru rejimi ele alınmaktadır.

"Göçebe Barbarın Peşinde İki Tarih Tezi: Kıvılcımlı ve Karatani" başlıklı makalenin yazarı Çiğdem Boz, Hikmet Kıvılcımlı ve Kojin Karatani'nin düşüncelerini, katkılarını ele alınmıştır. "Mental Health Effects of Term Time Employment for University Students: Evidence from Online Education Period" başlıklı makalenin yazarları Şerife Deniz Kolat, Deniz Göktaş, Jülide Damadoğlu ve Kübra Koç, Türkiye'de meydana gelen deprem sonrasında, öğrencilerin dönem içi bir işte çalışma durumları ile depresyon belirtileri taşıma olasılığı arasındaki ilişkiyi ele almaktalar.

"Sosyal Girişimlerin Ekonomi Politiği: Foucaultcu İktidar Analizi" başlıklı çalışmada Güneş Kurtuluş ve Mustafa İnci, Michel Foucault'nun iktidar analizi çerçevesinde Türkiye'deki sosyal girişim modelini tartışmaktalar. "Teknolojik Gelişim ile Ekolojik Ayak İzi İlişkisi: OECD Ülkeleri Uygulaması" adlı makalede Ergün Aktürk ve Sena Gültekin, ekolojik ayak izi ve teknoloji arasındaki ilişkiyi ele alınmaktadır.

Mert Can Duman tarafından yazılan "Türk Sanayiinde İhracat Rekabetçiliği Kalıpları" başlıklı makalede Türkiye'deki ihracat rekabetçiliği kalıpları ele alınarak rekabetçilik analizi yapılmaktadır. Ahmet Salih İkiz tarafından kaleme alınan "Rantiye Devlet Teorisi ve Doğal Kaynak Yoksunu Ülkelerde İşlerliği" başlıklı çalışmada doğal kaynak sahibi olmayan veya sınırlı doğal kaynak sahibi ülkelerde rantçı devlet teorisinin geçerliliği üzerine bazı fikirler üretilmeye çalışılmıştır.

Yeni sayılarda görüşmek dileğiyle.

Ömer Faruk Çolak
Sorumlu Editör

Executive Summary

In 2024, the economics literature is more concerned with inflation, income inequality, climate change, migration, gender, and artificial intelligence. This shift shows that economics is beginning to move away from its doomed position from an orthodox perspective. Nevertheless, mainstream economics is in a hurry to maintain its power.

These debates enrich economics. This issue of our journal can be said to be an indicator of this richness. The first article in this issue of EfilJournal "Inflation Targeting as a Monetary Policy and Accompanying Exchange Rate Regimes" is written by Kaan İrfan Öğüt. This paper first looks at how to model the potential inflationary effects of money created by credit and government spending. It also discusses the exchange rate regime that should accompany inflation targeting.

Çiğdem Boz, discusses the thoughts and contributions of Hikmet Kıvılcımlı and Kojin Karatani in "Two Historical Theses in Pursuit of the Nomadic Barbarian: Kıvılcımlı and Karatani". In "Mental Health Effects of Term Time Employment for University Students: Evidence from Online Education Period", Şerife Deniz Kolat, Deniz Göktaş, Jülide Damadoğlu and Kübra Koç discuss the relationship between in-term employment and the probability of having symptoms of depression after the earthquake in Turkey.

In "Political Economy of Social Enterprises: Foucauldvian Power Analysis", Güneş Kurtuluş and Mustafa İnci discuss the social enterprise model in Turkey within the framework of Michel Foucault's power analysis. "The Relationship between Technological Development and Ecological Footprint: OECD Countries Implementation", Ergün Aktürk and Sena Gültekin discuss the relationship between ecological footprint and technology.

In "Export Competitiveness Patterns in Turkish Industry", Mert Can Duman analyzes export competitiveness patterns in Turkey. "Rentier State Theory and its Functioning in Natural Resource-Poor Countries" written by Ahmet Salih İkiz, discuss some ideas on the validity of rentier state theory in countries that do not have natural resources or have limited natural resources.

Hope to see you in the next issues.

Ömer Faruk Çolak
Editor in Chief

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi

Bir Para Politikası Olarak Enflasyon Hedeflemesi ve Eşlik Eden Döviz Kuru Rejimleri 10
Kaan İrfan Öğüt

Araştırma Makalesi

Göçebe Barbarın Peşinde İki Tarih Tezi: Kıvılcımlı ve Karatani..... 53
Çiğdem Boz

Araştırma Makalesi

Üniversite Öğrencileri için Dönemsel İstihdamın Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri: Çevrimiçi Eğitim Döneminden Bulgular..... 70
Şerife Deniz Kolat, Deniz Göktaş, Jülide Damadoğlu, Kübra Koç

Araştırma Makalesi

Sosyal Girişimlerin Ekonomi Politiği: Foucaultcu İktidar Analizi..... 89
Güneş Kurtuluş, Mustafa İnci

Araştırma Makalesi

Teknolojik Gelişim ile Ekolojik Ayak İzi İlişkisi: OECD Ülkeleri Uygulaması..... 104
Ergün Aktürk, Sena Gültekin

Araştırma Makalesi

Türk Sanayiinde İhracat Rekabetçiliği Kalıpları..... 118
Mert Can Duman

Araştırma Makalesi

Rantiye Devlet Teorisi ve Doğal Kaynak Yoksunu Ülkelerde İşlerliği..... 131
Ahmet Salih İkiz

CONTENTS

Research Article

Inflation Targeting as a Monetary Policy and Accompanying Exchange Rate Regimes 10
Kaan İrfan Öğüt

Research Article

Two Historical Theses in Pursuit of the Nomadic Barbarian: Kıvılcımlı and Karatani 53
Çiğdem Boz

Research Article

Mental Health Effects of Term Time Employment for University Students: Evidence from Online Education Period 70
Şerife Deniz Kolat, Deniz Göktaş, Jülide Damadoğlu, Kübra Koç

Research Article

Political Economy of Social Enterprises: Foucauldian Power Analysis 89
Güneş Kurtuluş, Mustafa İnci

Research Article

The Relationship between Technological Development and Ecological Footprint: OECD Countries Implementation 104
Ergün Aktürk, Sena Gültekin

Research Article

Export Competitiveness Patterns in Turkish Industry 118
Mert Can Duman

Research Article

Rentier State Theory and its Functioning in Natural Resource-Poor Countries 131
Ahmet Salih İkiz

EfilJournal VOLUME: 7 | ISSUE: 1 | Date of Submission: 03.02.2024 | Date of Acceptance: 04.03.2024
CİLT: 7 | SAYI: 1 | Başvuru Tarihi: 03.02.2024 | Kabul Tarihi:04.03.2024
ISSN: 2619-9580

Research Article/Araştırma Makalesi

Bir Para Politikası Olarak Enflasyon Hedeflemesi ve Eşlik Eden Döviz Kuru Rejimleri

Kaan İrfan Öğüt, Doç. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi, Ekonomi Bölümü, kaan.ogut@bau.edu.tr,

ORCID: 0000-0002-3090-003X

Öz

Bir para politikası gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülkenin merkez bankaları tarafından 1990'lardan itibaren yaygınlaşarak tercih edilen enflasyon hedeflemesi 2000'lerde makro iktisat literatürünü de etkilemiştir. Makalede öncelikle kredi ve kamu harcamaları ile yaratılan paranın olası enflasyonist etkisinin nasıl modellenebileceği ele alınmıştır. İkinci olarak çalışma enflasyon hedeflemesine eşlik etmesi gereken döviz kuru rejimi ile ilgili tartışmalara ışık tutmaktadır. Her ne kadar ana-akım iktisat yaklaşımı enflasyon hedeflemesinin ancak serbest dalgalı döviz kuru rejimi ile birlikte etkin bir şekilde uygulanabileceğini savunsa da 2000'lerin başlarında bir grup heterodoks iktisatçı enflasyon oranı ile birlikte reel döviz kurunun da hedeflenmesi gerektiğini savunmuşlar, 2008 sonrasında finansal istikrar kavramına yapılan vurgunun artması ile sterilize edilmiş döviz kuru müdahaleleri ve 2010'ların sonlarında sermaye kontrolleri bizzat IMF araştırmacıları tarafından savunulmaya başlanmıştır. Çalışmada özellikle gelişmekte olan ülkeler için enflasyon hedeflemesi ve buna uygun döviz kuru rejimi ile ilgili tartışmalar Türkiye ekonomisindeki borç ve varlık dolarizasyonu çerçevesinde analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Endojen Para Arzı, Enflasyon Hedeflemesi, Döviz Kuru Rejimleri.*

JEL Kodları: *E12, E58, F41*

Inflation Targeting as a Monetary Policy and Accompanying Exchange Rate Regimes

Abstract

As a monetary policy inflation targeting, increasingly adopted since the 1990s by central banks of both developed and developing countries, has also significantly influenced macroeconomic literature in the 2000s. This study first addresses how the potential inflationary effects of money created through credit and government spending can be modelled. Secondly, it focuses on the debates surrounding the exchange rate regime that should accompany inflation targeting. Although the mainstream economic approach argues that inflation targeting can only be effectively implemented with a freely floating exchange rate regime, a group of heterodox economists in the early 2000s argued for targeting both inflation rate and real exchange rate. Following the 2008 with increased emphasis on financial stability, sterilized foreign exchange interventions in the early 2010s and capital controls in the late 2010s began to be advocated also by IMF researchers. The study particularly analyzes discussions on inflation targeting and suitable exchange rate regimes for developing countries within the framework of the debt and asset dollarization in the Turkish economy.

Key Words: *Endogenous Money Supply, Inflation Targeting, Exchange Rate Regimes.*

JEL Codes: *E12, E58, F41*

Öğüt, K. İ. (2024). Bir para politikası olarak enflasyon hedeflemesi ve eşlik eden döviz kuru rejimleri. *Efil Journal of Economic Research, 7*(1), 10-52.

1. Giriş: Makro İktisadi Uzlaşma ve Enflasyon Hedeflemesi Rejimi

Keynes'in (1930), *Para Üzerine Bir İnceleme*[1] isimli kitabındaki iki önemli vurgusu olan *para arzının içselliği*, yani borçlanma ile yaratılan *kredi para* ve *tasarruf-yatırım dengesizliği* kavramları Keynes'in çok daha geniş kitlelerce bilinen eseri *Genel Teori*[2] (1936) üzerine

1 Keynes, 1930 yılında yayınladığı Para Üzerine Bir İnceleme başlıklı kitabına banka parasının borçlanma ile ortaya çıktığı saptaması ile başlar (Keynes, 1930: 3). Kitabın ikinci bölümü Banka Parasının Yaratılması başlığını taşır. Keynes'e göre bankaların güvenle yaratabilecekleri banka parasının yani kredinin bir sınırı yoktur (Keynes, 1930: 26). Bu anlamda para arzının belirleyicisi kredi talebidir. Firmalar ve tüketiciler, üretim girdilerini veya dayanıklı tüketim malları için yapacakları harcamaları finanse etmek üzere bankalardan kredi talep ettiklerinde bankalar bu talebi tamamıyla karşılarlar (Fontana & Setterfield, 2009). Aslında Keynes daha 1913'te kaleme aldığı Krizin Bunalıma Dönüşmesinden Bankacılar Ne Ölçüde Sorumludur? başlıklı bildirisinde de bankaların girişimcilere ellerinde tuttukları tasarruflardan daha fazla borç verebileceklerini, bu anlamda kredi yaratımının bir enflasyon kaynağı olabileceğini vurgulamıştır (Skidelsky, 2010: 60). Bu anlamda tasarruf ve yatırımlar birbirlerinden farklılaşabilirler. Tasarruf eyleminin yatırım yapılmasına yol açması bir zorunluluk değildir (Skidelsky, 1994: 218, 315). Benzer bir şekilde Wicksell (1907) de bankaların sağlayabileceği kredinin, sermayeleri ile sınırlı olmadığı, bankaların para yaratabileceğini savunmuştur (Wicksell, 1969: 76). Keynes ve Wicksell'in yaklaşımlarındaki benzerlik ilgi çekicidir. Leijonhufvud'a (1979) göre makro ekonomideki kırılma noktası Wicksell'in, faiz oranı mekanizmasının tasarruf ve yatırım kararlarını koordine etmekte başarısız kalarak gelir dalgalanmalarına neden olabileceğini ortaya koymuş olmasıdır. Tüm Keynesyen okullar, Avusturya Okulu ve Stockholm Okulu bu anlamda Wicksell'in soyundan gelirler Wicksell Bağlantılı teorilerin, monetarist teorilerden temel farkı parasal değişkenlerin reel değişkenleri etkileyebileceğini iddia etmeleridir. Literatürde Keynes – Wicksell Modeli olarak yer alan, bu yaklaşımın en önemli özellikleri tasarruf ve yatırım eylemlerinin (Franke, 1992) ve dolayısıyla tasarruf ve yatırım fonksiyonlarının bağımsız (Stein, 1969) ve birbirlerinden ayrı olmasıdır. Enflasyon, yatırım kararlarının tasarruf kararlarından sapması nedeniyle mal piyasasında ortaya çıkan dengesizlikten kaynaklanır (Chiarella & Flaschel, 2000: 31). Wicksell ve Keynes'in her ikisinin de konjonktür dalgalanmalarını analizlerinde tasarruf - yatırım dengesizliği temel bir rol oynar (Tamborini, 2006).

2 Kitabın tam başlığı şöyledir; *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*

yapılandırılan IS-LM modeli ile ders kitaplarına giren *Neo-Klasik Sentezin* yani bir anlamda ana-akım iktisadın dışında bırakılmış olmakla birlikte *kredi para* kavramı, doğrudan olmasa da Wicksell'in ikili faiz oranı yaklaşımı üzerinden, *Taylor Kuralı* aracılığıyla ve Woodford'un makro iktisatta *Yeni Uzlaşma*[3] veya *Yeni Neo-Klasik Sentez*, olarak adlandırılan çalışmalarının katkıları ile 2000'li yıllarda ana-akım makro iktisat yaklaşımına dâhil olmuştur (Öğüt, 2016; 2017).

Bu noktada bir *Post Keynesyen* Lavoie ve bir de *Yeni Keynesyen* Romer, iki iktisatçıya referans vererek *Yeni Uzlaşma* ile *enflasyon hedeflemesi* kavramları arasındaki ilişkiyi netleştirebiliriz. Lavoie (2017) talep odaklı *içsel para arzı* kavramını zımnen onaylayan ve parasal analizlerinde Wicksell'in faiz yaklaşımını temel alan *Yeni Uzlaşma* görüşünün merkez bankası yöneticilerinin pragmatik bir yaklaşımla *enflasyon hedeflemesi*[4] rejimini devreye sokmaları ve politika aracı olarak kısa vadeli faiz oranını[5] kullanmalarının iktisatçılar tara-

3 Taylor (1993) enflasyonun %2'lik bir hedef değerden sapmasını ve reel milli gelirin de yıllık %2,2 oranında büyüdüğünü varsaydığı bir trend milli gelir değerinden farklılaşmasını temel alan bir faiz oranı belirleme kuralını ekonometrik olarak test etmiş ve FED'in 1987-1992 arasındaki fonlama oranlarını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde açıklamıştır. Her ne kadar Taylor bu çalışmasında Wicksell'e herhangi bir referans vermemiş olsa da, Woodford, Wicksell'in faiz oranlarının ayarlanarak fiyat seviyesinin etkilenmesi yoluyla enflasyonun elimine edilebileceği şeklindeki önerisini yeniden gündeme getirerek, faiz oranı kuralı şeklinde ifade edilen bir para politikasını ilk formüle eden iktisatçının büyük olasılıkla Wicksell olduğunu iddia etmiş, böylece, bir anlamda Taylor Kuralı'nı ve dolayısı ile enflasyon hedeflemesinin temel tezini Wicksell'e dayandırarak, Wicksell'i yeni uzlaşmanın odağına yerleştirmiştir (Woodford, 2003: 45).

4 Mishkin (1999) başarılı bir para politikası için nominal bir çıpanın gerekliliğine dikkat çeker ve *döviz kuru hedeflemesi*, *parasal hedefleme* ve *enflasyon hedeflemesi* olmak üzere üç temel para politikasından söz eder. Enflasyon hedeflemesinde, düşük ve istikrarlı bir enflasyon oranı resmi olarak para politikasının hedefi olarak belirlenir ve duyurulur (Mishkin & Bernanke, 1997). Enflasyon hedeflemesi rejiminde merkez bankası, genellikle bir ila üç yıllık orta vadeli bir ufukta, enflasyon oranı için kamuya açıklanmış bir hedefe ulaşmaktan sorumludur. Yaygın olarak uygulanan *esnek enflasyon hedeflemesi* rejimlerinde, merkez bankaları, uzun vadede enflasyon hedefine ulaşıldığı sürece, çıktı istikrarının sağlanması gibi diğer hedefleri de takip edebilirler. Enflasyon hedeflemesi yapan merkez bankaları aynı zamanda iletişim, şeffaflık ve hesap verebilirliğe de önem verirler (Bernanke & Woodford, 2004).

5 FED örneğine bakılacak olursa aslında 1960'ların sonlarına kadar faiz oranlarının hedeflendiğini ancak konjonktüre (ekonomik daralma veya genişleme dönemlerine) karşıt bir şekilde faiz oranının hedeflenen arlıkta tutulması amacıyla açık piyasa işlemlerinin kullanılmasının parasal taban üzerinden, para arzını etkilediğinin gözlemlenmesinin parasal büyüklüklerin doğrudan hedeflenmesi düşüncesini gündeme getirdiği görülür. Friedman, Brunner, Meltzer gibi monetarist iktisatçıların görüşlerinin etkili olduğu bu süreçte Arthur Burns 1970'te FED'in başına gelince parasal büyülüklerin de ara hedef olarak kullanılacağı ilan edilmiştir. Bu anlamda 1970'lerin FED örneğinde olduğu gibi Merkez Bankalarının M1, M2 gibi parasal büyüklüklerin büyüme oranlarını belli aralıklar içerinde kalmak üzere hedefledikleri örnekler var olmakla birlikte eş zamanlı olarak federal fon oranı için de bir bant aralığı belirlendiğini unutmamak gerekir. 1979'da Volcker federal fon oranının operasyon aracı olarak kullanılacağına dair vurguyu azaltırken bu faiz oranı için belirlenen bant aralığını beş kattan fazla genişletmiş böylece politika faizinin para politikası üzerindeki belirleyici gücünü azaltmıştır. 1987'de FED finansal yeniliklerin ve bu piyasalardaki deregülasyonun paranın ölçümünü ve tanımlanmasını zorlaştırdığından ve M1 ile iktisadi faaliyetler arasındaki istikrarlı ilişkinin ortadan kalkmasından ha-

fından farkına varılması sonrasında geliştiğini ifade eder. Para politikası rejimi olarak *enflasyon hedeflemesi* uygulayan ve enflasyon oranlarında istikrarı sağlayan (Svensson, 2010) merkez bankalarının para politikası aracı olarak parasal büyüklüklerden ziyade, politika faiz oranını[6] kullanmalarının ana-akım iktisat yazınına yansıması Romer (2000) ile gerçekleşmiştir. Romer (2000) FED'in enflasyon ve çıktı ile ilgili hedeflerine ulaşmak için federal fonlama oranını belirlediğini ve bu süreçte parasal büyüklüklerin çok kısıtlı bir rol oynadığını ifade ederek, para otoritelerinin para arzını dışsal olarak belirledikleri[7] varsayımına dayanan makro ekonomik modeller yerine, Merkez Bankalarının para politikası aracı olarak faiz oranını saptadıkları varsayımına dayanan yeni bir yaklaşım önermiştir. Romer'in bu yeni yaklaşımı genişletilerek kurulan modellerde para politikası fonksiyonu, genellikle Taylor Kuralı'nı izlerken, enflasyon uyarlanması için de beklentilerle genişletilmiş Phillips Denklemi kullanılmıştır (Hsing, 2005) Fontana & Setterfield (2009) mal piyasasının denge durumunu ifade eden IS denklemi, Phillips Eğrisi ve Taylor Kuralı'ndan oluşan üç denklemli bir model ile ifade edilen bu yeni yaklaşımı makro ekonomide yeni uzlaşmanın ifadesi olarak tanımlamışlardır. Özellikle Taylor Kuralı yeni uzlaşmanın temellerinin atılması

reketle M1 hedeflemesi yapmaktan vazgeçmiştir. 1990'larda bu ilişkinin M2 için de zayıflamasından dolayı hiçbir parasal büyüklüğün hedef olarak kullanılmayacağı açıklanmıştır. 1990'ların başlarında federal fon hedeflemesine geri dönülmüştür (Mishkin, 2004: 424). Bernanke (2023) Volcker 1979'da göreve geldiğinde FED'in ana para politikası aracının İkinci Dünya Savaşı'ndan o güne federal fonlama oranı olduğunu, arzu edilen hedeflere ulaşmak için bankaların birbirlerine borç verdiği bu faiz oranı için bir hedef belirlediğini daha sonra da gecelik para piyasasında rezerv (likidite) arzını bu hedefe ulaşmak üzere düzenlediğini ancak Volcker'ın monetarist bir yaklaşımla para arzı büyüme oranının yönetilmesinin enflasyon oranı üzerinde daha etkili olacağını savunarak faiz oranını ikincil bir araç haline getirdiğini ifade eder. Ancak uzun vadede istikrarlı olduğu düşünülen para arzı artışı ile enflasyon oranı arasındaki ilişkinin kısa vadede istikrarsız olduğu görülmüş fonlama oranının hedeflendiği geleneksel yaklaşıma geri dönülmüştür.

6 ABD'nin tarihsel deneyiminde faiz oranı kullanımı daha önceye de götürülebilir. Romer ve Romer (2002) İleriye dönük bir Taylor Kuralı yani politika faiz oranını enflasyon ve çıktı açığının beklenen değerlerine göre belirleyen bir reaksiyon fonksiyonu kullanılarak yapılan ampirik tahminlerin sonuçlarına göre, 1950'lerde politika yapıcıların nominal politika faiz oranlarını beklenen enflasyondaki artışlarla bire birden daha fazla yükselttiğini göstererek 1950'lerdeki para politikasının 1960'ların sonu ve 1970'lerdekinden daha çok 1980'ler ve 1990'lardaki politikaya benzediğini öne sürmektedirler.

7 Parasal hedefleme 1970'lerde, başta Almanya, İsviçre, Kanada, Birleşik Krallık, Japonya ve ABD olmak üzere birçok ülke tarafından benimsenmiştir. Bu strateji, fiyat istikrarı gibi nihai bir hedefe ulaşmak için bir ara hedef olarak parasal büyüklüklerin kullanılmasını içerir (Mishkin, 2004: 496). ABD örneğinde Merkez Bankası istihdam ve fiyat düzeyi hedeflerine karar verdikten sonra, istihdam ve fiyat düzeyi üzerinde doğrudan etkisi olan parasal büyüklükler (M1, M2 veya M3) ve/veya faiz oranları (federal fon oranı) gibi ara hedefler olarak adlandırılan bir dizi değişkeni seçer. Ancak bu ara hedefler merkez bankası tarafından doğrudan belirlenemez. Bu nedenle, merkez bankası, politika araçlarına daha duyarlı olan rezerv büyüklükler olan borçlanılmamış rezervler üzerinden parasal taban gibi araç hedefler seçmiştir (Mishkin, 2004: 414). Bernanke ve diğerleri (1999) kendilerini *parasal hedefleyiciler* olarak tanımlamaları ile ön plana çıkan Almanya ve İsviçre merkez bankalarının para politikası hedeflerini, para stokunun büyüme oranı cinsinden ifade ettiklerini ancak bu ülkelerin para rejimlerinin birçok özelliğinin aynı zamanda enflasyon hedeflemesi rejimini andırdığını dolayısıyla bu iki ülkenin deneyimlerinin enflasyon hedeflemesi uygulayıcıları için faydalı dersler sunduğunu ifade ederler.

açısından önemli bir akademik katkı olmuştur (Arestis, 2009)[8]. Arestis ve Sawyer (2008) enflasyon hedeflemesi rejimini *Yeni Uzlaşma Makro İktisadının* önemli bir politika reçetesi olarak tanımlarken Epstein & Yeldan (2009) enflasyon hedeflemesinin ana akım makro iktisadın yeni *ortodoksisi* olduğunu iddia ederler.

Woodford'un çalışmalarında Wicksell'in kredi sistemi[9] merkezi bir yere sahiptir ve enflasyon faiz oranı ile kontrol edilmektedir (Boianovsky & Trautwein, 2010). Wicksell'in para politikası hedefi olarak belirlediği fiyat seviyesi istikrarı, günümüzdeki enflasyon hedeflemesi rejimlerinin teorik temeli olarak kabul edilmektedir[10] (Jonung, 2002). Yeni uzlaşmada faiz oranının dışsal olarak belirlenen bir para politikası aracı olarak algılanması para miktarının içsel olarak belirlenmesini gerektirir. Firmalar ve tüketiciler, üretim girdilerini veya dayanıklı tüketim malları için yapacakları harcamaları finanse etmek üzere bankalardan kredi talep ettiklerinde bankalar bu talebi karşılayarak satın alma gücü veya bir anlamda para yaratmış olurlar (Fontana & Seterfield, 2009). Bu anlamda bankalar borç verme yoluyla merkez bankasından bağımsız olarak para yaratabilirler ancak borç verme koşulları merkez bankasının para politikası aracılığıyla yönlendirilebilir (Abel vd., 2016). Ticari bankaların kredi vererek banka mevduatı şeklinde para yarattığı, bir bankanın kredi verdiğinde, krediyi alan kişinin banka hesabına o anda kredinin büyüklüğü kadar bir mevduat yatırdığı ve böylece yeni para yaratılmış olduğu İngiltere Merkez Bankası araştırmacıları tarafından da ifade edilmektedir (Mcleay vd., 2014). Bu anlamda Werner'in ampirik olarak da gösterdiği gibi bankaların kredi vermeden önce bir müşterinin para yatırmasını beklemesine gerek yoktur. Aksine borç vermek, borçlunun hesabında yeni bir mevduat oluşmasına neden olur (Hook, 2022).

8 Bununla birlikte Arestis & Sawyer (2008) enflasyon hedeflemesi politika çerçevesinin sadece talep çekişli enflasyona odaklanarak arz/maliyet itişli enflasyonu dikkate almamakla eleştirmiştir.

9 Wicksell'in bütün ödemelerin krediler aracılığıyla yapıldığı ve kredilerin bankaların rezervleri ile sınırlanmadığı pür kredi ekonomisi 21. yüzyılın finansal sistemini açıklamak için tutarlı bir model sunmaktadır (Toporowski, 2012). Wicksell, klasik *ödünç verilebilir fonlar teorisini* Thornton, Joplin çizgisini izleyerek ve bankaları, bir *kredi para* yaratıcısı olarak modele dahil ederek geliştirmiştir. Bu anlamda Wicksell'de para arzı içsel olarak belirlenmektedir (Amadeo & Dutt, 1991). Wicksell'in bu yaklaşımı *Reel Konjonktür Çevrimleri* olarak tanımlanan iktisat okulunu da etkilemiştir. Wicksell'in konjonktür dalgalanmalarında doğal faiz oranının piyasa faiz oranınından sapmasına neden olan arz yanlı şoklara verdiği rol bu bağlantıda merkezi bir konuma sahiptir. Piyasa faiz oranı, doğal faiz oranının altında kaldığında girişimcilerin ödünç fon talebine bankalar içsel para yaratarak karşılık verir ki bu da yatırım patlaması, üretimin zaman yapısının bozulması ve enflasyonist baskı sürecini başlatır (Snowdon vd., 1994: 298). Örneğin King & Plosser (1984) mevduatların üretimde planlanan hareketlere içsel tepkisini vurgulamışlardır. Günümüzde Keen (2014) benzer bir yaklaşımla ödünç verilebilir fonlar teorisi ile içsel para arzını birleştirmektedir.

10 Günümüzdeki enflasyon hedeflemesi rejimi uygulamalarında enflasyon oranının sıfırın biraz üzerinde olması amaçlanıyorsa da Wicksell'in fiyat seviyesi hedeflemesi yaklaşımı, enflasyon oranının sıfır olarak belirlendiği bir enflasyon hedeflemesi rejimi olarak ele alınabilir (Jonung, 2002).

2. Endojen Para Arzı ve Enflasyon Hedeflemesi

Genel olarak para arzı ve enflasyon oranı arasındaki ilişki Friedman'ın *enflasyonun her zaman ve her yerde parasal bir olgu* olduğuna dair ünlü deyişine ithafen monetarist görüş ile ilişkilendirilir (Elbenstein, 2007)[11] Burns (2023) Friedman'ın bu sözüyle özetlediği monetarizmin dünya çapında merkez bankalarının yol gösterici felsefesi haline geldiğini ve 2020 yılına kadar devam eden onlarca yıllık düşük enflasyona katkıda bulunduğunu iddia eder.[12] Bununla birlikte De Grauwe & Polan (2005), %17,4'ten daha düşük enflasyon oranına sahip ülkelerde parasal büyümenin enflasyon üzerinde anlamlı bir belirleyici etkisi olmadığından hareketle enflasyonun para arzı ile ilişkilendirilmesine gerek olmadığını ve bu nedenle enflasyon düşük veya orta seviyede olduğu sürece merkez bankasının parasal gelişmeleri dikkate almasına gerek olmadığına dikkat çekmektedirler.

Kredi para – endojen para arzı yaklaşımına göre para arzının temel belirleyicisinin krediler olduğu ve kredi büyüme oranının da talep üzerinden enflasyon oranını etkileyebileceğinden hareketle, aslında Post Keynesyen yaklaşım açısından da para arzı ile enflasyon oranı arasındaki ilişki önemlidir. Kredi büyümesinin ekonomideki likiditeyi artırarak enflasyonu canlandırabileceği savı da bu çerçevede değerlendirilebilir (Enoch & Ötker, 2007).

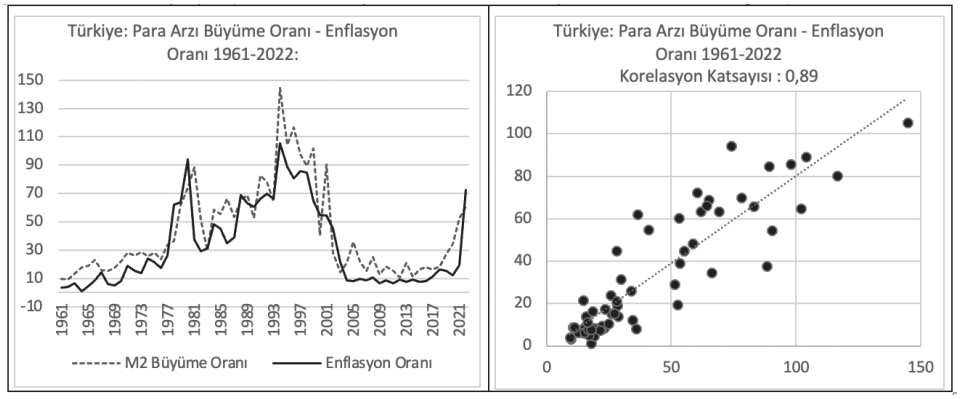
Post Keynesyen yaklaşım bir para politikası olarak enflasyon hedeflemesi rejimine kategorik olarak karşı olmamakla birlikte önemli ayırt edici vurguları vardır. Örneğin tüm ağırlığın enflasyon oranına verilmesi eleştirilerek istihdam hedefinin de gözetilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Setterfield, 2006). Yine ABD verisinde de açıkça gözlenen işçilerin pazarlık gücünün enflasyon oranıyla güçlü ilişkisi (Ratner & Sim, 2022), Santos'un (2011) makalesinde olduğu gibi Post Keynesyen iktisatçıların, Phillips Eğrisi'ni tanımlarken işçilerin maaşlarını artırma kabiliyetlerini temsil eden bir değişkeni denkleme dahil etmelerini haklı çıkarmaktadır. Benzer şekilde Modenesi ve arkadaşları (2014) uyarlanmış bir Taylor kuralı ile Brezilya için politika faiz oranını bir reaksiyon fonksiyonu belirlerken enflasyon ve çıktı açıklarının yanı sıra LİBOR ile temsil edilen yurtdışı faiz oranlarını da denkleme dahil ederler. Bu düzenleme merkez bankasının faiz oranını belirlerken daha az özerkliğe sahip olduğunu ima eder ki bu noktaya makalenin ilerleyen bölümlerinde tekrar döneceğiz.

11 Friedman'ın [1996 (1970)] ifadesi tam olarak şöyledir. "*Buraya kadar ifade ettiğim önermelerden, enflasyonun her zaman ve her yerde parasal bir olgu olduğu ve ancak para miktarında üretimden daha hızlı bir artışla ortaya çıkabileceği sonucu çıkmaktadır. Ancak, parasal büyümenin altın keşifleri, hükümet harcamalarının finansmanı ve özel harcamaların finansmanı da dahil olmak üzere pek çok farklı olası nedeni vardır*".

12 Örneğin Volcker kendi yaklaşımını *pratik monetarizm* olarak adlandırsa da Friedman'a her zaman mesafeli durmuş, çoğu merkez bankacısı gibi o da Friedman'ın sabit parasal büyüme kuralı kavramını fazla mekanik ve soyut olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Friedman'ın uzun süredir Fed'in Hazine'ye bağlanması ya da Kongre'ye karşı daha sorumlu hale getirilmesi yoluyla merkez bankasının bağımsızlığına son verilmesini savunduğunu da biliyordu. Ancak Volcker, Friedman'ın "Enflasyon her zaman ve her yerde parasal bir olgudur" sözünün geniş bir geçerliliğe sahip olduğunun farkındaydı. Volcker anılarında "*Bu tezin basitliği Amerikan kamuoyuna yeni bir yaklaşım sunmak için bir temel oluşturmaya yardımcı oldu*" diye özetlemiştir (Burns, 2023).

Şekil 1'de görüldüğü gibi yıllık Türkiye verisine göre geniş tanımlı para arzı (M2) büyüme oranı ile enflasyon oranı arasındaki korelasyon katsayısı 0,89 gibi oldukça yüksek bir değere sahiptir ki bu oran Ukrayna (0,81), İsrail (0,77), Norveç (0,46), Kore (0,32) ve ABD (0,29) gibi pek çok ülkeden çok daha yüksektir.

Şekil 1. Para Arzı – Enflasyon (M2 Para Arzı Büyüme Oranı ve Tüketici Fiyat Endeksinin Yüzde Değişimi)

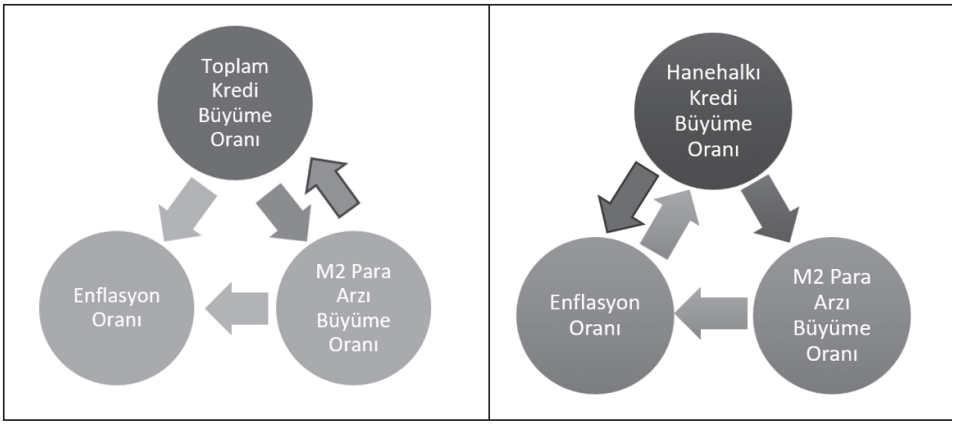
Kaynak: *https://data.worldbank.org*

Türkiye'de açık enflasyon hedeflemesi rejimi uygulanan 2006 sonrasında aylık veri için hesaplanan yıllık yüzde değişim oranları ile M2 büyüme oranı ve enflasyon oranı arasındaki korelasyon katsayısı da (0,91) hemen hemen 1961 – 2022 dönemi için hesapladığımızla aynıdır.

Korelasyonun nedensellik belirtmemesinden hareketle enflasyon oranı ile para arzı arasındaki nedensellik ilişkisine bakıldığında ise *Şekil 2*'te görüldüğü gibi, kredilerin de dahil edildiği bir modelde para arzından enflasyon oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu da belirlenmiştir.[13] Öte yandan hanehalkı kredi büyüme oranı ile enflasyon arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Artan enflasyon oranı hanehalklarının nominal kredi talebini ve kredi büyüme oranını artırmaktadır.

13 Analiz sonuçları için Ek 1 ve Ek 2. Mevduatın ve dolayısıyla paranın kredi ile yaratıldığından hareketle şu soru sorulabilir. Para arzındaki artış mutlaka enflasyonist olmak zorunda mıdır? Bir düşünce deneyi olarak kredi kullandığımızı ancak bu parayı bankadaki mevduat hesabımızda tuttuğumuzu düşünelim bu durumda potansiyel satın alma gücü mal ve hizmet talebini değiştirmeyeceği için enflasyonist olmayacaktır. Talep edilen kredi ile döviz aldığımız durumda, döviz talebi döviz fiyatının yükselmesine yol açacaktır ki kurdan enflasyona geçişkenlik etkisinden dolayı enflasyonist olma ihtimali vardır. Talep edilen kredi ile altın, hisse senedi, kripto para veya gayrimenkul satın alınırsa varlık fiyatlarındaki yükseliş ve bunun neden olacağı servet etkisinin mal talebi üzerinden enflasyon yaratma ihtimalinden söz edilebilir. Ancak bankaların hazineye ait tahvilleri satın aldıkları durumda hali hazırda yapılmış harcamaların finansmanından söz ettiğimiz için benzer sorgulamayı yapmaya gerek yoktur.

Şekil 2. Para Arzı, Enflasyon Oranı ve Krediler (Toplam ve Hanehalkı Kredileri) Arasındaki Nedensellik İlişkileri.

Kaynak: *TCMB EVDS, EViews10 Analiz Sonuçları.*

Dedeoğlu & Öğüt (2018) Türkiye verisinde kredilerden para arzına lineer olmayan bir nedensellik ilişkisini göstermiş ancak merkez bankasının doğrudan veya dolaylı kamu finansmanının para arzı üzerindeki etkisini ele almamışlardır. Bu eksikliği de gidermek üzere, Palley'in (2017) para arzı tanımı merkez bankası bilançosundan hareketle yenilendiğinde, *Denklem 1*'de ifade edildiği gibi para arzı, dolaşımdaki nakit, banka kredileri, merkez bankası kredileri, açık piyasa işlemleri, bankaların bilançolarındaki bonolar ve bankaların serbest mevduatları tarafından belirlenir.

$$\underbrace{M^S}_{\substack{Para\\Arzı}} = \underbrace{\boldsymbol{CU}}_{\substack{Dolaşımdaki\\Nakit \cong Emisyon}} + \frac{1}{1-\underbrace{rr}_{\substack{Zorunlu\\Karşılık\\Oranları}}}\left(\underbrace{\boldsymbol{L^B}}_{\substack{Banka\\Kredileri}} - \underbrace{L^{CB}}_{\substack{Merkez\\Bankası\\Kredileri}} - \underbrace{API}_{\substack{Açık\\Piyasa\\İşlemleri}} + \underbrace{\boldsymbol{B^B}}_{\substack{Banka\\Bilançolarındaki\\Tahviller}} + \underbrace{ER}_{\substack{Serbest\\Rezervler}}\right) \quad (1)$$

Şekil 3'te görüldüğü gibi bankaların bilançolarında yer alan krediler $\mathbf{L^B}$, yine tuttukları devlet tahvilleri $\mathbf{B^B}$ ve ayrıca merkez bankası emisyonu **CU**[14], para arzı ile nispeten güçlü korelasyon göstermektedir.

14 Bu denklemde emisyon terimi Merkez Bankası'nın hazineyi fonlamasının bir göstergesi (vekil değişkeni) olarak kullanılabilir ancak Merkez Bankası, 2000'den sonra doğrudan hazineyi fonlamadığı için para arzı içindeki payı zaman içinde azalmıştır.

Şekil 3. Enflasyon – Para Arzı ve Para Arzının Bileşenleri (Büyüme Oranları) Arasındaki Korelasyon Katsayıları

	Banka Bonoları	MB Kredileri	Emisyon	Serbest Rezerv	Hazine Bonoları	M2 Para Arzı	APİ	Toplam Krediler
Banka Bonoları	1,00	-0,07	0,64	0,29	0,05	0,67	-0,04	0,48
MB Kredileri	-0,07	1,00	0,05	0,05	0,00	0,00	-0,01	0,08
Emisyon	0,64	0,05	1,00	0,19	-0,02	0,78	-0,06	0,75
Serbest Rezerv	0,29	0,05	0,19	1,00	0,02	0,33	0,03	0,27
Hazine Bonoları	0,05	0,00	-0,02	0,02	1,00	0,01	0,00	-0,02
M2 Para Arzı	0,67	0,00	0,78	0,33	0,01	1,00	-0,07	0,73
APİ	-0,04	-0,01	-0,06	0,03	0,00	-0,07	1,00	-0,09
Toplam Krediler	0,48	0,08	0,75	0,27	-0,02	0,73	-0,09	1,00

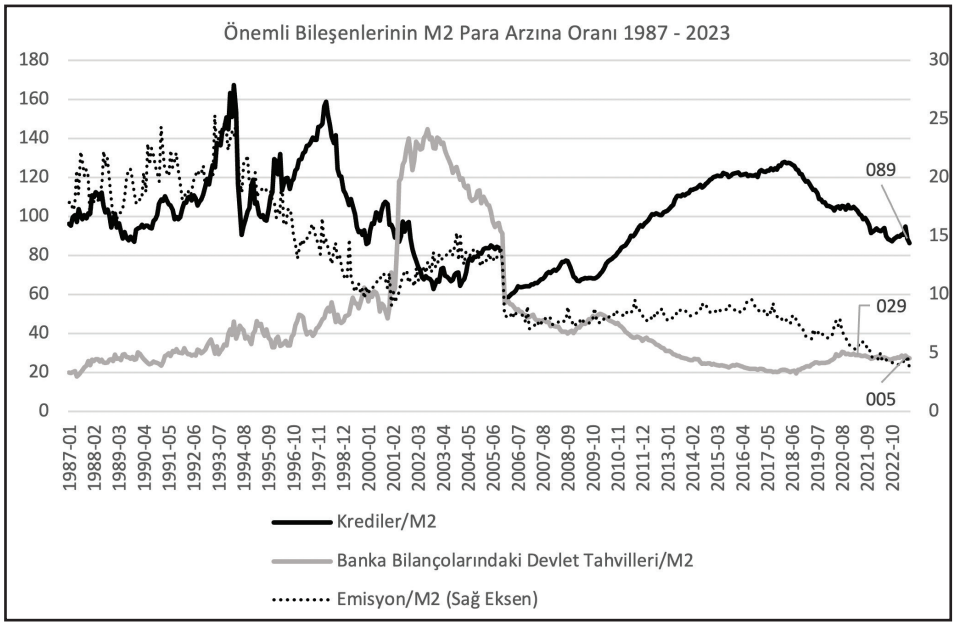
Kaynak: *TCMB-EVDS, EViews10 Analiz Sonuçları.*

Para arzı büyüme oranı ile güçlü pozitif korelasyon gösteren bu üç bileşenin M2 para arzı içindeki paylarına baktığımızda *Şekil 4*'te görüldüğü gibi 1990'lardan günümüze emisyonun para arzına oranı azalmış %5'in altında gelmiştir. 2018 sonrası kredilerin para arzındaki payı gerilerken, banka bilançolarındaki tahvillerin payı artmaktadır.

Dedeoğlu & Öğüt (2023), Palley'in (2017) yaklaşımını geliştirerek kredilerin toplam talep üzerinden enflasyon üzerindeki potansiyel etkisinin yanı sıra bankaların bilançolarında tuttukları devlet tahvillerinin enflasyon üzerindeki etkisini analiz edecek bir çerçeve oluşturmuşlardır.[15]

15 Tahvil faiz oranlarının düşürülmesi amacıyla kamu otoritesi tarafından bankalara getirilen tahvil tutma zorunluluğu gibi makro ihtiyati politikalar sonucunda bankaların bilançosundaki tahvillerin artması da bu anlamda para arzını yükseltir.

Şekil 4. Krediler, Banka Bilançosundaki Devlet Tahvilleri ve Emisyonun M2 Para Arzı İçindeki % Payları.

Kaynak: *TCMB EVDS, EViews10 Analiz Sonuçları.*

Tahvil faiz oranlarının düşürülmesi amacıyla kamu otoritesi tarafından bankalara getirilen tahvil tutma zorunluluğu gibi makro ihtiyati politikaların sonucunda bankaların bilançosundaki tahvillerin artması da bu anlamda para arzını attırır.

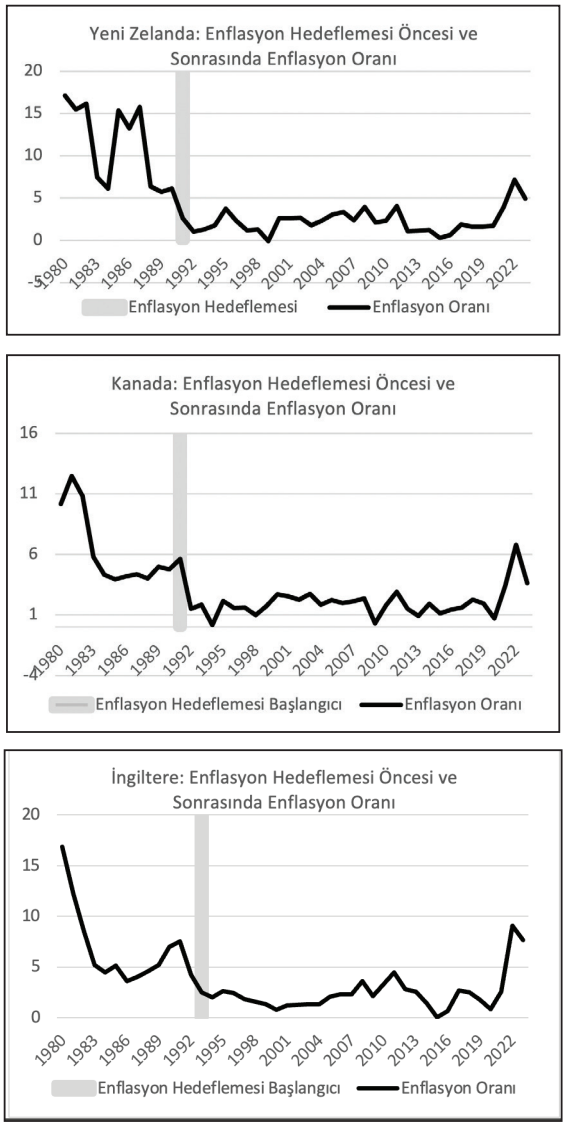
3. Başarılı (!) Bir Para Politikası Çerçevesi Olarak Enflasyon Hedeflemesi-Serbest Dalgalı Döviz Kuru Rejimi İkilisi:

1990'ların başından beri gittikçe artan sayıda ülke tarafından benimsenen enflasyon hedeflemesi politikası pek çok iktisatçı tarafından başarılı bir para politikası çerçevesi olarak değerlendirilmektedir (Arestis & Sawyer, 2008), (Mishkin, 2013), 1990'ların başlarında *enflasyon hedeflemesini* uygulayan gelişmiş ülkelerin bu süreçte enflasyon oranlarını düşürmekte sağladıkları başarıyı ifade eden enflasyon oranı grafikleri, *Şekil 5*'te olduğu gibi sıklıkla kullanılır. Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve İsveç gibi *dalgalı döviz kuru* rejimi[16] uygulayan ekonomilerin başarılı deneyimlerinin de katkısı ile *enflasyon hedefleme-*

16 1987'de Fransa, 1990'da ise İngiltere para birimlerinin değerini Alman markına bağlamışlardır. İngiltere bu süreçte enflasyon oranını iki yıl içinde %10'dan %3'e düşürmüş ancak döviz kuru hedeflemesinin potansiyel dezavantajları olan parası çapa olarak kabul edilen ülkenin şokların doğrudan hedefleme yapan ülkeye aktarılması ve para birimlerini spekülatif ataklara açık hale gelmesi sorunlarını yaşamış 1992'de kur sabitlemesini bırakarak enflasyon hedeflemesine geçmiştir (Mishkin F. S., 2004, s. 489-490).

si, *serbest döviz kuru rejimi* ile birlikte gelişmekte olan ülkelere önerilen bir para politikası modeli haline gelmiştir (Bordo & Siklos, 2023).

Şekil 5. Enflasyon Hedeflemesi Rejimi Uygulamasının Öncüsü Olan Ülkelerde Uygulama Öncesi ve Sonrası Enflasyon Oranları. Yeni Zelanda (1990), Kanada (1991), İngiltere (1992)

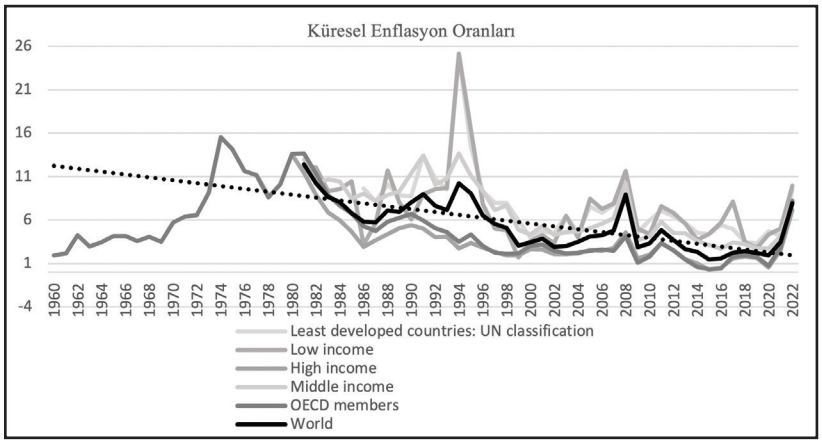

Kaynak: *Mishkin, (2013: 387).*

Burada bir parantez açıp enflasyon hedeflemesinin uygulandığı dönemde yani 1990'lardan itibaren Çin, Hindistan ve Doğu Avrupa'nın küresel piyasa ekonomisine dahil olmalarının emek arzını 1,5 milyardan 3 milyara çıkardığını belirtmek gerekir (Little, 2006).

Sadece Berlin Duvarı'nın yıkılışından Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmasına dek geçen on yılı biraz aşan süre içinde küresel emek arzı 900 milyon civarında artış göstermiştir (Gordon, 2023). Gelişmiş ülkeler, nihai mal ithalatı, işgücü göçleri ve üretimi emek maliyetinin düşük olduğu ülkelere kaydırarak küresel işgücü havuzuna erişebilmişlerdir. Aynı süreçte iletişim ve taşımacılık alanındaki teknolojik ilerlemeler firmaların üretimlerinin bir kısmını maliyetlerin düşük olduğu ülkelere kaydırabilmelerine yardımcı olmuştur. Bu gelişmeler küresel çapta enflasyonun hem daha düşük hem de daha istikrarlı (Borio & Filardo, 2007) olmasını desteklemiştir. Girdi maliyetlerindeki düşüşün fiyatlar üzerinde yarattığı etki gelişmiş ülkelerdeki reel ücretleri desteklerken emeğin milli gelirden aldığı pay azalmıştır (Jaumotte & Tytel, 2007). Dolayısıyla söz konusu dönem enflasyon hedeflemesinin performansının objektif bir biçimde ölçülmesine izin vermemektedir. *Şekil 6*'da dünya genelinde düşen bir enflasyon oranından söz etmenin mümkün olduğu görülmektedir. Dahası Angeriz & Arestis'in (2008) bulguları enflasyon hedeflemesinin düşük enflasyon oranları ile el ele ilerlediğini göstermekle birlikte aslında enflasyonun düşüş trendinin enflasyon hedeflemesi uygulamalarından daha önce başladığına işaret etmektedir.

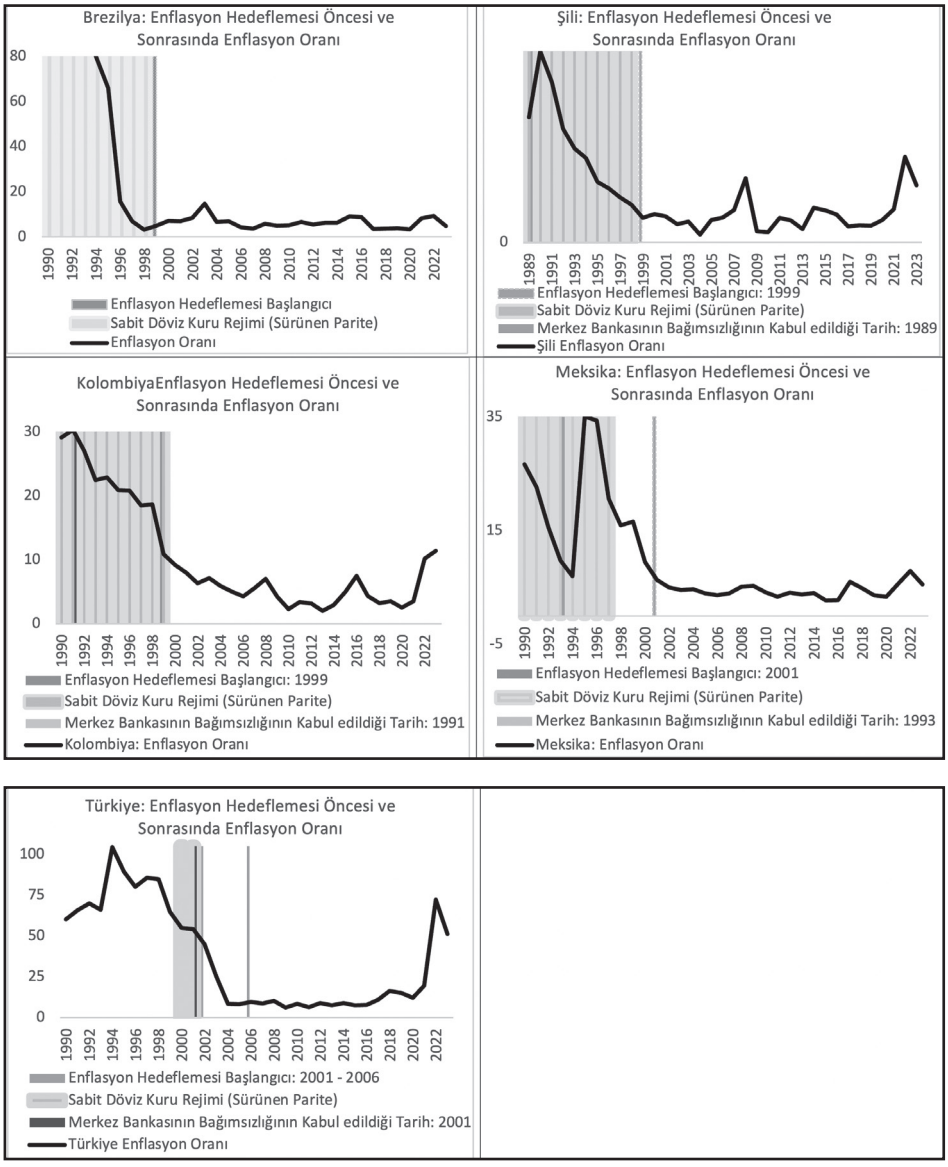
Şekil 6. *Küresel Enflasyon Oranı:*

Kaynak: *https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG*

Şekil 7'de gelişmekte olan bir grup Latin Amerika ülkesi ve Türkiye'ye ait grafiklerde enflasyon hedeflemesi ile birlikte söz konusu ülkelerin sabit döviz kuru rejimlerinden, dalgalı döviz kuru rejimlerine geçtikleri ve bundan kısa bir süre önce de (Brezilya hariç) merkez bankası bağımsızlığı ile ilgili adımlar atıldığı görülmektedir (Carriere-Swallow vd., 2016). Merkez Bankası'nın bağımsızlığı pratikte kamuyu fonlama zorunluluğundan kurtulması ve/veya bunun yasal olarak yasaklanması olarak gerçekleşir. 1980 ve 1990'ların Latin Amerika deneyimlere odaklanan Brezilya, Meksika, Peru gibi ülkelerde borcun parasallaştırılmasının enflasyonun yükselmesine yol açtığına işaret eden bir literatür mevcuttur (Shahid, 2020).

Şekil 7. Enflasyon Hedeflemesi Rejimi Uygulayan Bazı Latin Amerika Ülkeleri ve Türkiye'de Uygulama Öncesi ve Sonrası Enflasyon Oranları. Brezilya (1999), Şili (1999), Kolombiya (1999), Meksika (2001), Türkiye 2002-2006.

Kaynak: *Carrière-Swallow, Y., Jácome, L. Nicolás Magud, and Werner, A. (2016). Central Banking in Latin America: The Way Forward. IMF Working Paper No.197*

Türkiye'de de 1990'ların yüksek enflasyonunun bütçe açığının para basılarak finanse edilmesi sonucu ortaya çıktığı yaygın kabul görmektedir. Yılmaz ve arkadaşları (2002), 1980'li yıllardan itibaren artarak 1993 yılında GSYİH'nin %3'üne ulaşan doğrudan parasallaştırmanın (Hazine'nin Merkez Bankası'ndan kısa vadeli avans kullanması) 1994 yılından sonra azalarak sonlandırılmış olsa da yüksek bütçe açığının enflasyon beklentileri üzerinden enflasyonda yapışkanlığa neden olduğunu iddia etmektedirler. Yine söz konusu Latin Amerika ülkelerine benzer şekilde Türkiye'de de 2000 yılının başında IMF ile yapılan bir stand-by anlaşması ile de desteklenen ve kabaca sabit döviz kuru rejimi olarak sınıflandırılabilecek bir dezenflasyon programı uygulamış, %20'lik enflasyon hedefine uygun bir şekilde hesaplanan günlük artış hızlarına dayanılarak: 1 dolar ve 0,77 avrodan oluşan döviz sepetinin alacağı değerler önceden kamuoyuna açıklanmış döviz kuru ile ilgili belirsizlik ortadan kaldırılarak TL'nin reel değerinin sabit tutulması, enflasyonda istikrarın sağlanmasına paralel olarak döviz kurunun da kademeli olarak dalgalanmasına izin verilerek 2002 sonunda dalgalı döviz kuru rejimine geçilmesi hedeflenmiştir (Özatay, 2015: 381).

1990'larda gelişmekte olan ve geçiş sürecindeki ülkelerin para kurulu, dolarizasyon gibi sabit döviz kuru rejimleri uygulamaları gerektiğine dair literatür genel kabul görmekteydi. Ancak 1990'ların sonu ve 2000'lerin başında yaşanan kur krizlerinden sonra, giderek artan sayıda gelişmekte olan ekonomi döviz kuru katılığından uzaklaşarak *esnek döviz kuru* ve *enflasyon hedeflemesi* kombinasyonunu benimsemiştir (Edwards, 2006).

Literatürde yükselen veya gelişmekte olan ülkelerin *serbest dalgalı döviz kuru rejimi* ile birlikte *enflasyon hedeflemesine* geçmeleri para politikalarını modernleştirmeleri olarak tanımlanmaktadır (Brandao-Marques vd., 2020). Ancak IMF'nin (2021) sınıflandırmasına göre *Şekil 5* ve *Şekil 7*'deki grafiklerde yer verilen ve genel olarak sıkı ya da esnek enflasyon hedeflemesi uygulayan ülkelerin bir bölümü *Şekil 8*'de görüldüğü üzere 2021 itibari ile serbest dalgalı döviz kuru rejimini benimserken bazıları yönetilen dalgalı kur rejimi uygulamaktadırlar.

Şekil 8. Enflasyon (Sıkı veya Esnek) Hedeflemesi – Dalgalı Döviz Kuru (Serbest veya Yönetilen) Rejimi Uygulayan Ülkeler Listesi:

Para Politikası Çerçevesi	**Döviz Kuru Çıpası**	**Parasal Büyüklük Hedefi**	**(Sıkı) Enflasyon Hedeflemesi Çerçevesi**	**(Esnek Enflasyon Hedeflemesi) Diğer**
Döviz Kuru Düzenlemesi				
(Yönetilen) Dalgalı Döviz Kuru Rejimi		Belarus Madagaskar	Arnavutluk Brezilya Filipinler Gana Güney Afrika Gürcistan İsrail İzlanda Hindistan Endonezya Jamaika Kazakistan Kolombiya Kore Macaristan Moldova Peru Seyşeller Şili Tayland Türkiye Uganda Ukrayna Uruguay Yeni Zelanda	Almanya Estonya Finlandiya Fransa Hollanda İrlanda İspanya İsviçre İtalya Letonya Litvanya Lüksemburg Malezya Malta Mauritius Mozambik Portekiz Slovakya Slovenya Yunanistan Zambiya

Serbest Dalgalı Döviz Kuru Rejimi			Avustralya Birleşik Krallık Çek Cumhuriyeti İsveç Japonya Kanada Meksika Norveç Polonya Rusya	ABD Avusturya Belçika Kıbrıs Rum Kesimi Somali

Kaynak: *IMF (2021). Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions.*

Özetleyecek olursak kimilerince ana akım makro iktisadın ortodoksisi olarak da adlandırılan ancak en azından temel para politikası rejimi olarak tanımlanabilecek (sıkı veya esnek) *enflasyon hedeflemesinin, serbest dalgalı döviz kuru rejimi* ile birlikte uygulanması önerilmektedir.

Enflasyon hedeflemesinin, dalgalı bir döviz kuru rejimi ile birlikte etkin olarak uygulanabileceği iddiası imkânsız üçleme (trilemma) olarak adlandırılan ve gerçekten iyi dizayn edilmiş bir hipoteze dayanır. Sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ülkede bağımsız para politikası uygulamanın ön koşulu döviz kurunun dalgalanmaya bırakılmasıdır.[17] Ya da eş zamanlı olarak bağımsız para politikası ve istikrarlı döviz kurunun amaçlanması sermaye hareketlerinin kontrol edilmesini gerektirir. Son olarak sermaye hareketleri serbestisi altında döviz kurunun istikrarını sağlamak bağımsız bir para politikasından feragat etmek anlamına gelir. Kısacası *Şekil 9*'de yer alan üç hedeften eş zamanlı olarak ancak ikisine ulaşmak mümkün olabilir.

17 Bu yaklaşıma göre sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ekonomik sistemde, para politikasını ekonomik önceliklerine (enflasyonla mücadele veya durgunluktan çıkış gibi) göre belirlemek isteyen yani bağımsız bir para politikası hedefi olan merkez bankası faiz oranı aracılığıyla uyguladığı para politikasının (sermaye hareketleri ve/veya yerleşiklerin tasarruf tercihleri üzerinden) döviz kuru üzerinde bazı etkileri olacağını öngörmeli ve döviz kurunu dalgalanmaya bırakmalıdır. Eğer para otoritesi uyguladığı bağımsız para politikasının döviz kuru üzerindeki olası etkilerini nötralize etmek döviz kurunu istikrarlı tutmak istiyorsa, bu durum döviz piyasasına müdahale etmesini yani döviz alım/satımlarını gerektirecek ve para piyasasındaki likidite miktarını değiştirecek faiz oranı üzerinde baskı yaratacaktır. Elbette likiditedeki değişimin sterilize edilmesi mümkündür ve bu konudaki literatür makalenin ilerideki bölümlerinde tartışılacaktır.

Şekil 9. İmkânsız Üçleme Hipotezi:

Kaynak: *Yazar tarafından hazırlanmıştır.*

Makalenin izleyen bölümlerinde bir para politikası çerçevesi olarak enflasyon hedeflemesi literatürünün ana akım iktisadın içinden ve dışından gelen eleştirilerle zaman içinde nasıl evrildiğini ele alacağız.

4. 2000'ler Sermaye Girişleri ve Döviz Kurunda Reel Değerlenme: Reel Döviz Kuru Hedeflemesi

Özellikle 2002 – 2005 arasında ABD, AB ve Japonya›nın eş zamanlı uyguladıkları genişletici para politikaları küresel çapta bir likidite bolluğunu gündeme getirmiştir (Becker, 2007). Bununla birlikte parasal genişlemenin yarattığı likidite fazlası 1970'lerden farklı olarak enflasyonist etki yaratmamış (Schnabl & Hoffmann, 2007), hisse senedi ve emlak gibi varlık fiyatlarını desteklemiştir (Rüffer & Stracca, 2006). Japonya bu sürecin ilk örneklerinden birisidir (Becker, 2007). Gelişmiş ülkelerin merkez bankalarının genişletici para politikaları ile spekülatif köpüklerin ortaya çıkmasını destekledikleri iddiası özellikle de Nasdaq Borsasında kendisini gösteren şiddetli değer kayıplarından sonra FED'in uyguladığı düşük faiz politikasının başta emlak piyasası olmak üzere yeni spekülatif köpükleri besleyerek finansal istikrarı tehdit edebileceğine (Öğüt & Şahin, 2012), söz konusu likiditenin kaldıraç kullanımı yoluyla borçlanma ve daha fazla risk alınmasını özendirebileceğine dikkat çeken (Illing, 2007) makalelerle gündeme gelmiştir. Öte yandan varlık fiyatlarındaki aşırı hareketlerin finansal istikrarı tehdit eder hale gelmesi merkez bankalarının faiz oranlarını belirlerken varlık fiyatlarını da göz önünde tutmaları gerektiği düşüncesini doğurmuştur. Giese & Tuxen (2007) çalışmalarında hisse senedi ve emlak fiyatlarını da içermek üzere, varlık fiyatlarını temsil eden bir değişkenin de hedef değerinden sapmasını Taylor

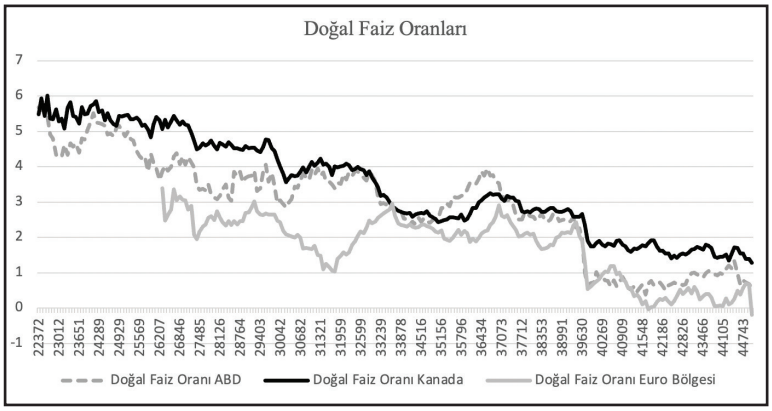
kuralına dahil etmişler merkez bankalarının varlık fiyatlarının hedef değerinin üzerine çıkması durumunda faiz oranını yükselterek hisse senedi veya emlak sektöründe oluşan köpüğün söndürülmesine çalışması gerektiğini iddia etmişlerdir. Ancak finansal istikrarın varlık fiyatları aracılığıyla direkt olarak faiz oranının belirleyicilerinden birisi olarak belirlenmesini aşırı bulan ve bunun merkez bankalarının omuzlarına taşıyabileceklerinden fazla bir yük vermek anlamına geleceğini ifade eden yayınlar da vardır. Svensson (2010) faiz oranı politikasının, finansal istikrar sağlamak için yeterli olamayacağını bu amaç için daha spesifik bir politikaya ve buna uygun araçlara ihtiyaç duyulacağına dikkat çeker. Gregorio (2010: 145) da faiz oranlarındaki bir yükselmenin varlık fiyatındaki yükselişi durdurma kapasitesine sahip olduğunun açık olmadığını ve bu faiz artışının işsizlik ve deflasyon yaratabileceğini vurgulamıştır. Benzer şekilde Svensson (2009) da 2001 – 2005 dönemindeki düşük faiz oranlarının aşırı kredi büyümesine ve konut fiyatlarında köpüğe neden olarak kriz koşullarının oluşumunu desteklediğini ancak faiz oranlarının daha yüksek olmasının sonucu değiştireceğine inanmadığını, kredi büyümesi ve emlak fiyatlarını dizginleyebilecek derecede yüksek bir faiz oranının tüm reel ekonomiyi de olumsuz yönde etkileyecek kadar yüksek olması gerekeceğini ifade eder. Aynı dönemde varlık fiyatları ile kredi genişlemesi ve yerel paranın değerlenmesi arasında ilişki kuran yayınlar da artmaya başlamıştır. Mendoza & Terrones (2008) makro verilerin kredi patlamaları ile varlık fiyatlarının yükselişi arasında sistematik bir ilişkinin varlığını gösterdiğini iddia ederler[18]. Gourinchas & Obstfeld (2012) 1973 – 2010 yıllarına ait verilerin ülkelerin gelişmiş ya da gelişmekte olmalarından bağımsız olarak finansal krizlerin en güçlü ve anlamlı tahmin edicilerinin yurt içi kredi büyümesi ve yerel paralarının reel olarak değerlenmesi olduğunu vurgulamışlardır.

Eşzamanlı olarak 2000'lerin başından itibaren dünya çapında uzun dönemli reel faiz oranlarının bir düşüş eğiliminde olması da ilgi çekicidir. Bernanke (2005; 2015), Çin ve diğer yükselen Asya ekonomilerinde ve Suudi Arabistan gibi petrol üreticilerinde arzulanan tasarrufun arzulanan yatırımdan fazla olması ile ilişkilendirdiği küresel tasarruf bolluğunun hem ABD cari açığındaki artışın hem de dünyada uzun vadeli reel faiz oranlarındaki düşüşün temel nedeni olduğunu iddia etmiştir. Bu süreçte yatırım talebindeki nispi zayıflığın, arzulanan küresel tasarruflardaki göreceli artıştan daha önemli olduğunun tespiti de (Desroches & Francis, 2007) dikkat çekicidir. Benzer şekilde Summers da (2015), 30 yıldan uzun bir süredir reel faizlerin düşmekte olduğunu ve bu trendin süreceği beklentisini ifade ederek bu eğilimi tasarruf ve yatırım dinamikleriyle ilişkilendirmiş, Akyüz (2017) tasarruf

18 2000'li yıllarda en büyük kredi genişleme oranlarını yaşayan ABD, İngiltere, İspanya, İrlanda ve Baltık Ülkeleri, 2008 krizi sonrasında en yavaş toparlanmayı gösterirken göreli olarak daha düşük kaldıraç oranlarının gözlendiği Almanya, İsviçre ve gelişmekte olan ülkelerin çöküşten hızlıca kurtulmaları (Jorda, 2012) kredi büyümesi, kaldıraç oranları ve başta konut fiyatları olmak üzere varlık fiyatlarında oluşan köpüklerin finansal kriz ve dolayısıyla finansal istikrar ile ilişkilendirilmesine neden olmuştur.

ve yatırımları dengeye getirecek reel faiz oranlarının çok daha düşük hatta negatif olması gerektiğini iddia etmiştir. Gerçekten de Holston vd. (2023) çıktının doğal değerine eşit ve enflasyonun istikrarlı olduğu reel faiz oranı olarak tanımladıkları doğal faiz oranının *Şekil 10*'da gözlemlendiği gibi 1960'lardan bu yana azaldığını göstermişlerdir. Piketty & Zuchman (2014)'ın gelişmiş sekiz ülkeyi ele alan verilerinin servet-gelir oranlarında 1970'lerden 2010'lara kadar kademeli bir artış olduğunu gösterdiğini de not etmek gerekir.

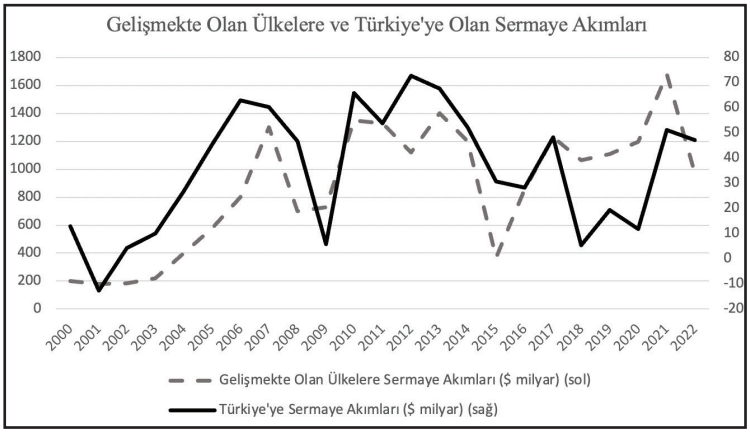
Şekil 10. Doğal Faiz Oranları:

Kaynak: *https://www.newyorkfed.org/research/policy/rstar*

Epstein & Yeldan (2008) küresel varlık piyasalarındaki finansal bolluk ile gelişmekte olan ülkelere olan sermaye akımları arasındaki ilişkiye dikkat çekerler. *Şekil 11*'de görüldüğü gibi 2000'lerin başından 2006'ya kadar gelişmekte olan ülkelerin genelinde olduğu gibi Türkiye'ye de güçlü bir sermaye girişi olmuştur.

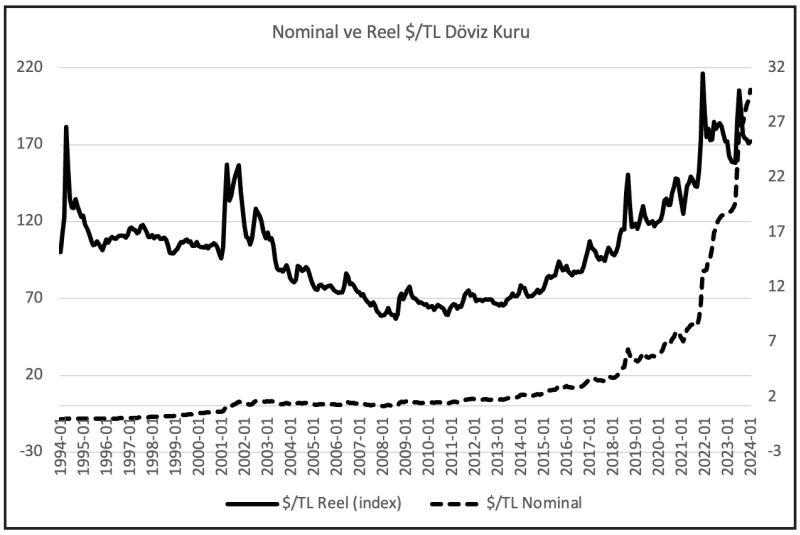
Şekil 11. Gelişmekte olan ülkelere ve Türkiye'ye sermaye akımlar

Kaynak: *IIF, TCMB EVDS.*

Küresel likidite fazlasını temel alan yaklaşım sermaye girişlerinden cari işlemler hesabına doğru nedensel bir ilişki olduğunu savunur. Bu görüşe göre sermaye girişleri yerli paranın değerlenmesi yoluyla cari açığın artmasına neden olmaktadır (Orhangazi & Özgür, 2015). Akyüz'ün (2017: 136) de vurguladığı gibi, sermaye girişleri arttığında esnek kur rejimi, cari işlemler açıkları genişlese bile döviz kurunda (yerel paranın değerinde) reel ve nominal değerlenmelere yol açabilmektedir. 2001 krizinden sonra uygulanan ekonomik programla faiz oranları kademeli olarak düşürülse de göreceli olarak hala pek çok ülkeden daha yüksek olması, Türkiye'ye yoğun sermaye girişini teşvik etmiş, Süreç sonunda TL'nin reel olarak değer kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Para biriminin aşırı değerlenmesi enflasyon oranının kontrol altına alınmasına yardımcı olurken bu durum üretim sektörünü ithal girdilere bağımlı hale getirmiştir (Akçay & Güngen, 2019).

Şekil 12. Dolar TL Nominal ve Reel Döviz Kuru

Kaynak: *FRED, TCMB EVDS, Yazarın Hesaplamaları*

Epstein & Yeldan (2008) enflasyon hedeflemesi rejiminin benimsenmesinin ardından genel olarak para birimlerinin reel olarak değer kazanma eğiliminde olduğunu ve Meksika, Endonezya, Kore ve Türkiye'nin bu süreçte para birimleri en çok değer kazanan ülkeler olduğunu ifade ederek enflasyon hedeflemesi ile reel değerlenme arasında ilişki kurmuşlardır. Bu yorum enflasyon hedeflemesine geçişin popüler olduğu söz konusu dönemde yaşanan küresel likidite bolluğu çerçevesinde anlamlıdır.

Yine Epstein & Yeldan (2009) dünya ekonomisin yeterli istihdamı yaratamayacak kadar yavaş büyüdüğünü, gelirinin giderek daha küçük bir bölümünü sabit sermaye yatırımlarına ayırdığını ifade ederek varlık fiyatlarındaki dalgalanmalara dikkat çekerler ve makro ekonomik istikrarın mal piyasalarından çok varlık piyasaları ile ilişkili olduğunu vurgularlar ve politika yapıcıları için temel sorunun enflasyon değil, işsizlik ve finansal istikrar olması gerektiğine dikkat çekerler. Yeldan (2015) sadece fiyat istikrarına odaklanan merkez

bankalarının potansiyel olarak önemli bir başka araç olan döviz kurunu göz ardı ettiklerini, döviz kurlarındaki dalgalanmaların giderek tüm makro ekonomik dengeleri tehdit edebileceğine vurgu yaparak 2001 sonrasında yaşanan döviz kurundaki reel değerlenmenin yarattığı ithalat baskısı sonucunda, Türkiye'nin uluslararası işbölümünde bir ucuz ithalat pazarı olarak erken sanayisizleşme sürecine girdiğine dikkat çeker.[19]

Esnek döviz kuru rejiminin merkez bankalarının para politikası uygulamalarına serbestlik sağlayıp hedeflenen bir kur seviyesini yakalamaları için rezerv tutmalarına gerek kalmayacağını iddia eden enflasyon hedeflemesi rejimi savunucuları bir yandan da olası şoklara karşı fiyat istikrarını koumak için rezerv tutulmasını önermektedirler. Neredeyse atıl olarak tutulan bu kadar büyük ve maliyetli fonlar pahasına fiyat istikrarının savunulması uzun süreli işsizlik ve yavaş yatırım büyümesi çağında sorgulanmaktadır. Nitekim Arjantin, Meksika ve Brezilya ekonomilerinin 2000 sonrası deneyimlerinden yola çıkan Roberto Frenkel, Jaime Ros ve Lance Taylor gibi iktisatçılar *enflasyon hedeflemesi – serbest dalgalanan döviz kuru* stratejisine bir alternatif önermişlerdir. Adı geçen iktisatçılar modern merkez bankacılığının sadece enflasyon hedeflemesi ile sınırlandırılmayarak, bunun da ötesinde, döviz piyasasında sabit ve rekabetçi bir reel kur hedeflemesini de içeren, daha kapsamlı bir para politikası oluşturulmasını önermektedir (Epstein & Yeldan 2009). Bu alternatif görüşe göre merkez bankaları sadece fiyat istikrarını değil, döviz fiyatının reel değerini de gözetmelidir. Reel kur hedeflemesinin, bir yandan cari işlemler açığının oluşmasına engel olurken, diğer yandan da emek yoğun ihracatı özendirerek işsizliğin azaltılmasına yardımcı olacağı savunulmaktadır[20].

5. 2010'lar Miktarsal Genişleme (QE), Kredi Büyümesi ve Cari Açık: Sterilize Edilmiş Döviz Kuru Müdahaleleri

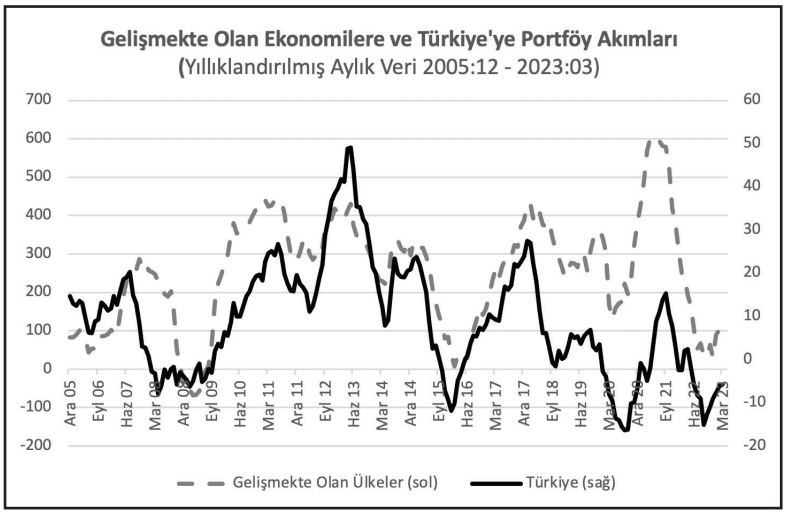
2007'de konut fiyatlarındaki düşüşle başlayan finansal kriz ve akabinde gelişen küresel durgunluğa karşı dünyanın önde gelen Merkez Bankaları faiz oranlarını indirmeye başladılar. Önce henüz 2007 Eylül ayında FED sonra sırasıyla PBOC, BOE, ECB ve BOJ ve başka birçok banka faiz oranlarını indirdiler. FED faiz oranını sıfır alt sınırına kadar indirdikten sonra genişleyici para politikası uygulamasına QE olarak adlandırılan varlık alımları ile devam etti ki eş zamanlı olarak PBOC ve BOE sonra da BOJ ve ECB de aynı politikayı

19 1990'ların sonlarında, yüksek dış borcu olan gelişmekte olan ülkelerden ani sermaye çıkışları ile yaşanan kur krizlerine odaklanan Calvo ve Reinhart'ın (2000) *dalgalanma korkusu* terimi, resmi olarak esnek olarak tanımlanmasına rağmen ani ve/veya büyük değer kayıplarından kaçınmak için pratikte faiz oranı ile kura müdahale edilen döviz kuru rejimlerini tanımlamak için kullanılırken, 2000'li yıllarda döviz kuru müdahalelerinin çoğunlukla döviz kurundaki değer kayıplarından ziyade değerlenmeleri sınırlamayı hedeflediği görülmüştür. (Levy-Yeyati, Sturzenegger, & Gluzmann, 2013).

20 Frenkel ve Taylor da (2009) reel değerlenmenin ticarete konu olan sektörde istihdam düşüşlerine neden olabileceğine dikkat çekerler. Benzer şekilde Goda ve Priewe (2019) reel döviz kurunun değer kazanmasının erken sanayisizleşmeye ve daha az verimli yatırımlara neden olduğunu hatırlatarak, istikrarlı ve rekabetçi reel döviz kurunun sanayileşme politikaları ile birlikte uygulanarak üreticileri daha rekabetçi hale getirebileceğini ifade etmektedirler.

uyguladılar. *Şekil 11*'da görüldüğü gibi söz konusu dönemde Türkiye'de dahil olmak üzere tüm gelişmekte olan ülkelere 2014'e kadar yoğun bir sermaye girişi olmuştur. Söz konusu sermaye girişlerinde portföy akımları olarak sınıflandırılan tahvil ve hisse senedi girişleri büyük ağırlığa sahiptir (Khatiwada, 2017) ki *Şekil 13'te* görüldüğü gibi 2018'e kadar Türkiye'ye gelen portföy sermayesi gelişmekte olan ülkelerle aynı trendi izlemektedir.[21] ABD, İngiltere ve Japonya'daki QE (niceliksel genişleme) politikaları, yarattığı büyük miktarlarda ucuz likiditeye erişim fırsatı ile dünyanın geri kalanında tahvil getirilerinin düşmesine, hisse senedi fiyatlarının yükselmesine ve para birimlerinin değer kazanmasına neden olmuştur (Özhan vd., 2013). Sermaye akışlarının hem ani durma olasılığı nedeniyle hem de varlık fiyatlarında neden oldukları spekülatif balonlar yüzünden bu ülkelerde finansal istikrar açısından risk yarattıklarına da dikkat çekilmiştir (Ramírez & González, 2017).

Şekil 13. Gelişmekte Olan Ekonomilere ve Türkiye'ye Portföy Akımları

Kaynak: *Kaynak: IIF, TCMB EVDS*

Bu sürecin iktisat literatürüne etkilerinden birisi de özellikle gelişmekte olan ülkelerde enflasyon hedeflemesinin serbest dalgalı döviz kuru rejimiyle birlikte uygulanmasının bir zorunluluk olup olmamasının tartışılması oldu. *Enflasyon hedeflemesi rejimi* 2000'lerin başında gelişmiş ülkeler tarafından büyük oranda kabul edilmiş durumdaydı. İsviçre (2000) ve Norveç (2001)'ten sonra bu dönemde ABD (2012) ve Japonya (2013) da resmi olarak bu rejimi benimsemiştir oysa gelişmekte olan ülkeler 2000'ler boyunca kademeli olarak rejimi kabul etmeye devam etmişlerdir. Genellikle ilk uygulayıcılarının gelişmiş ülkeler ya da 1990'larda döviz şokları sonucunda sabit döviz kuru rejimlerini terk ederek kurlarını genel olarak dalgalanmaya bırakan gelişmekte olan ülkeler olmasıyla da tutarlı olarak geleneksel görüş *enflasyon hedeflemesi rejiminin* temel unsurunun *serbest dalgalanan bir döviz kuru*

21 Bu iki alt kategori karşılaştırıldığında borçlanma senetlerinin, hisse senetlerine oranla çok daha belirleyici olduğu dikkat çekmektedir (Barlas & Kaya, 2013).

rejimi olduğu yönündeydi. Ancak zaman içinde 2000'ler boyunca enflasyon hedeflemesinin, 1990'lardan farklı olarak sabit döviz kuru rejimi uygulamamakla birlikte döviz kuru müdahalelerini yaygın olarak kullanan gelişmekte olan ülkeler tarafından da giderek daha fazla benimsenmesiyle ve bu ülkelerin de müdahalelere devam etmesiyle bu görüş sorgulanmaya başlanmıştır (Adler vd., 2020). Ancak bu kez konuyu gündeme getirenler 2010 öncesindekiler gibi sadece heterodoks iktisatçılar değil bizzat IMF araştırmacıları oldu. Gelişmekte olan ülkelerin para otoritelerinin düşük enflasyon hedefine ulaşmaya çalışırken, döviz kurlarının sürdürülebilir dış ticaret dengesiyle uyumlu bir seviyeden sapmasını engellemeye çalışmaları zaten önceki bölümde de dile getirdiğimiz gibi hem pratikte karşılaşılan hem de bazı iktisatçılar tarafından önerilen ancak teorisi henüz geliştirilmemiş bir alandı. Bu iki hedefe eş zamanlı ulaşılmasını sağlamak için politika faizinin yanı sıra *döviz piyasasına sterilize edilmiş müdahaleleri* de içeren ikili bir politika aracı seti önerildi (Ostry vd., 2012a). Böylece sermaye hareketlerinin serbest olmasına rağmen eş zamanlı olarak istikrarlı döviz kuru ve bağımsız para politikası hedeflerine ulaşılması kısmen mümkün olacaktı.

Önceki bölümde değindiğimiz gibi fiyat istikrarı ile birlikte finansal istikrarın da sağlanması için tüketici fiyatlarının yanı sıra varlık fiyatlarının da dikkate alınması gerektiği 2008 öncesinde de literatürde tartışılan bir konuydu. Finansal istikrar konusuna gelişmekte olan ülkeler perspektifinden baktığımızda bu ülkeler için en önemli varlık fiyatının döviz kuru olduğunu görürüz. Ebeke & Azangue (2015) ampirik çalışmalarında *enflasyon hedeflemesi* uygulayan gelişmekte olan ülkelerin diğerlerine nispeten daha esnek bir döviz kuru rejimine sahip olduklarını gösterdikten sonra, yüksek ithalat bağımlılığı ve yabancı para birimi cinsinden kamu ve özel varlık/yükümlülüklerin yüksek paya sahip olması gibi makro ekonomik özelliklerin döviz kuru esnekliğinin derecesini azalttığına dikkat çekmişlerdir. Nitekim 2010 sonrasında IMF çalışmaları da dahil olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin para otoritelerinin döviz kuru hareketlerini dikkate alması ve fiyat ve döviz kuru istikrarını sağlamak için mevcut tüm araçları kullanması tavsiye edilmeye (Ostry vd., 2012b) başlanmıştır. Blanchard (2012), 2008 krizi öncesi ortodoks enflasyon hedeflemesi politikasının tek bir hedef (istikrarlı enflasyon oranı) belirlediğini ve bunu tek bir araçla yani politika faiziyle gerçekleştirmeye çalıştığını, bu ortodoks yaklaşımın örtülü varsayımının faiz oranının eş zamanlı olarak istikrarlı bir enflasyon oranı ve çıktı açığını koruyabileceği yönünde olduğunu belirttikten sonra bu iki ayrı hedefin her birinin kendi araçlarına sahip olsalar bile, bu iki ayrı politika aracının diğer hedefi çapraz olarak etkileyebileceğine işaret etmiştir. Bu potansiyel çapraz etkileşim, 2008 sonrası dönemde TCMB'nin politika araç setinin düzenlenmesi açısından da önemli olmuştur. Blanchard (2012) gibi ana-akım iktisatçılar finansal istikrarın sağlanması için makro ihtiyati politikaların kullanılmasını önermişlerdir. Bunun nedeni ampirik kanıtların düşük faiz oranlarının makro ihtiyati araçların kullanılmasını gerektiren aşırı risk almayı teşvik ettiğini göstermesidir. Blanchard (2012) özellikle enflasyon hedeflemesi uygulayan gelişmekte olan ülkelerde döviz kurunun önemine dikkat çekmiş, bu ülkelerde döviz kurunun, enflasyon üzerindeki potansiyel etkisinin yanı sıra bir istikrarsızlık unsuru olarak da dikkate alınması gerektiğini iddia etmiştir. Blan-

chard'a (2012) göre, *sterilize edilmiş döviz kuru müdahaleleri*[22], faiz oranının yanında ilave bir araç olarak kullanılabilirdi. Teorik olarak döviz alım satım işlemlerinin sterilizasyonu, para politikasının nispeten bağımsız kalmasını sağlayarak imkânsız üçlünün kurgusunu zayıflatabilir. Parasal otoritenin kısmen de olsa faiz ve döviz kurlarını aynı anda belirleme yeteneği, bir ülkenin üçlü açmazı hafifletmesine olanak tanıyabilirdi. Bofinger (2011), yönetilen dalgalı kur rejiminin imkânsız üçlemeyi mümkün bir üçlemeye dönüştürebileceğini ve serbest sermaye hareketleri, bağımsız faiz politikası ve istikrarlı döviz kuru hedeflerinin bir arada gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir. TCMB'nin Mayıs 2012 Finansal İstikrar Raporu'nda da benzer bir ifade yer almıştır. Zorunlu karşılıklara ve rezerv biriktirme politikalarına ilişkin düzenlemelerin Türkiye'nin üçlü açmazını hafifletmeye olanak sağladığı ve eş zamanlı olarak üç hedefe ulaşılmasını sağlayabileceği vurgulanmıştır.

6. 2014 Sonrası Dolarize Olmuş Ekonomiden Sermaye Çıkışları: İmkânsız Üçlemeden, İmkânsız İkileme

18 Aralık 2013'te FOMC, işsizlik ve enflasyon ile ilgili koymuş olduğu hedeflere yaklaştığını ifade ederek varlık alımlarının hızını mütevazı bir şekilde azaltmaya karar vermiştir (Amadeo, 2021)[23] Bu duyuru genişleyici para politikasının sonuna yaklaşıldığı ve yakın gelecekte federal fon oranının da yükselebileceği şeklinde algılanmıştır.

Bernanke (2023), *taper tantrum* olarak adlandırılan bu sürecin bazı gelişmekte olan piyasa ekonomileri üzerinde olumsuz etkileri olduğunu, FED'in *taper tantrum* sürecinde olduğu gibi faizleri artırmasının beklenildiği dönemlerde bunun gelişmekte olan piyasalardan sermaye çıkışlarına ve para birimlerinde değer kayıplarına ki bu da enflasyonun artmasına neden olur, hisse senedi fiyatlarında düşüşlere neden olacağını ve özellikle de ticaret veya bütçe açıklarını finanse etmek için yabancı sermayeye ihtiyacı olan ülkeleri kırılgan bir duruma getirdiğini 2013'teki gelişmelerden en çok etkilenen ülkeler arasında da Kırılgan Beşli olarak adlandırılan Brezilya, Hindistan, Endonezya, Güney Afrika ve Türkiye'nin olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Dünya Bankası'nın Haziran 2014 tarihli bir raporunda (The World Bank, 2014, June) son 13 ayda yaşanan iki küresel finansal türbülans sonucunda gelişmekte olan ülkelere sermaye akışlarının yavaşladığını ve bazı gelişmekte olan ülke para birimlerinin değer kaybettiğini ve buna paralel olarak da 2012'de %6,4 ve son on

22 Enflasyon hedeflemesi rejimini uygulayan ve politika faiz oranı ile döviz kurunu eş zamanlı belirlemeye çalışan bir ekonominin, döviz alım satım işlemleriyle değişen likidite düzeyini de sterilize etmesi gerekir. Aksi takdirde döviz alımlarının enflasyonist etki yaratma potansiyeli bulunmaktadır. Açık piyasa işlemleri yoluyla yapılan sterilizasyon, otoritenin para tabanını sabit tutmasını sağlayarak faiz oranının kontrol edilmesini mümkün kılabilir. Ancak yurt içi faiz oranının dünya faiz oranından yüksek olması durumunda sterilizasyonun maliyeti de bu farktan doğar (Fischer, 2008), (Bofinger & Wollmershauser, 2003).

23 Ocak (2014) ayından itibaren komite (FOMC), ipoteğe dayalı menkul kıymet varlıklarına aylık 40 milyar dolar yerine 35 milyar dolar ve uzun vadeli Hazine menkul kıymet varlıklarına aylık 45 milyar dolar yerine 40 milyar dolar ilave etmeye karar vermiştir. https://www.federalreserve.gov/newsevents/pressreleases/monetary20131218a.htm

yılda ortalama %6 olan gelişmekte olan ülkelere ait ortalama enflasyon oranın 2013'te yüzde 7,4'e yükseldiği belirtilir. Emtia fiyatlarının istikrarlı seyrettiği bir dönemde enflasyon oranındaki yükseliş dikkatleri döviz kurundaki değer kayıplarına çekmiştir. Yapılan analiz, döviz kuru kaynaklı fiyat baskılarının esas olarak Arjantin, Venezuela, Türkiye, Gana, Güney Afrika, Endonezya ve Hindistan dahil olmak üzere birkaç büyük orta gelirli ekonomide yoğunlaştığı sonucuna varmıştır.

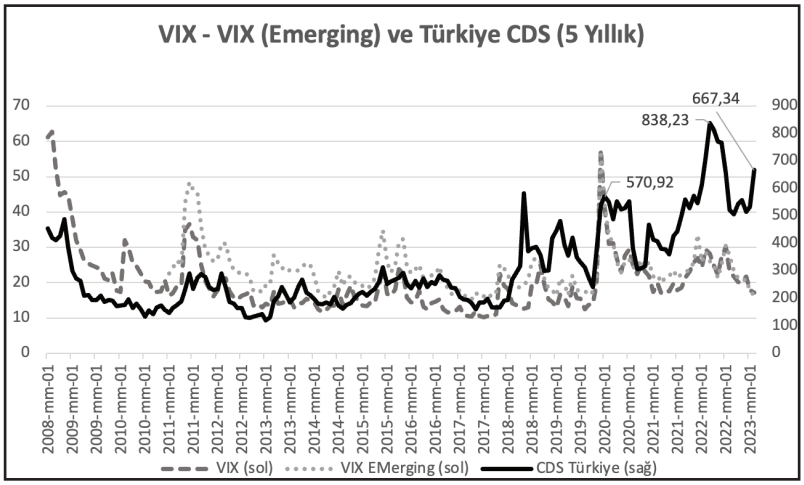
Küresel çaptaki 2013 deneyimi gelişmekte olan ülkeler açısından sermaye hareketlerinin kur geçişkenliği üzerinden enflasyon oranı üzerinde oynayabileceği rolü bir kez daha hatırlatmış oldu ki en çok etkilenen ülkelerin başında gelen Türkiye'nin vatandaşlarının 1990'lardan hatırladığı bir deneyimdi bu.

Davis (2015) *imkânsız üçlemenin* mantığına göre, döviz kurunun dalgalanmasına izin veren bir merkez bankasının tam bir parasal özerkliğe sahip olması gerektiğini ancak pratikte bu hipotezin sorgulandığını, Rey gibi iktisatçıların gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye akışındaki büyük dalgalanmaların temel olarak risk iştahı gibi küresel faktörler tarafından yönlendirildiğine dikkat çektiklerini belirtir. Rey (2015) sermaye akışlarında, varlık fiyatlarında ve kredi büyümesinde küresel bir finansal döngünün varlığından söz eder. Bu döngü, piyasaların belirsizlik ve riskten kaçınma ölçüsü olan VIX[24] endeksi ile birlikte hareket etmektedir. Rey finansal döngünün ABD S&P 500 endeks opsiyonlarının oynaklığını ölçen VIX ile ilişkili olduğunu bulmuştur (Klein & Shambaugh, 2013). Sermaye akışlarının yanı sıra hisse senetlerinden şirket tahvillerine kadar dünyanın dört bir yanındaki riskli varlık fiyatları güçlü bir ortak bileşene sahiptir ve kredi akışları ile de döngüseldir (Rey, 2013). Rey (2015) bu anlamda küresel finansal döngünün, *üçlemi* bir *ikileme* dönüştürdüğünü iddia eder.

Bu küresel finansal döngü, ülkelerin spesifik makroekonomik koşullarıyla her zaman uyumlu olmayabilir. Analizler küresel finansal döngünün belirleyicilerinden en önemlilerinden birinin de merkez ülkeler tarafından uygulanan para politikası olduğunu ve sermaye akımlarını ve uluslararası finansal sistemdeki kredi büyümesini etkilediğini ortaya koymaktadır. Sermaye serbestçe hareket ettiğinde, küresel finansal döngü, döviz kuru rejiminden bağımsız olarak gelişmekte olan ülkelerin merkez bankalarının bağımsız para politikası uygulayabilme kapasitelerini kıstılar (Rey, 2015). Kalemli-Özcan (2019) yine Rey'e (2013) atfen küresel finansal döngü ile karakterize edilen bir dünyada ABD para politikasının yayılma etkileri açısından döviz kuru esnekliğinin önemli olmadığını, ABD para politikasının etkilerinin ülkelerin döviz kuru rejimlerinden bağımsız olarak sermaye akışları yoluyla dünyanın geri kalanına aktarıldığını ifade eder.

24 VIX Piyasa Volatilite Endeksidir. Belirsizliğin ve piyasa riskinden kaçınma eğiliminin bir ölçüsüdür

Şekil 14. VIX ve Türkiye CDS Endeksleri

Kaynak: *FRED ve Investing.com*

Aslında gelişmiş ülkelerde 1980'lerden itibaren varlık fiyatlarının merkez bankası politikalarından daha az etkilenir bir duruma geldiğine örneğin ABD'de FED faiz oranı ile hazine bonosu faizleri de dahil olmak üzere uzun dönemli faiz oranları arasındaki ilişkinin zayıfladığına dair çalışmalar vardır (Cömert, 2016). Türkiye örneği üçlü açmaz hipotezinin gelişmekte olan ülkelerde geçerli olmayabileceğini iddia eden literatürü potansiyel olarak desteklemektedir. Finansal akımların serbest olduğu ortamda, merkez bankaları dalgalı döviz kuru rejimi izleseler bile etkili bir para politikasını ya hiç uygulayamazlar ya da uygulama kapasiteleri çok sınırlıdır. Hem varlık hem de borç dolarizasyonunun yaygın olduğu Türkiye'de yerleşiklerin döviz kuru ile ilgili beklentileri sermaye hareketlerinin yanı sıra döviz kurunu etkileyebilecek ilave bir kanaldır. Yabancı portföy yatırımlarının yokluğunda bile, tüm yerel para arzının, potansiyel olarak yabancı varlık talebine dönüşme riski vardır (Cömert & Öncü, 2013). Bu yüzden kredi genişlemesi tüketim üzerinden enflasyonist baskı yaratabileceği gibi döviz talebini tetikleyerek kur geçişkenliği üzerinden maliyet enflasyonu da yaratabilmektedir. Döviz tevdiat hesapları özelinde mevduat dolarizasyonu, TL cinsi mevduatların ikamesi olması nedeniyle öncelikle reel faiz oranları tarafından belirlenirken hem bu düzeyde hem de genel olarak varlık dolarizasyonunda döviz kuru beklentileri de diğer bir önemli belirleyicidir. Yerleşiklerin döviz kuru beklenti formasyonundaki olası bir değişim örneğin regresif beklenti formasyonundan trendist beklenti formasyonuna olası bir evrilme özellikle varlık dolarizasyonunu daha da şiddetlendirme potansiyeli taşımaktadır.[25]

25 Bu noktada Erkin Şahinöz'ün hanehalklarının *döviz yükselecek* algısı ile ilgili gözlemi önemlidir; Mayıs 2013'e kadar vatandaşların başarılı bir portföy yöneticisi gibi dolar düşerken aldığını, yükselirken sattığını belirten Şahinöz (2014) "*Ama Mayıs'tan beri bu hanehalkının davranışı anormal bir şekilde değişmiş vaziyette. Kur yükseldikçe döviz talebi arttı. Kurdaki yükselişin artık kalıcı olmaya başladığını düşündüler*" yorumunu yapmıştır.

7. 2020'ler Enflasyon Hedeflemesi için Bütünleşik Çerçeve

Sermaye akımlarındaki dalgalanmaların bazı ülkeleri döviz kuru müdahalelerine bazılarını sermaye kontrollerine ve kimi zamanda bir dizi makro ihtiyati düzenleme yapmaya yönlendirmesinin sonucunda IMF, pratikte enflasyon hedeflemesi rejiminin bir nevi doğal bileşenleri haline gelmiş bu araçları bir arada değerlendirecek bir çerçeve oluşturma ihtiyacı duymuştur. Önceki IMF baş ekonomisti Gopinath'ın da dahil olduğu iktisatçılar bu eklektik yaklaşımın verimli bir şekilde kullanılabilmesi için merkez bankalarının hedeflerine ulaşmak için söz konusu araçların uyumlu bir şekilde nasıl kullanılabileceğinin net bir çerçevesinin oluşturulması gerektiğini vurgulamışlardır (Adrian & Gopinath, 2020).

Orta gelirli ülkelerin para politikası uygulamalarını analiz ettikleri *Bütünleşik Enflasyon Hedeflemesi* başlıklı öncü çalışmalarında Agenor & Silva (2019) sermaye girişlerinin kredi genişlemesi, reel döviz kurunun değer kazanması ve cari açıkların artması gibi finansal istikrarsızlık olarak tanımlanabilecek sonuçları olduğuna dikkat çekerler. Enflasyon hedefi olan bir merkez bankası açısından kredi büyümesi enflasyonist olma potansiyeline sahipken reel değerlenme enflasyonu istikrarlı tutmaya yardımcı olabilir dolayısıyla finansal istikrarı bozucu farklı faktörlerin enflasyon üzerindeki potansiyel etkileri de farklı olabilir. Agenor & Silva (2019) *kredi büyümesine* faiz oranlarını yükseltmek yoluyla müdahalenin sermaye girişlerini daha da artırarak *cari açığı* genişletebileceğine bu yüzden örneğin bankaların yurtdışından borçlanmasının sınırlandırılması gibi makro ihtiyati araçların kullanılabileceğine işaret ederler[26].

26 Benzer şekilde 2010 sonrasında Türkiye ekonomisinin temel sorunları şunlardı:

- Düşük faiz oranı ve QE politikalarının neden olduğu küresel likidite bolluğunun ve yurt içi yurt dışı faiz oranları farklarının tetiklediği sermaye girişleri nedeniyle değerlenme baskısı altında kalan TL,
- Yerli bankaların yarattıkları kredilerden sonra varlık yükümlülük dengelerini sağlamak için bir anlamda yurt içi kredilerini finanse etmek için yurt dışından düşük faiz ile borçlanmaları (Akyüz, 2012) sonucunda kredi büyüme oranlarında yükseliş. Bu oran 2010'da nominal olarak %43 reel %34 rakamlarına ulaşmıştır.
- Kredi genişlemesinin ithalat üzerinden cari açığı artırarak 2011'de Milli Gelirin %9'una yaklaşmasına neden olması.

TCMB'nin politika faizini ortodoks enflasyon hedeflemesi yaklaşımı doğrultusunda kullanması durumunda, kredi büyümesini sınırlamak için politika faizini yükselterek kısa vadeli bankalararası faiz oranı üzerinden bankaların fonlama maliyetlerini ve kredi faiz oranlarını yükseltebilirdi. Ancak söz konusu dönemde en azından sendikasyon kredisi kullanabilen bankaların doğrudan ucuz yabancı fonlara ulaşım imkanları olduğunu da unutmamak gerekir. Ancak politika faiz oranının arttırılması, bankalar açısından alternatif bir varlık olan tahvil/bono piyasasında faiz oranının yükselmesine neden olabilirdi ki, piyasa (tahvil/bono) faiz oranlarındaki artış sermaye girişlerini teşvik ederek TL'nin daha fazla değer kazanma baskısı altına girmesine ve cari açığın artmasına yol açabilirdi. Bu nedenle para otoritesinin kredi faizlerini artırırken piyasa faizlerini etkilemeyecek bir araca ihtiyacı vardı ki zorunlu karşılık oranı bu açıdan potansiyel bir para politikası aracı olarak öne çıkmıştır. Zorunlu karşılık, bankaların yerli ve yabancı para yükümlülükleri, mevduatları karşılığında merkez bankalarında tutmak zorunda oldukları fon miktarıdır. Merkez bankasının hem finansal istikrarı hem de fiyat istikrarını eş zamanlı olarak sağlayabilmesi için kredi ve tahvil piyasalarındaki faiz oranlarının farklılaştırılması gerekmekteydi. Kredi ve tahvil piyasalarının faiz oranlarının farklılaştırılmasını sağlayan zorunlu karşılık oranları, sermaye akımlarını hızlandırmadan para politikasının sıkılaştırılmasına olanak sağlama

Aralarında iki Türk iktisatçının da bulunduğu bir grup IMF iktisatçısı, her ne kadar Mundell-Fleming modeli, küçük açık ekonomilerin analizi için güçlü bir çerçeve sunmaya devam etse ve esnek döviz kuru eş zamanlı olarak istikrarlı ve düşük bir enflasyon oranı ve tam istihdam hedeflerine ulaşılmasına yardımcı olacak optimal döviz kuru rejimi olarak tanımlansa da dünyanın Mundell - Fleming çerçevesinde modellendiğinden daha karmaşık olduğuna dikkat çekmişlerdir. Faiz politikasının eş zamanlı olarak fiyat istikrarını ve finansal istikrarı sağlamak için yeterli olmadığı durumda optimal politika bileşiminin; sermaye akımları yönetimi, döviz kuru politikası ve makro-ihtiyati tedbirler gibi çoklu araç kullanımını gerektirebileceğinden hareketle kur geçişkenliğinin ve borç dolarizasyonunun yüksek olduğu ülkelerde merkez bankalarının döviz kurundaki oynaklığa müdahalede bulunabileceğini vurgulamışlardır. Çalışmaya göre gelişmekte olan ülkelerde her ekonominin kendi gereklilikleri dikkate alınarak politika hedeflerine ulaşmak için hangi araç setinin ne zaman ne yönde ve ne ölçüde kullanılması gerektiğini belirleyen bir politika çerçevesi; para politikası, sermaye akımlarına ilişkin önlemler, makro-ihtiyati tedbirler ve döviz kuru politikasını içermelidir.[27] Yine bu çalışmada gelişmekte olan piyasaların çoğunda ihracatın %80'ninden fazlasının dolar cinsinden faturalandırıldığına dikkat çekilmekte, bu ampirik gerçek, ihracat fiyatlarının baskın bir para birimine (çoğunlukla dolar ve bazı durumlarda euro) bağlı olduğuna bunun da bir fiyat katılığı yarattığına dikkat çekilmektedir. Bu kapsamda döviz kuru ayarlaması daha zayıf bir araç haline gelmektedir. Yerel paranın değer kaybetmesi ithalat talebini azaltmaya devam ederken dolar fiyatları değişmediğinden değer kaybının ihracatın dünya pazarındaki rekabet gücü üzerindeki etkisi azalmaktadır (Basu vd., 2020). Bütünleşik bir çerçevenin geliştirilmesinde gelişmekte olan piyasalara yönelik güçlü sermaye akışları sonrasında yaşanan ani duruş (sudden stops) hakkındaki geniş literatür de takip edilerek, sermaye kontrolleri sermaye girişleri üzerindeki bir çeşit vergi şeklinde modellenmiştir. Sermaye kontrollerinin amacı aşırı borçlanmayı, dolayısıyla kredi genişlemesini önlemektir. Borcun birikmesinin önceden durdurulmasının, yerel paranın olası değer kaybını, ekonomik birimlerin bilançolarını olumsuz yönde etkileyecek bir ani duruş riskini azaltacağı savunulmaktadır.

TCMB araştırmacıları da 2020 IV. Enflasyon Raporu'nda IMF'nin *bütünleşik politika çerçevesi* 'ne yer vermişler ve merkez bankası zorunlu karşılık oranları ile finansal aracıların kredi verme ve borçlanma davranışının etkilenebileceğine dikkat çekerek, risk iştahının güçlü olduğu bir dönemde sıkılaştırıcı para politikasının yerel para biriminde ilave değerlenmeye yol açabileceğinden, finansal istikrara yönelik riskleri sınırlamak için zorunlu karşılık oranlarının borçlanmayı kısıtlayıcı makro-ihtiyati bir araç olarak kullanılabileceğine dikkat çekmişlerdir. Söz konusu bu literatürde dikkat çekici vurgu *borç dolarizasyonu – ani duruş* ilişkisi üzerinedir ki Eichengreen & Hausmann (1999) tarafından yazılan

potansiyeline sahipti (Alper & Tiryaki, 2011).

27 IMF'nin söz konusu çalışmalarında da yer alan Ünsal (2021) özellikle düşük gelirli hane halklarını etkileyen şoklara tepki verirken merkez bankalarının sosyal eşitsizlikleri nasıl dikkate alabileceklerinin de bir başka çalışma konusu olduğuna dikkat çekmiştir.

Döviz Kurları ve Finansal Kırılganlık başlıklı makaleye dayanır[28]. Bu makale ile iktisat literatürüne kazandırılan orijinal veya ilk günah kavramı gelişmekte olan ülkelerin kendi yerel paralarını yurt dışından borçlanmak veya yurt içinde bile uzun vadeli borçlanmak için kullanamadıkları durumu vurgular ve yabancı para cinsinden borçlanmanın neden olduğu finansal kırılganlığa dikkat çeker. Önceki bölümde değindiğimiz küresel finansal döngünün sermaye hareketlerini yönlendirmesi sonucu döviz kurlarındaki ani yükseliş (yerel paradaki değer kaybı) döviz cinsi borcun yerel para cinsinden yükünü ciddi miktarda artırabilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ülkelerin kendi para birimleri cinsinden borçlanabilmesi bu tür finansal kırılganlıkları azaltan önemli bir avantaj olarak değerlendirilmektedir. Ancak son dönemde ülkelerin tahvil bono piyasalarında kendi paraları cinsinden borçlanmalarının da potansiyel tehlikelerine dikkat çeken bir literatür gelişmektedir. 2000'li yılların ortalarından bu yana, gelişmekte olan ülkelerin yerel para birimindeki tahvillerine yapılan yabancı yatırımlarda istikrarlı bir büyüme yani bu ülkelerin yerel para birimleri üzerinden borçlanma kabiliyetlerinde bir artış gözlemlenmektedir. Doğal olarak daha büyük/derin tahvil piyasaları daha çok yabancı yatırım çekmektedir (Han vd., 2024). Çalışmada ayrıca enflasyon hedeflemesi yapan merkez bankalarının kredibilitesinin de söz konusu tahvillere olan talebi arttırdığına dikkat çekilmektedir. Uluslararası rezervlerin milli gelire oranı da bir başka önemli göstergedir. Önceki bölümde değindiğimiz gibi örneğin ABD para politikasındaki bir değişikliğin tetikleyeceği küresel finansal döngüler yurtdışı yatırımcıların söz konusu tahvilleri satmalarını teşvik ettiğinde bu varlıkların yerleşik yatırımcılar tarafından talep edilmesi gerekecektir ki yerleşiklerin hazmetme kapasitelerinin olasılıkla sınırlı kalması nedeniyle bu tahvillerin fiyatları ciddi ölçüde düşecektir. Daha da önemlisi küresel şoklardan kaynaklanan varlık fiyat hareketlerinin büyüklüğü, küresel yatırımcıların daha yüksek pazar payına sahip olduğu piyasalarda daha fazla olacaktır (Han vd., 2024). Önceki bölümde söz ettiğimiz gibi yerleşik finansal yatırımcıların da finansal döngüye yurtdışı yatırımcılara benzer şekilde tepki vermeleri fiyat hareketlerini şiddetlendirecektir. Hindistan'ın 2019'dan itibaren kademeli olarak devlet tahvillerini küresel indekslere dahil etme yolundaki çabaları Akyüz & Öncü (2024) tarafından değerlendirilmiştir. Akyüz & Öncü (2024) yerel tahvil piyasalarının yabancı yatırımcılara açılmasının ilk günah olarak adlandırılan gelişmekte olan ekonomilerin kendi para birimleriyle uluslararası piyasalardan borçlanamaması sorunu azaltırken, döviz kuru riskini uluslararası kredi verenlere aktardığına ve ilave olarak bu tahvillerin genellikle yerel yargı yetkisine tabi olduğundan bir anlamda borç verenlerin ek bir temerrüt riskiyle de karşı karşıya olduğuna dolayısıyla da yerel para cinsinden tahvillerin yabancı yargı yetkisi altında ihraç edilen FX tahvillerinden daha yüksek faiz oranları ve/veya sermaye kazançları şeklinde daha yüksek getiri sunmak zorunda kaldıklarına dikkat çekmişler, gelişmekte olan ekonomilerde tahvil piyasalarının uluslararasılaşmasının uzun vadeli faiz

28 Makalede döviz kuru ile finansal kırılganlık arasındaki ilişkiye ilişkin üç yaklaşımdan bizce önemli olan ikisi; (1) sabit döviz kurlarının döviz riskine karşı örtülü bir sigorta sağlayarak borçlanma ve borç vermeyi teşvik ettiğini öne süren ahlaki tehlike hipotezi; (2) uluslararası finansal piyasalardan ve hatta uzun vadeli olduğunda yurt içinden dahi yerli para cinsinden borçlanılamamasını ifade eden orijinal günah hipotezidir.

oranlarını kontrol etmek açısından da önemli bir özerklik kaybına neden olduğunu ve bu ekonomileri daha yüksek faiz oranı risklerine maruz bıraktığını, küresel risk iştahı ve likidite koşulları kötüleştiğinde yerel para birimindeki dış borcun, yatırımcıların taşıdığı döviz kuru riski nedeniyle rezervlerin tükenmesinde ve para birimindeki düşüşlerde FX borcundan daha büyük bir rol oynadığını vurgulamışlardır. Bu anlamda gelişmekte olan ülkelerin döviz kurunu dalgalanmaya bırakarak enflasyon hedeflemesi uygulayabilmeleri oldukça zor görünmektedir.

8. 2020'ler COVID-19 Sonrası Servet Eşitsizliği: Para – Maliye Politikası Etkileşimi, Helikopter Para ve Merkez Bankası Dijital Parası (MBDP)

COVID-19 salgını sırasında birçok gelişmekte olan ülke, sermaye çıkışı baskılarıyla karşı karşıya kalmış makroekonomik istikrarı sağlamak için birden fazla araç kullanmışlardır. Çoğu ülke talebi desteklemek için politika faizlerini düşürürken ve makro ihtiyati düzenlemeleri gevşetirken, bazıları ilave olarak paralarını değer kaybına karşı korunmak için döviz rezervlerinden satış yapmışlardır (Basu vd., 2020). Bu süreç merkez bankalarının fiyat istikrarının yanı sıra başka hedefler belirlemelerinin ve bunlara uygun araçlar kullanabilmelerinin önünü açmıştır. Öte yandan COVID-19 Pandemisi sürecinde devletler tarafından yapılan gelir transferlerinin nasıl finanse edilmesi gerektiği sorusu gündeme geldiğinde (Gali, 2020) vergileri artırmak ve/veya kamu borcunu artırmak yerine, *helikopter parasının*, yani gerekli görülen ek mali transferlerin merkez bankası tarafından doğrudan, geri ödemesiz şekilde sağlanması gerektiği savunulmuştur. COVID-19 eğitimden, iş hayatına kadar her alanda olduğu gibi ödemelerin de dijitalleşmesini hızlandırmış ve merkez bankalarını da dijitalleşme üzerine çalışma konusunda motive etmiştir. Bu süreçte merkez bankasının hane halklarına ve küçük işletmelere doğrudan mali yardım sağlayabilme potansiyeli de ön plana çıkmıştır (Kolozsi vd., 2022).

Daha MBDP tartışmaları yaygınlaşmadan önce para politikasının etkinliği açısından özellikle talebin daraldığı dönemlerde gelir ve servet dağılımının da dikkate alınması, düşük gelirli ve marjinal tüketim eğilimi yüksek hane halklarının hedeflenmesi gerektiği görüşü gündeme gelmiştir (Voinea & Monnin, 2017). Merkez Bankalarının Türkiye'de 2020'de uygulanan ucuz konut kredisi veya ABD'deki QE uygulamalarında olduğu gibi faiz oranları ve/veya likidite sağlayarak banka kredileri üzerinden ekonomiyi canlandırma çabaları ev, hisse senedi ve kripto para gibi varlıkların fiyatlarının yükselmesini, bu piyasalarda spekülatif balonlar oluşmasını desteklerken servet eşitsizliğini de artırmıştır (Öğüt & Şahin, 2023). Pandemi döneminde *helikopter para* olarak da adlandırılan ABD hane halklarına gönderilen çekler (teknik anlamıyla gelir transferleri) ilgili deneyim de MBDP tartışmalarını beslemiştir. Bir anlamda QE'nin düşük gelirli haneler için doğrudan bir fayda yaratmadığı yolundaki genel kanı *helikopter para* kavramını ön plana çıkarmıştır (Temperini vd., 2023). Aslında *helikopter para*, geleneksel olmayan bir para politikası aracı olarak 2010'ların ortalarından bu yana tartışılmaktadır. Kredi ile parasal finansmanın ak-

sine, *helikopter paranın* amacı, yalnızca bankacılık sektörünü değil, aynı zamanda devlet bütçesini de atlayarak merkez bankası parasını geri ödemesiz ve doğrudan halka dağıtmak olarak yorumlanmaktadır (Huber, 2023). Makro iktisatta bu transferler bir negatif vergi kalemi olarak maliye politikasının bir unsuru olarak doğrudan para politikasının bir bileşeni değildir. Bu gelir transferlerinin bir kısmının tasarruf amaçlı olarak mevduat, borsa ve kripto para piyasalarına gitmiş olmasının (Manukyan, 2002: 179) tüketimde yaratması beklenen etkiyi azalttığı, mali çarpan etkisini aşındırdığı gözlemlenmiştir. Oysa programlanabilir (Arauz, 2022)[29] bir MBDP ile ilave satın alma gücü yaratarak tüketimi canlandırmayı amaçlayan gelir transferlerinin sadece tüketim amacıyla kullanılabilmeleri ve hatta bu gelir aktarımının sadece belirli bir süre içinde harcanmak koşuluyla tanımlanması yani paranın silineceği bir süre sınırı belirlenmesi de mümkün olabilir ki bu talep etkisini güçlendirebilir (Kolozsi vd., 2022). MBDP formunda transfer edilen gelir bir ay içinde mal ve finans dışı hizmet alımında harcanmak üzere de tanımlanabilir ve bu sürenin sonunda yok olabilir ya da bir negatif faiz oranı ile iskonto edilebilir (Manukyan, 2022: 179).

Ekonomik istikrarın görece sağlandığı durumlarda ya da enflasyon baskısının dengelenmesi için talebin kısılması gerektiğinde merkez bankası dijital para biriminin faiz oranını geleneksel para birimiyle benzer şekilde ayarlayabilirken ekonomi bir belirsizlik şoku ile karşı karşıya olduğunda, talep yetersizliği kaynaklı durgunluk söz konusu olduğunda faiz oranını negatif değerlere indirebilir. Böylece negatif faiz oranı politikası uygulayabilir ve ekonomik büyümeyi teşvik edebilir. Negatif faiz oranı politikası, dijital para birimi sisteminde daha etkin bir şekilde uygulanabilir (Xin & Jiang, 2023).

Bu anlamda programlanabilir merkez bankası parası üretimin teşvik edilmesini, sermaye kaçışlarının engellenmesini ve servet eşitsizliğini artıran istifçilikten kaçınılmasını kolaylaştırabilir (Arauz, 2022). Programlanabilme özelliği MBDP'nin istiflenemeyecek ve finansal varlık talebinde kullanılamayacak şekilde tasarlanarak bir etkin yarı-maliye politikası aracı olarak kullanılmasına izin verir. Bu özellikleri ile MBDP orta-uzun vadede gerçekleşmesi beklenen otomasyon kaynaklı işsizlik ile mücadele yöntemi olarak tartışılan *evrensel temel gelir* (ETG) idealinin hayata geçmesini kolaylaştırıp performansını artırabilecek bir araç olma potansiyeline de sahiptir (Shashev, 2023). ETG'nin uygulanmasındaki teknik sorunların giderilmesinde, performansının iyileştirilmesinde merkez bankalarınca çıkarılacak dijital bir para biriminin potansiyel kolaylaştırıcı yapısına dikkat çeken makaleler de bulunmaktadır (Öğüt & Şahin, 2023).

MBDP gibi finans-dışı özel kesimin de yaygın biçimde tutabileceği ve kolayca transfer edebileceği, güvenli bir merkez bankası parasının tedavüle çıkması, banka mevduatlarına olan talebi azaltarak bankacılık sektörünün bilançosu üzerinde önemli etkide bulunabilir. Özellikle gelecekle ilgili belirsizlikler nedeniyle banka mevduatlarından MBDP'ye bir kayma yaşanması durumunda bankacılık sektörü bilançosunda önemli daralmalar yaşa-

29 Önde gelen birkaç merkez bankası ve teknoloji şirketleri, MBDP 'ler bağlamında programlanabilir para üzerine tartışmaya başlamışlardır. Hatta IBM, MBDP 'leri yeni programlanabilir paranın "yeniden kamulaştırılması" olarak etiketlemiştir.

nabilir (Şahin & Öğüt, 2023). MBDP'nin para politikası aktarımını, finansal istikrarı ve fiyat istikrarını, enflasyon hedeflemesi politikalarını, nasıl etkileyeceğinin tartışıldığı bir literatür hızla gelişmektedir (Elsayed & Nasir, 2022; Andolfatto, 2020). MBDP'nin (pozitif) faiz ödemesi durumunda mevduatlar için güçlü bir ikâme özelliği kazanabileceği, mevduat talebinin azalmasına neden olarak bankacılık sisteminin kredi yaratmak için ihtiyacı olan en önemli fon kaynağının dolayısıyla kredi arzının da azalmasına neden olabileceği, (Wilkins, 2022)[30] MBDP'nin özel mevduatın yerini alması durumunda bankacılık sektörünün maliyetlerinin artabileceği (Cecchetti & Schoenholtz, 2017) ya da ticari bankaları bilançolarında mevduat tutmak için mevduat faiz oranlarını artırmaya zorlayabileceği (Bibi, 2023), MBDP'nin varlığının bankaların para yaratma gücünü ortadan kaldırmamakla birlikte sınırlayabileceği (Cesaratto & Febrero, 2022) yapılan genel yorumlar arasında yer almaktadır.

Banka kredi verdiğinde borçlananın alışveriş yapmak veya faturalarını ödemek üzere kullanabileceği bir banka mevduatı yani bir anlamda para yaratır (Khidasheli & Grigolashvili, 2023). Bankacılık sisteminin kredi yaratmak için herhangi bir kaynağa ihtiyacı olmadığı, kredi talebinin karşılanması sırasında mevduat ve dolayısıyla paranın da yaratıldığı içsel/kredi para arzı yaklaşımına uygun olarak bankaların kredi yaratmaları sonucunda bozulan varlık – yükümlülük dengesini sağlamak için daha fazla mevduat toplamak ya da Merkez Bankası kaynaklarını kullanmak durumunda kalabilecekleri alternatif bir çerçeve MBDP'yi de içerebilir. İçsel para arzı yaklaşımına göre finansal olmayan özel sektörün talebi ile kredi arz eden ticari banka eş zamanlı olarak bir vadesiz mevduat hesabı yarattıktan sonra merkez bankasından rezerv talep edebilir ve kredi kullanan mevduat sahibi bu mevduatı MBDP'ye dönüştürmeyi tercih edebilir (Bibi, 2023). Mevduatlar MBDP'ye dönüştürüldüğünde merkez bankası otomatik olarak rezerv sağladığı sürece bankaların içsel para yaratım süreci prensipte etkilenmeyecektir (Cesaratto & Febrero, 2022). Bununla birlikte söz konusu durumda bankaların alternatif finansman kaynakları veya merkez bankası finansmanı için mücadele etmesi gerekebilir. Ticari bankaların teminatlarını tüketmesi halinde, merkez bankasının kabul edilebilir teminatları çeşitlendirmesi veya teminatsız borç vermesi gerekebilir ki teminatın kalitesine bağlı olarak merkez bankası bilançosundaki risk de artabilir. Merkez bankası finansmanına yönelik talebin artması, merkez bankasını repo ve politika faizini artırmaya itebilir ya da merkez bankası bilançosunun genişlemesi, üretimde buna karşılık gelen bir artışla birlikte ortaya çıkmazsa, enflasyon oranın artmasına neden olabilir (Lukonga, 2023).

30 Benimsediğimiz *kredi para – endojen para arzı* yaklaşımı uyarınca bankaların kredi yaratmak için mevduata ihtiyaçları olmadığını bir kez daha hatırlatmak isterim.

9. Sonuç

Türkiye ekonomisi 2009 küresel durgunluğu ve gelişmiş ülke merkez bankalarının bu durgunluğa karşı uyguladıkları genişletici para politikası sonrasında kredi genişlemesi ve cari dengenin bozulması sorunları ile karşı karşıya kalınca geleneksel faiz politikası fiyat ve finansal istikrarı aynı anda sağlayamadığı için TCMB politika araçlarını çeşitlendirerek alışılmışın dışında bir yaklaşım benimsemiş, (Kara, 2012; Kara & Başcı, 2011) ana politika aracı olan politika faizinin yanı sıra tamamlayıcı araçlardan da faydalanılmıştır. Bu tamamlayıcı araçlar zorunlu karşılık oranı, faiz koridoru ve döviz piyasası müdahalelerini içermiştir. TCMB'nin sermaye akımlarının yoğunluğuna göre faiz koridorunun genişliğini ayarlaması, politika faiz oranını değiştirmeden kısa vadeli faiz oranını hızlı bir şekilde değiştirebilmesine olanak sağlamıştır. TCMB, Türk lirasındaki değerlenme veya değer kaybı baskısını ortadan kaldırmak amacıyla döviz müdahaleleri yoluyla da bu politikaları desteklemiştir. Ayrıca TCMB, kredi büyüme hızını kontrol altına almak amacıyla sermaye akımlarını etkileme potansiyeli taşıyan politika faiz oranını değiştirmek yerine zorunlu karşılık oranını kullanmayı tercih etmiştir (Dedeoğlu & Öğüt, 2019). Aynı dönemde TCMB döviz müdahalesine olan ihtiyacı azaltmak amacıyla ek bir politika aracı olan rezerv opsiyon mekanizmasını geliştirmiştir (Kara vd., 2013). Bununla birlikte 2014 sonrasında sermaye girişlerindeki yavaşlama geleneksel araç olan politika faiz oranının kullanımını koridor sistemi çerçevesinde ön plana çıkarmış 2017'de olduğu gibi bu faiz oranının iktisadi saiklerle belirlenmesini engelleyen politik baskılar geç likidite penceresi faiz oranının örtülü olarak politika faiz oranı yerine kullanılmasına neden olmuştur. 2018'den itibaren daha önce ihale yöntemi ve doğrudan alım/satım yöntemleri ile yönetilen rezerv politikası, Merkez Bankası'nın ağırlıklı olarak bankalarla yaptığı swap işlemleri yoluyla elde ettiği emanet rezervler üzerinden sürdürülmüş, dolaylı sermaye kontrollerinin de kullanıldığı bu süreç önce *aktif rasyosu* ve 2021'de gündeme gelen *kur korumalı mevduat* ve bankalara getirilen *zorunlu menkul kıymet tutma yükümlülüğü* ile farklı bir boyut kazanmıştır. Merkez Bankası 2014 sonrasındaki küresel likiditedeki göreli azalma döneminde fiyat ve finansal istikrarı sağlama hedeflerini borç ve mevduat dolarizasyonun neden olduğu ilave kısıtlar altında sürdürmeye çalışırken faiz oranını düşük tutulması yönündeki telkinlerin baskısıyla araç bağımsızlığını tamamen kaybedince dünyanın en inovatif Merkez Bankası olarak tarihe geçmiştir.

Literatür bir para politikası olarak enflasyon hedeflemesi ile birlikte uygulanacak döviz kuru rejimi açısından önemli bir değişim geçirmiştir. Varlık ve yükümlülük dolarizasyonu, temel olarak küresel dinamikler tarafından belirlenen sermaye hareketlerinin döviz kuru üzerindeki etkilerini şiddetlendirirken bu etkilerin para otoriteleri tarafından yönetilmesini de zorlaştırmaktadır[31].

31 2024 itibariyle Türkiye gibi dolarize olmuş bir ülkede tam dalgalı kur rejiminin çok da iyi bir fikir olmayabileceği, tam dalgalı kur rejiminin alternatiflerinin tartışılması gerektiği Hakan Kara gibi iktisatçılar tarafından da dile getirilmektedir. https://www.youtube.com/watch?v=XrCSzT-rN-0 (25:44'ten itibaren)

Kullanımının zaman içinde yaygınlaşması beklenen MBDP'lerin para ve maliye politikası uygulamaları açısından sağlayabileceği ilave olanakların yanında, bu kez *kripto paraları* da içeren daha kompleks bir finansal ortamda tanımlanması gerekecek varlık ve yükümlülük dolarizasyonun para politikası üzerinde yaratabileceği ilave kısıtlar karşısında fiyat ve finansal istikrar hedeflerine ulaşmada oynayabileceği rol tartışmaya değerdir.

Kaynakça

Abel, I., Lehmann, K., & Tapaszti, A. (2016). The controversial treatment of money and banks in macroeconomics. *Financial and Economic Review, 15*(2), s. 33-58.

Adler, G., Chang, K. S., & Wang, Z. (2020). Patterns of Foreign exchange ıntervention under ınflation targeting. *IMF Working Paper WP/20/69* .

Adrian, T., & Gopinath, G. (2020). Toward an Integrated Policy Framework for Open Economies. *IMF Blog*.

Agénor, P. R., & Silva, L. A. (2019). Integrated inflation targeting. *BIS*.

Akçay, Ü., & Güngen, A. R. (2019). The making of Turkey's 2018-2019 economic crisis . *Institute for International Political Economy Berlin. Working Paper, No. 120/2019.*

Akyüz, Y. (2012). The boom in capital flows to developing contries : will ıt go bust again. *Ekonomi-tek - International Economics Journal Turkish Econ. Assoc.*, s. 63-96.

Akyüz, Y. (2017). *Playing with fire: deepened financial ıntegration and changing vulnerabilities of the Global South.* Oxford University Press

Akyüz, Y., & Öncü, S. (2024). *Exposing India's financial markets to the vultures*. https://www.thehindu.com/opinion/lead/exposing-indias-financial-markets-to-the-vultures/article67804861.ece. adresinden alındı

Alper, K., & Tiryaki, T. (2011). Zorunlu karşılıkların para poitikasındaki yeri. *Working Paper No.11/8. Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT), Ankara* .

Amadeo, E. J., & Dutt, A. K. (1991). *The Wicksell - Keynes connection: dynamic analysis, loanable funds, and wage flexibility.* Textos para discussão from Department of Economics PUC-Rio (Brazil).

Amadeo, K. (2021). *How it allows central banks to create massive amounts of money*. https://www.federalreserve.gov/newsevents/pressreleases/monetary20131218a.htm. adresinden alındı

Andolfatto, D. (2020). Assessing the impact of central bank digital currency on private banks. *The Economic Journal*, s. 525–540.

Angeriz, A., & Arestis, P. (2008). Assessing inflation targeting through intervention analysis. *Oxford Economic Papers, 60*(2), s. 293-317.

Arauz, A. (2022). Programmable Central bank digital currency for monetary circuits of production. *Central Banking, Monetary Policy and the Future of Money.* içinde

Arestis, P. (2009). New consensus macroeconomics. *The Levy Economics Institute Working Paper, No. 564.*

Arestis, P., & Sawyer, M. (2008). New consensus macroeconomics and inflation targeting: Keynesian critique. . *Economia E Sociedade*, s. 629–653.

Barlas, Y., & Kaya, N. (2013). Parasal genişleme politikalarının gelişmekte olan ülke portföy akımları kompozisyonuna etkisi. *CBRT Working Paper No. 13/01. Ankara*.

Basu, S., Boz, E., Gopinath, G., R. F., & Ü. D. (2020). A conceptual model for the ıntegrated policy framework. *IMF Working Paper No. 20/121.*

Becker, S. (2007). Global liquidity "glut" and asset price inflation. *Deutsche Bank Research,*.

Bernanke, B. S. (2005). *The global saving glut and the U.S. current account deficit*. https://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/2005/200503102/. adresinden alındı

Bernanke, B. S. (2015). *Why are interest rates so low, part 3: The global savings glut*. https://www.brookings.edu/articles/why-are-interest-rates-so-low-part-3-the-global-savings-glut/. adresinden alındı

Bernanke, B. S. (2023). *21st century monetary policy the federal reserve from the great inflation to COVID-19*. W.W. Norton & Company.

Bernanke, B. S., & Woodford, M. (2004). *Introduction to the ınflation-targeting debate*. University of Chicago Press, 2004.

Bernanke, B. S., Laubach, T., Mishkin, F. S., & Posen, A. S. (1999). *Inflation targeting lessons from the international experience,*. Prınceton University Press.

Bibi, S. C. (2023). The interpretation of CBDC within an endogenous money framework. . *Research in International Business and Finance*.

Blanchard, O. (2012). Monetary policy in the wake of the crisis. *In the wake of the crisis* (s. 7-14). içinde The MIT Press. Cambridge, Mass., United States.

Bofinger, P. (2011). The scope for foreign exchange market interventions. *No 204, UNCTAD Discussion Papers, United Nations Conference on Trade and Development*.

Bofinger, P., & Wollmershauser, T. (2003). Managed floating: theory, preactice and ERM II. *CEPR. Deutsche Bank Research Workshop. Kronberg*.

Boianovsky, M., & Trautwein, H. M. (2010). The new neoclassical synthesis and the Wicksell. H. T. Bateman içinde, *Keynes Connection. The Return to Keyne* (s. 108-132). The Belknap Press of Harvard.

Bordo, M. D., & Siklos, P. (2023). The importance of sound monetary policy: some lessons for today from Canada's experience with floating exchange rates since 1950. *National Bureau of Economic Research Working Paper Series No. 31654*.

Borio, C., & Filardo, A. (2007). Globalisation and inflation. *BIS Working Papers No 227*.

Brandão-Marques, L., Gelos, G., Harjes, T., Sahay, R., & Xue, Y. (2020). Monetary policy transmission in emerging markets and developing economies. *MF Working Paper No. 2020/035*.

Burns, J. (2023). *Milton Friedman: The last conservative*. Straus and Giroux.

Calvo, G. A., & Reinhart, C. M. (2000). Fear of floating,. *NBER Working Paper No:7993*.

Carrière-Swallow, Y., Jácome, L., M., N., & W. A. (2016). Central banking in Latin America: the way forward. *IMF Working Paper No.197* .

Cecchetti, S., & Schoenholtz, K. (2017). *Fintech, central banking and digital currency.* https://www.moneyandbanking.com/commentary/2017/6/11/fintech-central-banking-and-digital-currency. adresinden alındı

Cesaratto, S., & Febrero, E. (2022). *Private and central bank digital currencies: a storm in a teacup?* https://www.researchgate.net/publication/360699737_Private_and_Central_Bank_Digital_Currencies_a_storm_in_a_teacup_A_Post-Keynesian_appraisal adresinden alındı.

Chiarella, C., & Flaschel, P. (2000). *The dynamics of Keynesian monetary growth*. Cambridge University Press.

Cömert, H. (2016). İmkansız üçleme'den imkansız ikileme': Bretton Woods dönemi ve sonrası para politikas. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 115.

Cömert, H., & Öncü, S. (2013). İkili Açmaz çerçevesinden Türkiye'de yakın dönem Merkez Bankacılığı ve kur krizlerini anlamak. *ODTÜ Gelişme Dergisi* (50).

Davis, J. S. (2015). *The Trilemma in practice: monetary policy autonomy in an economy with a floating exchange rate.* Annual Report, Globalization and Monetary Policy Institute, Federal Reserve Bank of Dallas, s:2-9.

De Grauwe, P., & Polan, M. (2005). Is inflation always and everywhere a monetary phenomenon?. *The Scandinavian Journal of Economics , 107*(2), s. 239-259.

Dedeoğlu, D., & Öğüt, K. İ. (2018). Examination of money supply endogeneity in Turkey: Evidence from asymmetric causality test. *Cogent Economics & Finance, 6*(1), s. 1-18.

Dedeoğlu, D., & Öğüt, K. İ. (2019). The monetary policy in Turkey after 2008: The case of a small open economy,. Ç. Yurtseven, & M. Tekçe içinde, *Current Issues in Turkish Economy Problems and Policy Suggestions* . Peter Lang.

Dedeoğlu, D., & Öğüt, K. İ. (2023). Discrimination of the effects of debt monetization and credit growth on ınflation rate (Bildiri Özeti). *Turkish Economic Association. https://www.tek.org.tr/conference/2023* . Antalya.

Desroches, B., & Francis, M. (2007). World Real ınterest rates: a global savings and ınvestment perspective. *Bank of Canada, Working Paper*.

Ebeke, C., & Azangue, A. F. (2015). Inflation Targeting and exchange rate regimes . *IMF Working Papers: WP/15/228* .

Edwards, S. (2006). The relationship between exchange rates and inflation targeting revisited. *National Bureau of Economic Research Working Paper Series No. 12163.*

Eichengreen, B., & Hausmann, R. (1999). Exchange rates and financial fragility. *NBER Working Paper. No:7418*.

Elbenstein, L. (2007). *Milton Friedman: A biography.* Palgrave Macmillan.

Elsayed, A. H., & Nasir, M. A. (2022). Central bank digital currencies: an agenda for future research. *Research in Business and Finance 62, 101736.* Research in Business and Finance 62, 101736. . adresinden alındı

Enoch, C., & Ötker, İ. (2007). *Rapid credit growth in Central and Eastern Europe.* Palgrave Macmillan.

Epstein, G., & Yeldan, E. (2008). Inflation targeting, employment creation and economic development: assessing the impacts and policy alternatives. *International Review of Applied Economics,, 22*(2), s. 131-144.

Epstein, G., & Yeldan, E. (2009). Beyond inflation targeting: assessing the impacts and policy alternatives. *Beyond Inflation Targeting,*. içinde Edward Elgar Publishing.

Fischer, S. (2008). Mundell Fleming lecture: exchange rate systems,. *Surveliance and Advice. IMF Staff Papers, 55*(3).

Fontana, G., & Seterfield, M. (2009). Macroeconomics, endogeneous money and the contemporary financial crisis: A teaching model. *International Journal of Pluralism and Economics Education, 1*(2), s. 130-147.

Franke, R. (1992). Stable, unstable, and persistent cyclical behaviour in a keynes - wicksell monetary growth model. *Oxford Economic Papers, 44*(2), 242-256.

Frenkel, R., & Taylor, L. (2009). Real exchange rate, monetary policy and employment: economic development in a garden of forking paths. G. A. Epstein, & E. A. Yeldan içinde, *Beyond Inflation Targeting* (s. 28-43).

Friedman, M. (1996 [1970]). The counter-revolution in monetary theory. G. E. Wood içinde, *Explorations In Economic Liberalism.* Macmillan Press.

Gali, J. (2020). Helicopter money: the time is now , (Ed) R. V. Baldwin içinde, Mitigating the COVID economic crisis: act fast and do whatever it takes. *CEPR Press*, s. 57-62.

Giese, J. V., & Tuxen, C. K. (2007). Global liquidity and asset prices in a cointegrated VAR. *DIW Discussion Papers, No. 898*.

Goda, T., & Priewe, J. (2019). Determinants of real exchange rate movements in 15 emerging market economies. . *Center for Research in Economics and Finance (CIEF), Working Papers, No. 19-13 2019, .*

Gordon, J. (2023). *Is reshoring the theme ETF investors need? ETF News. Trends, Analysis, Opinions - ETF Stream.*

Gourinchas, P. O., & Obstfeld, M. (2012). Stories of the twentieth century for the twenty-first. *American Economic Journal: Macroeconomics, 4*(1), s. 226-265.

Gregorio, J. D. (2010). Monetary policy and financial stability: an emerging markets perspective. *International Finance , 13*(1), s. 141-156.

Han, B., Lee, J., & Oh, T. (2024). In search of the origin of original sin dissipation. *IMF Working Paper No. 2024/018*.

Holston, K., Laubach, T., & Williams, J. C. (2023). Measuring the natural rate of ınterest after COVID-19. *Federal Reserve Bank of New York Staff Reports, no. 1063*.

Hook, A. (2022). Examining modern money creation. *The Journal of Economic Education,, 53*(3), s. 210-231.

Hsing, Y. (2005). Application of the IS-MP-IA Model to the German Economy and policy implications. *Economics Bulletin, , 15*(5), s. 1-10.

Huber, J. (2023). *The Monetary turning point from bank money to central bank digital currency (CBDC).* Palgrave Macmillan.

Illing, G. (2007). Financial stability and monetary policy a framework. *CESifo Working Paper.*

IMF. (2021). *Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions. .*

Jaumotte, F., & Tytel, I. (2007). Jaumotte, F. v. (2007). How has the globalization of labor affected the labor ıncome share in advanced countries? *IMF Working Paper, No.WP/07/298.*

Jonung, L. (2002). National or international inflation targeting? The Wicksellian dilemma of the Euro-outs. *Journal of Public Policy, 22*(2), s. 183-197.

Jorda, O. (2012). Credit: A starring role in the downturn. . *FRBSF Economic Letter*.

Kalemli-Ozcan, Ş. (2019). US monetary policy and ınternational risk spillovers. *Jackson Hole Symposium Proceedings*.

Kara, A. H. (2012). Monetary policy in Turkey after the global crisis. *Working Paper, No.12/17. Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT). Ankara*.

Kara, H. K., Tiryaki, S. T., & Yüksel, C. (2013). Search of a reasonable credit growth rate for Turkey. *Central Bank Review. Central Bank of the Republic of Turkey,, 14*(1), s. 1-14.

Kara, H., & Başçı, E. (2011). Finansal istikrar ve para politikası. *TCMB Çalışma Tebliği No: 11/08*.

Keen, S. (2014). Endogenous money and effective demand. *Review of Keynesian Economic, 2*(3), s. 271–291.

Keynes, J. M. (1930). *A treatise on Money.* Macmillian.

Khatiwada, S. (2017). Quantitative easing by the Fed and international capital flows. *Working Paper No. HEIDWP02-2017*.

Khidasheli, M., & Grigolashvili, T. (2023). Central Bank digital currency: a paradigm shift in monetary architect,. *Globalızatıon And Busıness*.

King, R. G., & Plosser, C. I. (1984). Money, credit, and prices in a real business cycle. *The American Economic Review, 74*(3), s. 363-380.

Klein, M., & Shambaugh, J. (2013). Is there a dilemma with the Trilemma? . *VOX CEPR.*

Kolozsi, P. P., Lehmann, K., & Szalai, Z. (2022). Is CBDC strengthening the monetary transmission mechanism? Central banking, monetary policy and the future of money. *The Elgar Series on Central Banking and Monetary Policy.* içinde

Lavoie, M. (2017). Rethinking monetary theory in light of Keynes and the crisis. . *Brazilian Keynesian Review DOI: 10.33834/bkr.v2i2.96.*

Leijonhufvud, A. (1979). The Wicksell connection. *UCLA Department of Economics. Working Paper. 165*.

Levy-Yeyati, E., Sturzenegger, F., & Gluzmann, P. A. (2013). Fear of appreciation. *Journal of Development Economics*(101), s. 233–247.

Little, J. S. (2006). Re-balancing act: global imbalances in a changing world. *Annual Report, Federal Reserve Bank of Boston.*, s. 7-31.

Lukonga, I. (2023). Monetary policy implications of central bank digital currencies perspectives on jurisdictions with conventional and Islamic banking systems. *nternational Monetary Fund*.

Manukyan, Ş. (2022). *Global Piyasalar.* Kronok Kitap.

McLeay, M., Radia, A., & Thomas, R. (2014). Money in the modern economy: an ıntroduction. *Bank of England Quarterly Bulletin Q1*.

Mendoza, E. G., & Terrones, M. E. (2008). An anatomy of credit booms: evidence from macro aggragates and micro data. . *IMF Working Paper No. 2008/226*.

Mishkin, F. S. (1999). International experiences with different monetary policy regimes. *NBER Working Paper Series No:6965* .

Mishkin, F. S. (2004). *The economics of money, banking and financial markets.* Pearson, 7th Edition.

Mishkin, F. S. (2013). *The economics of money, banking and financial markets.* Pearson, 10th Edition.

Mishkin, F. S., & Bernanke, B. S. (1997). Inflation targeting: a new framework for monetary policy? . *Journal of Economic Perspectives, 11*(2), s. 97-116.

Modenesi, A., Martins, N., & Modenesi, R. (2014). A modified Taylor rule for the Brazilian economy: convention and conservatism in eleven years of inflation targeting (2000-2010). *Journal of Post Keynesian Economics, 35*(3), s. 463-482.

Orhangazi, Ö., & Özgür, G. (2015). Capital flows, finance-led growth and fragility in the age of global liquidity and quantitative easing: the case of Turkey. *PERI Working Paper Series No: 397*.

Ostry, J. D., Ghosh, A. R., & Chamon, M. (2012a). Two targets, two ınstruments: monetary and exchange rate policies in emerging market economies. *IMF Staff Discussion Note* .

Ostry, J. D., Ghosh, A. R., & Chamon, M. (2012b). On inflation targeting and forex intervention: Are two targets better than one. *Vox.*

Öğüt, K. İ. (2016). Makro ekonomi eğitiminde Keynes'i yeniden düşünmek: tasarruf yatırım dengesizliği ve kredi para kavramları çerçevesinde. D. Kılınçoğlu içinde, *John Maynard Keynes Yine Yeniden.* İletişim.

Öğüt, K. İ. (2017). IS- LM Modeli ve Keynes'in Genel Teori'sinin lisans düzeyi makro i ̇ktisat eğitimindeki yeri üzerine. *İktisat ve Toplum Dergisi* (79).

Öğüt, K. İ., & Şahin, S. (2012). Türkiye'de finansal i ̇stikrar sorununa sistem dinamiği yaklaşım. *Türkiye Ekonomi Kurumu Uluslararası Ekonomi Konferansı, İzmir, Türkiye, 01-03 Kasım 2012.*

Öğüt, K. İ., & Şahin, S. (2023). *Merkez bankası dijital parası ve sosyal refah üzerindeki olası etkileri.* BFRC Blog Yazısı.

Özatay, F. (2015). *Parasal İktisat: kuram ve politika*. Efil Yayınevi.

Özhan, K. G., Atiyas, İ., & Keyman, E. F. (2013). Unconventional monetary policy and its reflections on the global economy. *Think Tank 20: The G-20 and Central Banks in the New World of Unconventional Monetary Policy. içinde Brookings Institution*. içinde

Palley, T. (2017). The theory of endogenous money and the LM schedule: prelude to a reconstruction of ISLM. *Journal of Political Economy, 37*(1), s. 3-22.

Piketty, T., & Zucman, G. (2014). Capital is Back: wealth-income ratios in rich countries 1700–2010. *The Quarterly Journal of Economics, 129*(3), s. 1255-1310.

Ramírez, C., & González, M. (2017). *Have QE programs affected capital flows to emerging markets?: a regional analysis*. https://www.semanticscholar.org/paper/Have-QE-Programs-Affected-Capital-Flows-to-Emerging-Ram%C3%ADrez-Gonz%C3%A1lez/bfc706d4459428c0379. adresinden alındı

Ratner, D., & Sim, J. (2022). Who killed the Phillips Curve? A murder mystery. *Finance and Economics Discussion Series 2022-028. Washington: Board of Governors of the Federal Reserve System*.

Rey, H. (2013). Dilemma not Trilemma: The global financial cycle and monetary policy independence. *VOX CEPR*.

Rey, H. (2015). Dilemma not trilemma: the global financial cycle and monetary policy independence. *No. w21162, National Bureau of Economic Research*.

Romer, C. D., & Romer, D. H. (2002). The evolution of economic understanding and postwar stabilization policy. *NBER Working Paper, No:9274*.

Romer, D. (2000). Keynesian macroeconomics without the LM curve. *NBER Working Paper Series, No. 7461*.

Rüffer, R., & Stracca, L. (2006). What is global excess liquidity. *Eurpean Central Bank, Working Paper Series, No.696*.

Santos, M. (2011). Inflation targeting in a Post Keynesian economy. *Journal of Post Keynesian Economics*. *34*(2), s. 295-318.

Schnabl, G., & Hoffmann, A. (2007). *Monetary policy, vagabonding liquidity and bursting bubbles in new and emerging markets*. CESifo Working Paper Series No. 2100.

Setterfield, M. (2006). Is inflation targeting compatible with Post Keynesian economics? *Journal of Post Keynesian Economics., 28*(4), s. 653-671.

Shahid, S. (2020). Debt monetization: The Good, The Bad, and the Ugly. . *TD Economics. https://economics.td.com/gbl-debt-monetization*.

Shashev, S. (2023). *This digital currency will transform the world and benefit cashless societies*. .https://www.entrepreneur.com/money-finance/how-cbdcs-will-transform-the-world-as-we-know-it/439982. adresinden alındı

Skidelsky, R. (1994). *John Maynard Keynes: The Economist as saviour 1920-1937*. Macmillan.

Skidelsky, R. (2010). *Keynes: A very short introduction* . Oxford University Press.

Snowdon, B., Vane, H., & Wynarczyk, P. A. (1994). *Modern guide to macroeconomics*. Edward Elgar.

Stein, J. L. (1969). "Neoclassical" and "Keynes-Wicksell" monetary growth models. *Journal of Money, Credit and Banking, 1*(2), 153-171.

Summers, L. H. (2015). Demand side secular stagnation. *American Economic Review: Papers & Proceedings, 105*(5), s. 60-65.

Svensson, L. E. (2009). Flexible inflation targeting – lessons from the finanacial crisis. . *Speech at the Workshop, Towards a New Framework for Monetary Policy, Netherlands Bank*. .

Svensson, L. E. (2010). Inflation targeting. *NBER Working Paper, no. 16654*.

Şahin, S., & Öğüt, K. İ. (2023). *Merkez bankası dijital parası.* BFRC Blog Yazısı.

Şahinöz, E. (2014). *Vatandaşın 'dolar sevdası' devam ediyor*. https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/vatandasin-dolar-sevdasi-devam-ediyor-25881574. adresinden alındı

Tamborini, R. (2006). Wicksell, Keynes and the new neoclassical synthesis. Whither saving - investment imbalances? *Third International Conference Developments in Economic Theory and Policy* . Bilbao.

Taylor, J. B. (1993). Discretion versus policy rules in practice. . *Carnegie Rochester Conference Series on Public Policy*, s. 195-214.

Temperini, J., D'lppoliti, C., & Gobbi, L. (2023). *A new tool for economic policy: Central Bank digital currencies.* www.aeaweb.org . adresinden alındı

The World Bank. (2014, June). *Global economic prospects: exchange rate pass-through and ınflation trends in developing countries.*

Toporowski, J. (2012). The monetary theory of Kalecki and Minsky. *SOAS Working Paper Series. No.172*.

Ünsal, F. (2021). Yükselen Piyasalarda para politikasının son yıllardaki değişimi. *İktisat ve Toplum*.

Voinea, L., & Monnin, P. (2017). *Inequality should matter for central banks.* https://www.cepweb.org/inequality-should-matter-for-central-banks/. adresinden alındı

Wicksell, K. (1907). The influence of the rate of interest on prices. *The Economic Journal, 17*(66), s. 213-220.

Wicksell, K. (1969). The influence of the rate of interest on comodity prices. (Ed) E. B. Lindahl içinde, *Selected Papers on Economic Theory* (s. 67-89). Newyork: Augustus M. Kelley Publishers.

Wilkins, C. A. (2022). Discussion of "designing central bank digital currency. *Journal of Monetary Economics*, s. 80-84.

Woodford, M. (2003). *Interest and prices, foundations of a theory of monetary policy.* Princeton University Press.

Xin, B., & Jiang, K. (2023). Economic uncertainty, central bank digital currency, and negative ınterest rate policy. *Journal of Management Science and Engineering* .

Yeldan, E. (2015). Enflasyon hedeflemesini sorgulamak. *İktisat ve Toplum* (56).

Yılmaz, K., Akçay, C., & Alper, E. (2002). *Enflasyon ve büyüme dinamikleri: Gelişmekte olan ülke deneyimleri ışığında Türkiye analizi.* Tüsiad Yayınları.

Ek 1: Durağanlık Testleri:

Analizde kullanılan büyüme oranı serileri durağandır.

Null Hypothesis: **D(LNHHLOAN)** has a unit root				
Exogenous: Constant				
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=14)				
			t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic			**-4.774832**	**0.0001**
Test critical values:	1% level		-3.461783	
	5% level		-2.875262	
	10% level		-2.574161	

Null Hypothesis: **D(LNM2)** has a unit root				
Exogenous: Constant				
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=14)				
			t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic			**-11.96194**	**0.0000**
Test critical values:	1% level		-3.461783	
	5% level		-2.875262	
	10% level		-2.574161	

Null Hypothesis: **D(LNTUFE)** has a unit root				
Exogenous: Constant				
Lag Length: 2 (Automatic - based on SIC, maxlag=14)				
			t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic			**-4.398741**	**0.0004**
Test critical values:	1% level		-3.462095	
	5% level		-2.875398	
	10% level		-2.574234	

Null Hypothesis: **D(LNTOTALLOAN)** has a unit root				
Exogenous: Constant				
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=14)				
			t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic			**-10.75323**	**0.0000**
Test critical values:	1% level		-3.461783	
	5% level		-2.875262	
	10% level		-2.574161	

Ek 2: Nedensellik Analizleri:

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests			
Date: 01/30/24 Time: 21:20			
Sample: 2005M12 2023M05			
Included observations: 206			
Dependent variable: D(LNM2) Toplam kredilerin büyüme oranındaki artış para arzının büyüme oranında artışa neden oluyor.			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(LNTOTALLOAN)	**9.067271**	**3**	**0.0284**
D(LNTUFE)	5.005728	3	0.1714
All	14.28745	6	0.0266
Dependent variable: D(LNTOTALLOAN)			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(LNM2)	13.97953	3	0.0029
D(LNTUFE)	6.593323	3	0.0861
All	18.18161	6	0.0058
Dependent variable: D(LNTUFE)			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(LNM2)	**22.68051**	**3**	**0.0000**
D(LNTOTALLOAN)	**24.42924**	**3**	**0.0000**
All	98.16179	6	0.0000

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests			
Date: 07/12/23 Time: 14:11			
Sample: 2005M12 2023M05			
Included observations: 205			
Dependent variable: D(LNM2) Hanehalkı kredileri büyüme oranındaki artış para arzının büyüme oranında artışa neden oluyor.			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(LNTUFE)	6.675682	4	0.1541
D(LNHHLOAN)	**11.26913**	**4**	**0.0237**
All	19.16203	8	0.0140

Dependent variable: D(LNTUFE) Para arzının büyüme oranındaki artış enflasyon oranında artışa neden olmasının yanı sıra hanehalkı kredi oranındaki büyüme de enflasyon oranında artışa neden oluyor.			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(LNM2)	**70.41410**	**4**	**0.0000**
D(LNHHLOAN)	**19.66899**	**4**	**0.0006**
All	91.47137	8	0.0000
Dependent variable: D(LNHHLOAN) Enflasyon oranındaki artış hanehalkı kredi oranında artışa neden oluyor.			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(LNM2)	8.471036	4	0.0758
D(LNTUFE)	**12.75509**	**4**	**0.0125**
All	25.88028	8	0.0011

Ek 3: Para Arzı, Palley (2017).

Palley'in (2017) makalesinde, nakit göz ardı edilerek para arzı banka mevduatları olarak tanımlanmış, yine serbest rezervler göz ardı edilerek, rezervlerin yalnızca zorunlu rezervlerden oluştuğu varsayılmıştır. Bu çerçevede para arzı bankacılık sektörünün varlık ve yükümlülüklerinden elde edilir.

$$\underbrace{\underbrace{L^{B}}_{\substack{Banka\\Kredileri}} + \underbrace{rr}_{\substack{zorunlu\ karşılık\\oranları}} * \underbrace{D}_{\substack{Banka\\Mevduatları}}}_{\substack{Bankacılık\ Sektörü\ Varlıkları}} = \underbrace{\underbrace{D}_{\substack{Banka\\Mevduatları}} + \underbrace{L^{CB}}_{\substack{Merkez\\Bankası\\Kredileri}} + \underbrace{E}_{\substack{Banka\\Özsermayesi}}}_{\substack{Bankacılık\ Sektörü\ Yükümlülükleri}}$$

$$\underbrace{M^{S}}_{Para\ Arzı} = \underbrace{D}_{\substack{Banka\\Mevduatları}} = \frac{1}{1-\underbrace{rr}_{\substack{zorunlu\\karşılık\\oranları}}}\left(\underbrace{L^{B}}_{\substack{Banka\\Kredileri}} - \underbrace{L^{CB}}_{\substack{Merkez\\Bankası\\Kredileri}} - \underbrace{E}_{\substack{Banka\\Özsermayesi}}\right)$$

EfilJournal VOLUME: 7 | ISSUE: 1 | Date of Submission: 14.12.2023 | Date of Acceptance: 13.02.2024
CİLT: 7 | SAYI: 1 | Başvuru Tarihi: 14.12.2023 | Kabul Tarihi: 13.02.2024
ISSN: 2619-9580

Research Article/Araştırma Makalesi

Göçebe Barbarın Peşinde İki Tarih Tezi: Kıvılcımlı ve Karatani

Çiğdem Boz, Prof. Dr., Fenerbahçe Üniversitesi, cigdem.boz@fbu.edu.tr,
ORC-ID: 0000-0002-0464-5725

Öz

Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Kojin Karatani, Marksist düşünce ve kavramları uyarlayarak ulaştıkları özgün fikirlerini tarih tezi şeklinde sunmuş iki düşünürdür. Bu makalede, farklı zaman ve coğrafyalarda yaşamış bu iki düşünürün fikirleri karşılaştırılmıştır. Kıvılcımlı ve Karatani, her ikisi de kapitalizm öncesi toplumsal formasyonlara odaklanmış ve politikaya aktif olarak katılmış teori ve eylem adamlarıdır. Bunun yanında ilkel sosyalizm/komünizmin tarihsel devamlılığına duydukları inanç nedeniyle ikisinin de geleceği geçmişte aradıkları söylenebilir. Bu bağlamda kapitalizm sonrası toplum tipinin tahayyüllünde Kıvılcımlı, insan toplumunun cevheri olan barbar yaşam tarzını model olarak alırken, Karatani ise göçebeliğin geri dönüşüne vurgu yapar. Dine yaklaşımları bakımından da Ortodoks Marksist çizgiden ayrılan bu iki düşünürün, üstyapı kurumları olan ulus ve devlet gibi konularda ise düşünceleri farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Hikmet Kıvılcımlı, Kojin Karatani, mübadele tarzları, göçebe-barbar, pre-kapitalist toplumlar, dünya tarihinin yapısı*

JEL Kodları: *N01, B1*

Two Historical Theses in Pursuit of the Nomadic Barbarian: Kıvılcımlı and Karatani

Abstract

Dr. Hikmet Kıvılcımlı and Kojin Karatani are two intellectuals who adapted Marxist ideas and concepts and presented their original ideas in the form of a historical thesis. In this study, the ideas of them, who lived in different times and geographies, are compared. Kıvılcımlı and Karatani are both men of theory and practise who focused on pre-capitalist social formations and actively participated in politics. In addition, due to their belief in the historical continuity of primitive socialism/communism, it can be said that they both look for the future in the past. In this context, Kıvılcımlı takes the barbarian lifestyle, which is the essence of human society, as a model for imagining the post-capitalist type of society, while Karatani emphasizes the return of nomadism. These two thinkers, who differ from the orthodox Marxist line in terms of their approach to religion, differ in their views on superstructure institutions such as nation and state.

Key Words: *Hikmet Kıvılcımlı, Kojin Karatani, modes of exchange, nomadic-barbarian, pre-capitalist societies, structure of world history*
JEL Codes: *N01, B1*

Boz, Ç. (2024). Göçebe barbarın peşinde iki tarih tezi: Kıvılcımlı ve Karatani.
Efil Journal of Economic Research, 7(1), 53-69.

Gouguin tablosu kadar vahşi, ilkel
dönmezsek en başa
anımsayamazsak en eskiyi
tarih daha kırmızı akacak

Asuman Susam, Kardeşim İnsan

1. Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi

Dr. Hikmet Kıvılcımlı (1902 - 1971) hayatı boyunca yoğun bir entelektüel üretim içinde olmuş Türkiye sosyalist hareketinin en özgün karakterlerinden birisidir. Entelektüel üretimi teoriyle sınırlı kalmayıp aktif politikacı olarak da sahnede olan Kıvılcımlı'nın[1] hapishane yıllarının uzunluğu göz önüne alındığında çok verimli-üretken bir yaşam sürdüğü söylenebilir. Asıl kaygısı Türkiye'nin gerçekleri olan Kıvılcımlı, "Moskova, Pekin, Tiran veya Havana'dan ithal edilen devrimci modellerin yerel bir temsilcisi olmayı asla istememiş, 'Türkiye'nin özgünlüğü' dediği şeye" dikkatleri çekmiştir (Cörüt, 2021: 23-24). Düşünsel katkılarına bakıldığında bunların Türkiye'nin en "meşhur" sorunlarıyla ilgili olduğu görülür. İlk elde, sosyal bir kurum olarak Türkiye'de dinin (İslamiyet) yeri, ikincisi Kürt sorunu, ve Osmanlı tarihi gibi başlıklar sıralanabilir. Türkiye toplumunun sinir uçları sayılabilecek bu alanlarda özgün tezler üretmiştir (Türkali, 2017: 407-409). Bunun yanında Alevilik, kadın hakları, ekoloji, enflasyonla mücadele gibi konularda da eserler vermiştir. Türkiye sosyalist hareketi içinde onu özgün kılan da ilgilendiği bu konular olmuştur. Çünkü genel olarak tarih, din, kültür ve gelenek gibi alanlar sosyalist düşüncenin pek rağbet etmediği konular olmuştur (Aydın, 2021: 111).

1 1920'lerde yasadışı Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) önde gelen kadroları arasında yer aldıktan sonra 1950'lerde sosyalist Vatan Partisi'nin liderliğini yapmıştır.

Tarih, din ve Hikmet Kıvılcımlı üzerine çalışmalarıyla tanınan Küçükaydın'a (Küçükaydın, 2009: 85-86) göre de Kıvılcımlı ülkenin "biricik sosyoloğu"dur. Öyledir çünkü Kıvılcımlı, "August Comte, Ziya Gökalp, yani pozitivizm ya da metafizik sosyolojiler çizgisinin karşısında Marx-Engels çizgisinin Türkiye'deki devam ettiricisidir". Kıvılcımlı'nın analizlerinden etkilenen ve ondan beslenen bir diğer sosyal bilimci Ümit Hassan'dır (Yalçınkaya, 2016: 17). Kıvılcımlı'nın[2] Hassan üzerindeki etkisini İbn Haldun odaklı çalışmalarında görmek mümkündür. İbn Haldun'da yer alan medeniyetin içsel gelişimi ve katmanlaşması ile fetihin (barbar akınları) diyalektik bütünlüğüne ilişkin teorik çerçeve[3] Kıvılcımlı'nın Osmanlı Devleri'ne ilişkin analizinde ve Tarih Tezi'nde yer almaktadır (Yılmaz, 2020: 62). Kıvılcımlı'nın "komün çekirdeği" dediği demokratik kandaş toplumları derinlemesine analiz eden Hassan (2021: 11), "zihinsel sentez üretimleri" bakımından Kıvılcımlı, İbn Haldun ve Marx-Engels'in "ayniyetini" vurgular. Çok kabaca söylenecek olursa, Marx ve Engels'in kapitalist toplum için yaptığını İbn Haldun kapitalizm öncesi toplumlar için yapmıştır denilebilir. Bu nedenle, Kıvılcımlı, İbn Haldun'u "İslam Marx'ı" sayar (Kale, 2014: 131). Zaten ünlü Tarih Tezinin ana eksenini İbn Haldun'un Mukaddime eserinde incelediği bedevi (göçebe)- hadari (medeni) toplumlar arasındaki çelişkiler oluşturacaktır. Kıvılcımlı bunu barbarlık-medeniyet çatışması olarak gösterir.

Dolayısıyla Kıvılcımlı'nın teorik çabalarının kapitalizm öncesi toplumların gelişim yasalarını bulmaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Ancak O, bunu salt bir entelektüel heves-merak için değil, Türkiye toplumunu anlamak ve geleceğine ilişkin gerçekçi politikalar üretebilmek için yapmıştır (Kale, 2014: 7-8). Ayrıca bunu yaparken Marksist teoriyi derinleştirmek, onu bütün tarihe yaymak, yeni fikir ve kategorilerle zenginleştirmek gibi bir amaç gütmüştür. Çünkü Marx ana odak noktası olarak kapitalist sisteme yoğunlaşmış; kapitalizm öncesi sistemlerin iç dinamikleri ile sadece kapitalizmin ön koşulları hakkında yönlendirici olduğu müddetçe ilgilenmiştir. Dolayısıyla öncelikle feodalizmden kapitalizme geçmiş ve esas olarak Avrupa coğrafyası üzerinde durmuştur (Akkurt, 2020: 31). Kendi tarih tezini Marx ve Engels'in tarih teziyle kıyaslayan Kıvılcımlı, kapitalizm öncesi toplumların, kendi tabiriyle Antika tarihin (M.Ö. 4000-5000 ile M.S. 1400-1500), hareket yasalarını keşfettiğini iddia eder. Onların zamanında antik toplumlara dair antropolojik ve arkeolojik çalışmalar yeterli olgunluğa kavuşmadığı için Marx ve Engels'in kapitalizm öncesi toplumlara dair teorileri kısıtlı bilgilere dayanmak zorunda kalmıştır. Kıvılcımlı'nın „Tarih Tezi" Marksist düşüncedeki bu eksikliği gidermeye yönelik olsa da, tezi tarihsel materyalizmle açıkça çelişen tezler içeren özgün bir teori haline geldi (Cörüt, 2021: 27).[4]

1930'ların sonlarından itibaren tarih teorisi çalışmalarına başlayan Kıvılcımlı (Bora, 2023: 2014), bir anlamda Türkiye'nin özgünlüklerini açıklama arayışına girmiştir. İşte bu arayış onun meşhur "Tarih Tezi" ile sonuçlanmıştır (Cörüt, 2021: 23). Yayın faaliyetlerini

2 Yalçınkaya'ya göre Hassan, Kıvılcımlı tezlerini güncellemenin ötesinde bir şey yapmış: "Kıvılcımlı'nın dini Türk Sünniliğine teslim etmeye varan çerçevesindeki düşüncelerini teorik sağlamlığa kavuşturmuştur." (Yalçınkaya, 2016: 17).

3 Bkz. Ümit Hassan, Osmanlı, Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeolojiye, İletişim Yayınları

4 Bkz. Murat Belge, (1975) Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi Üzerine, Birikim 4/45

1965 yılında yoğunlaştırmaya başlayan Kıvılcımlı'nın kitap yayınlama sayısı açısından en verimli olduğu dönem 1965-71 dönemidir (Kale, 2014: 99). Türkiye sosyalist hareketi içerisindeki en üretken isimlerden biri olan Kıvılcımlı'nın hayatı boyunca üzerinde çalıştığı ve en çok eser verdiği konu ise tarih tezidir (Özcan Eliaçık, 2021: 73). Zaten onun hakkında yapılan değerlendirmelerde sıkça atıf yapılan konu da bu tezdir. Tarih okumalarının meyvesi olan bu tezi başta Osmanlı olmak üzere diğer ülkelere de uygulamaya çalışmıştır. O'nu tarihe yönelten şey Türkiye'ye özgü bir toplumsal devrim perspektifi ortaya koymak amacıyla Türkiye toplumunun özgün yapısını anlamak içindir. Bu bağlamda özellikle Osmanlı'dan miras kalan kurumları iyi anlamanın önemini vurgulamıştır (Öncü-Ulus, 2019: 73-74).

Kıvılcımlı, bu özgünlükleri tarihsel materyalizm yöntemi ile ortaya çıkararak Marksizmi geliştirmek istemiştir (Özcan Eliaçık, 2021a: 76). Tarihi geçmiş-şimdi-gelecek bütünlüğünde birbirine bağlı diyalektik örgü şeklinde ele alan Kıvılcımlı, Avrupa-merkezci tarih okumalarının dışına çıkılması gerektiğinin farkındadır. Bunun için de tarihsel materyalizmi yeniden yorumlamak üzere kapitalizm öncesi toplumların hareket yasalarına odaklanan "Tarih Tezi"ni formüle etmiştir. Tezini oluştururken, Marksist teorinin yanında, esas olarak Lewis Henry Morgan'ın Eski Toplum (Ancient Society, 1877), Friedrich Engels'in Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni (1884) ve İbn Haldun'un Mukaddime (1377) kitaplarından esinlenmiştir (Cörüt, 2021: 24).

Kıvılcımlı, "Tarih Tezi "nin tam teşekküllü bir sunumunu 1965'te yayımlanan *Tarih Devrim Sosyalizm* kitabında yapmıştır. Bu tez daha sonra 1971'de yayımlanan *Toplum Biçimlerinin Gelişimi* kitabında Marx'ın Antik tarihle ilgili notlarıyla karşılaştırılır. Fuat Fegan, *Toplum Biçimlerinin Gelişimi*'nde Kıvılcımlı'nın *Grundrisse*'yi[5] Tarih Tezi ışığında yeniden yorumladığını ve aydınlattığını belirtir. Bu şekilde Tarih Tezi büyük ustalarla bağlantılı hale gelir (Kale, 2014: 162).

Kıvılcımlı'nın analizinde tarih, "tarih öncesi" ve "tarih" olarak iki ana döneme ayrılır. Morgan'ın Eski Toplum eserindeki "yabanıllık" ve "barbarlık" ayrımını baz alan Kıvılcımlı, tarih öncesini "vahşet" ve "barbarlık" olarak kategorize eder. Tarih dönemini ise "antika tarih" ve "modern tarih" olarak ikiye ayıran Kıvılcımlı'nın odak noktası medeniyetlerin kurulmaya başlandığı antika tarihtir çünkü Marx ve Engels'in bu dönemi çalışmaya yeterince vakit bulamadığını düşünür (Özcan Eliaçık, 2021: 75). Günümüz kapitalist toplumlarının tarihinin 5-6 yüzyıl, tüm sınıflı toplumların tarihinin de yaklaşık 7 bin yıl olduğu düşünülürse, Kıvılcımlı'nın tarih tezi, insanlığın yaşadığı sınıfsız ilkel komün hayatının yüz binlerce yılın bilinmesi demektir. Ki bu aynı zamanda sınıflı toplumlarla sınıfsız ilkel komün toplumlarının ilişki ve çelişkilerinin de ortaya konulmasıdır (Kale, 2014: 108).

Kıvılcımlı'nın tarih metodolojisi bakımından en çok etkilendiği kişilerin başında İbn Haldun gelir. Haldun'u İslam medeniyetinin Aristotales'i hatta "İslam Marks"ı olarak nitelendirir. Çünkü Kıvılcımlı'ya göre toplumsal gelişmenin kanunlarını, maddi temellerini,

5 Marx'ın Doğulu ve Asyalı üretim ve mülkiyet tarzını konu edindiği Grundrisse ilk olarak 1965'te Türkçe'ye çevrilmiştir.

tarihsel devrimleri ilk ve sistemli şekilde gösteren O olmuştur (Özcan Eliaçık, 2021: 76-80). Kıvılcımlı'nın İbn Haldun'dan aldığı kavramların başında bedevi (göçebe)-hadari (uygar) ayrımı gelir. Bunlardan bedevi toplumlara, sadelik, yüreklilik, sertlik gibi olumlu nitelikler atfeder (Özcan Eliaçık, 2021: 80) ve onları "barbarlar" olarak isimlendirir: *"Barbar'a Araplarda Bedevi denirdi. Hemen tüm komüncül gelenekleri güçlüce taşıyorlardı. İnandıklarına, çıkarlarına, ölümüne inanırlardı."* (Kıvılcımlı, 2011a: 35).

Barbarlık yalınlığın, samimiliğin âlametidir ve barbar toplumlar da yalanın olmadığı toplumlardır. Hatta "yukarı barbarlık" aşamasından itibaren burada bir ilkel sosyalizm nüvesi şekillendiğini, bunun "köle-efendi rezilliğini tanımayan kan kardeşliği sosyalizmi olduğunu söyler (Bora, 2023: 216). Kıvılcımlı'nın bedevilere-yani barbarlara- karşı bu olumlu tavrı özcülük veya idealizmden kaynaklanmaz. Aksine bedevilerin bu erdemleri onların sosyo eokonomik yapısı ile ilgilidir. Dolayısıyla bu erdemler salt Türk veya Müslüman topluluklara ait özellikler olmayıp bütün göçebe toplulukların hemen tümünde görülen ortak özelliklerdir (Yalçınkaya, 2016: 77). Haldun'un Mukaddime'sinin merkezinde asabiyyet kavramı vardır. Asabiyyet, "bir nesilden gelenlerin bir araya toplanarak bir kudret, kuvvet ve üstünlük sahibi olmaları ve bir ideal etrafında toplanmalarıdır" (İbn Haldun 1990'dan akt. Yalçınkaya, 2016: 85) şeklinde tanımlayan Haldun, asabiyyetin amacının güç veya kuvvet yani iktidar olduğunu da söyler (Yalçınkaya, 2016: 85). Başka bir ifade ile, asabiyyetin sosyal anlamı "kudret, yardım, iyilikseverlik doğrultusunda kolektif aksiyon" siyasal anlamı ise "iktidar etmek, mülk kurmaya yönelmektir (Hassan, 1977: 203'ten akt. Yalçınkaya 2016: 85).

Hemen hemen tüm göçebe topluluklarda görülen asabiyyet evrensel nitelikler gösterir çünkü temelinde kandaş toplum yatar. Burada Hassan'a başvuracak olursak: "Kandaşlık özellikleri denince yalnızca somut olarak izi bilinen akrabalık ilişkilerinin doğurduğu tavır değil, akrabalık ilişkileri var imişçesine işleyen bir karşılıklı dayanışma duygusu ve aksiyonu anlaşılmalıdır." (Hassan, 1977: 185'ten akt. Yalçınkaya, 2016: 85). İşte Kıvılcımlı'ya göre barbarlık dönemi insanının medeni insana göre daha cesur, yiğit ve toleranslı olmasının nedeni herkesin kan kardeşi olduğu, herkesin silahlı olduğu bu tür bir toplumdur (Özcan Eliaçık, 2021: 99). Hassan'ın buradan yola çıkarak Türk tarihinde katmanlaşma sürecine karşı verilen mücadelelerin bir kandaşlık tepkisi olduğunu dile getirmesi Kıvılcımlı'nın görüşleriyle örtüşür (Yılmaz, 2020: 157). Asabiyyet bir üretim tarzına bağlı olarak doğmuştur ve ekonomik gelişim-değişim sonucunda kaybedilir (Hassan, 1977: 206'dan akt. Yalçınkaya, 2016). Mülk örgütlenmesinin ve göçebe topluluğunun yerleşik hale gelmesiyle asabiyyet çözülüp dağılmakta yerini başka ilişkilere bırakmaktadır (Yalçınkaya, 2106: 89).

Bu dayanışma hissini mümkün kılan biri maddi, biri sembolik olmak üzere iki temel faktör vardır. Göçebe kabilelerin üyeleri arasındaki asabiyyetin maddi temeli, göçebe bir yaşamda hayatta kalmanın zorlu fiziksel koşullarına dayanır. Uygarlığın erişemeyeceği çöllerde, vadilerde ve dağlarda bir tür ilkel komünizme mahkûm edilen ve uzmanlaşmış bir silahlı kuvvetten (devletten) yoksun olan bu kabilelerin üyeleri, güvenlik için toplu eyleme yönelirler. Haldun'un görüşüne göre, Bedevilerin dünyası, kolektif eylemin zorunlu olarak temel bir üretici güç olarak işlev gördüğü bir dünyaydı. Asabiyyetin sembolik temeli ise

ortak bir ata inancından kaynaklanır. Bu, pek çok dış askeri tehdide karşı koşulsuz dayanışmayı gerekli kılarak, bu göçebe kabilelerin üyeleri arasındaki bağı güçlendirir (Cörüt, 2021: 26). Asabiyyeti Hassan'ı izleyerek "kolektif aksiyonerlik" veya kolektif eylem olarak tanımlayacak olursak (Yalçınkaya, 2016), bu eylem türü Kıvılcımlı'nın analizinde bir tür üretici güce dönüşecektir.

Kıvılcımlı'nın tarih tezini özgün kılan unsurlardan birisi de onun "üretici güçler" sınıflandırmasıdır. Bilindiği üzere tarihsel materyalizmin temel argümanlarından biri, "üretim ilişkileri" ile birlikte ve onunla çatışan "maddi üretici güçlerin" tarihin gidişatını ve bir üretim tarzının bir diğeriyle devrimci bir şekilde değiştirilmesini belirlediği şeklinde özetlenebilir. Marksistler arasında üretici güçlerin tam olarak nelerden oluştuğu konusundaki anlaşmazlıklara rağmen üretici güçlerin, üretim araçlarını (teknoloji, makine, bilim) ve işgücünü (beceriler, deneyimler, *know-how*) ifade ettiğine dair yaygın bir uzlaşı vardır. Kıvılcımlı, üretici güçleri teknoloji, coğrafya, tarih ve kolektif eylem/insan olmak üzere dört gruba ayırarak bu uzlaşının dışında kalır. Bunlardan insan ve tarihi, manevi üretici güçleri oluştururken, maddi üretici güçler ise coğrafya ve tekniği kapsar. Kıvılcımlı'nın "üretici güçler" kavramı, kompozisyonuna ek olarak, bir başka önemli özelliği nedeniyle yerleşik Marksist tanımdan ayrılmaktadır. Kıvılcımlı, teknolojinin bir üretim tarzının yerine diğerini ikame etmedeki belirleyici kapasitesini dikkate alan standart Marksist görüşün aksine, modern öncesi dönemde belirleyici üretici gücün kolektif eylem olduğunu öne sürer. Tarihsel dönemlerde farklı üretici güçlerin ağır bastığını vurgulayan Kıvılcımlı'ya göre, tekniğin çok gelişmediği hatta durağan olduğu tarih öncesi ya da antika tarih döneminde manevi üretici güçler daha ağır basarken modern çağda teknik baskın olan üretici güç olur. Kıvılcımlı, canlı emeğin sürekli olarak yeni teknolojiler ve makinelerle değiştirilmesi üzerine kurulu kapitalist üretim tarzında bile, teknolojiyle birlikte kolektif eylemin iki belirleyici üretici güçten biri olduğunu savunur (Cörüt, 2021: 24-25).

Teknik ve coğrafya üretici güçlerinin yanı sıra, insan kolektif aksiyonu ve tarih, gelenek görenekler gibi daha esnek ve canlı üretici güçleri hesaba katması nedeniyle, Tanıl Bora Kıvılcımlı'nın tarih tezinin en verimli sonucunu, "tarihsel materyalizmi ekonomizmden uzaklaştırmak" olarak belirler (Özcan Eliaçık, 2021b: 101-102). Bora (2023: 214) ekonomizmden uzaklaşmayı şöyle tarif eder: "Ekonomist fatalizme" rağbet etmeyen bu tarihsel materyalizm anlayışına göre esas olan toplumsal gelişmenin maddesini anlamaktır; bu maddi güç kompozisyonu da ekonomiden ibaret değildir. Bora'ya (2023: 214) göre bu tez bir yandan materyalizm veya maddeciliğin ekonomik belirleyiciliğe indirgenmeyeceğini söylerken bir yandan da tarihin sınıf mücadelelerinden ibaret olmadığını söyler. Çünkü Kıvılcımlı'nın tarih tezine göre kapitalizm öncesi toplumlarda, tarih, barbarlarla medenilerin mücadelesinin tarihidir (Erdoğan, 2017: 516).

Kıvılcımlı, Engels'i Halduncu bir okumaya tabi tutarak, akrabalığın-kandaşlığın (kinship) etkin özünü kolektif eylem olarak yeniden yorumlamıştır ve göçebe kabilelerin ya da „barbarların" hayatta kalması için bu eylemin önemine işaret etmiştir. Kıvılcımlı daha sonra kolektif eylemi basit bir şekilde tanımlamanın ötesine geçerek kolektif eylemin/asabiyenin nasıl genişlediğini inceleyerek ana üretici güçlerin belirleyici etkinliğini sınıflı top-

lumlara taşımıştır (Cörüt, 2021: 27). İşte tam bu noktada "tarihsel devrimler" ile "sosyal devrimler" ayrımına girebiliriz.

Kıvılcımlı'nın tarih tezindeki barbarlık-medeniyet kavram çiftinden başka bir diğer kavram çifti "tarihsel devrim" ile"sosyal devrim" dir. Toplumsal alt üst oluşları açıklamak için bu tür bir ayrıma giden Kıvılcımlı'ya göre tarihsel devrim antika tarihe özgüdür ve bu tarih sınıfsız bir toplumun (barbar) sınıflaşma aşamasında olan ekonomice daha ileri toplumları(medeni) yıkıp yeni medeniyetler oluşturmasıyla yürümüştür (Erdoğan, 2017: 483). İbn Haldun 'da işaretleri bulunan, Marx'ın "bu konuya dönülmeli" diye işaret ettiği bu altüstlüklere Kıvılcımlı "Tarihsel Devrimler" der (Kale, 2014: 110). Tarihsel devrimlerin aktörü yukarı barbarlık konağı kent barbarları" dır (Aydın, 2021: 118). Sosyal devrimler ise bir sosyal sınıfın örgütlenip diğer sosyal sınıfı alt etmesi anlamına gelir ki bu tanımdan da anlaşılacağı üzere sosyal devrimler sınıflı toplumlara özgüdür. Kıvılcımlı, tarih tezi bağlamında, antika tarihle ilgilendiği için, esas olarak, sosyal devrimleri değil, tarihsel devrimleri konu edinmiştir diyebiliriz (Özcan Eliaçık, 2021b: 177). Söz konusu kavramları ve bakış açısını kullanarak Kıvılcımlı, ilkel komünal kan örgütünden devlet örgütüne, ilkel sosyalizmden sınıflı topluma geçişi tarih tezinin odağına oturtmuştur (Erdoğan, 2017: 483).

Aydın'a (2021: 118-119) göre Kıvılcımlı, her ne kadar tarihsel süreci barbarlık-kapitalizm-sosyalizm-komünizm silsilesinde cereyan edecek bir teleoloji biçiminde okumaya yatkın olsa bile kapitalist dönemde bu silsileye aykırı şekilde gerçekleşen tarihsel anomalileri tarih öncesindeki eşitlikçi kandaş toplumların kolektif aksiyonları ile açıklar. Örneğin, kapitalist evreye geçmeden Rusya'da sosyalist devrimin gerçekleşmesini, bir Alevi köyünün[6] diğer köylere nazaran daha çağdaş bir görünüm arz etmesini hatta İngiltere ve Japonya'da kapitalist sisteme geçilmesini bile ezilen barbarların asabiyetine (kolektif eylemlilik) bağlar.

Küçükaydın'a göre Kıvılcımlı'nın teorik çabası Marksizmdeki yapı ve özne sorununu[7] veya çelişkisini aşma çabasından başka bir şey değildir, her ne kadar Kıvılcımlı bunu böyle nitelemese de. Yapı ve özne paradigmaları arasındaki gerilimi Marx, "Devrimci sınıfın kendisinin en büyük üretici güç" olduğu önermesiyle aşar ya da aşmaya çalışır. Ancak bu açıklama üretici güçlerin çok geri düzeyde olduğu sınıfsız toplumlardaki devrimler ile İkinci Dünya Savaşı sonrası üretici güçlerin çok ileri düzeyde olduğu modern tarihteki devrimsizliği açıklamakta yetersiz kalır. Kapitalizm öncesi tarihte modern tarihte işçi sını-

6 Kıvılcımlı'nın özel olarak Alevi köylerine ve Aleviliğe odaklandığı eseri Türkiye Köyü ve Sosyalizm'dir. Kıvılcımlı'nın bu çalışması, 1963 yılında Fikret Otyam'ın yazı dizisinden ilham alarak 1967'de yazdığı seri yazıların kitaplaşmış halidir. Otyam'ın Cumhuriyet Gazetesi'nde "Örnek Köyde Çabalar" başlığı altındaki seri yazıda örnek diye anılan köy Sivas'ın Karaözü köyüdür. Otyam bu Alevi köyündeki gelişmişliği, ekonomik sosyal, kültürel, eğitim gibi çeşitli yönlerden inceler. Kıvılcımlı daha o tarihlerde bu yazı dizisindeki verileri, kendi tarih tezi ve bilimsel sosyalizmin metoduyla değerlendirmiştir.

7 Yapı ve özne sorunu-gerilimi denen şey Marx, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'nın önsözünde yaptığı üretici güçlere dayanan açıklama ile Komünist Manifesto'da sınıflara dayanan açıklaması arasındaki farka dayanır. Birinde yapıya diğerinde ise özneye vurgu yapmıştır (Bkz. Küçükaydın, Marksizmin Marksist Eleştirisi, s. 20).

fının gördüğü işlevi görenler, henüz komün yaşamından kopup uygarlaşmamış barbarlardı. Yani üretici ve ezilen sınıflar devrimci bir sınıf oluşturmuyorlardı. Barbarlar ise üretici bir sınıf olmadıkları gibi, üretici güçlerin gelişmişliğine dayanmadıkları halde devrim yapabiliyorlardı. Daha geri bir üretici güçler seviyesini (teknolojiyi) temsil eden barbarların nasıl olup da "tarihsel" de olsa devrimler yaptığı sorusu ortaya çıkıyor Marksizmin, üretici güçlerin (tekniğin) gelişmesinin devrimlerin ve tarihin esas devindirici gücünün olduğu önermesini gözden geçirmeyi gerektiriyordu. Buradan iki çıkış görülür, ya üretici güçlerin bu değişimin motoru olduğuna ilişkin önermenin reddi ya da üretici güçlerin yeniden daha dakik olarak, tüm bunları da kapsayacak ve açıklayacak şekilde yeniden tanımlanması. Hikmet Kıvılcımlı ikincisini yaptı. Kıvılcımlı bunu Marks ve Engels'teki kaynağa dönerek, Marks ve Engels'in benzer sorunlar karşısında ifade ettiği unutulmuş göndermelerine dayanarak ve onları antik tarihteki olgular ışığında yeniden yorumlayarak çözmeye çalışmıştır. Barbarı, tıpkı işçi sınıfının en büyük üretici güç olması gibi, kolektif aksiyon yeteneği aracılığıyla bir üretici güç olarak tanımlayarak, yapı ve özne çelişkisini aşma olanağı buluyordu (Küçükaydın).

Sağlığında ne içerden ne de dışardan bir eleştiri gelmemesinden ve sol muhit içinde kaale alınmamaktan muzdarip (Bora, 2023: 226) olan Kıvılcımlı, Toplumsal Biçimlerin Gelişimi kitabının önsözünde Marksist geçinenlere serzenişte ve eleştiride bulunur; "tarih tezi bir zindan kuyusunun duvarına vurulmuş yumruğa benzemiştir." (Okur, 2017: 450). Marx'ın "susuş komplosu" sözünü uyarlayarak "susuş kumkuması"na kurban gitmekten yakınır. TKP, Kıvılcımlı'nın düşünsel üretimini "anti-Marksist sapıklık" olarak niteleyerek O'nu aforoz etmiştir (Bora, 2023: 226). "Marksizmden sapan" bir kavramlar-önermeler bütünü olmakla eleştirilen tarih tezine dair ilk kapsamlı eleştiriyi ise 1975'te Murat Belge[8] yapmıştır.

2. Karatani'ye göre Dünya Tarihinin Yapısı

2022 yılında Nobel felsefe ödülü olarak kabul edilen Berggruen ödülüne layık görülen düşünür, edebiyat eleştirmeni ve felsefeci Kojin Karatani bir yandan ekonomi politik ve felsefenin kesişim alanında eserler vermesi bakımından kuramcı, aktivist olarak toplumsal hareketler içinde yer alması bakımından da politikacı olarak değerlendirilebilir. Berggruen Enstitüsü tarafından yapılan açıklamada bu ödülün Karatani'ye, "kadim İyon kültüründen hareketle modern topluma bir pencere açtığı ve ülkesi Japonyada, Yurttaş Meclisleri kurulması önerisiyle tabandan demokrasi anlayışına sunduğu katkı" dolayısıyla verildiği vurgulandı. Daha açık bir ifadeyle, Berggruen Enstitüsü bu ödülü Karatani'ye; modern felsefeye, felsefe tarihine ve siyasi düşünceye yaptığı özgün katkılar ile sorunlu küresel kapitalizmin, demokratik devletlerdeki siyasi krizin ve yeniden canlanan ve nadiren eleştirilen milliyetçiliğin "hortladığı" bir dönemde yapmış olduğu ufuk açıcı eleştiriler nedeniyle vermiştir. Enstitünün yaptığı açıklamaya dayanarak Karatani'nin bu ödülü *Dünya Tarihinin Yapısı*

8 Murat Belge, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi Üzerine (birikimdergisi.com)

kitabından dolayı almış olduğunu düşünebiliriz. Bu böyle olmakla birlikte ondan önceki diğer kitapları Dünya Tarihinin Yapısı'nı anlamak için kritik önemde (Öncü, 2023).[9]

Karatani, Tarih ve Tekerrür kitabının girişinde geleceğin geçmişten farklı olup olmayacağını sorgular. Tarihi inceleyip, ondan ders alarak geleceği geçmişten kurtarabilir miyiz? Geçmişten özgürleşmiş bir gelecek nasıl olacak? gibi sorulara yanıt arayışında olan kitap, tarihte, iktidar ve özgürlük arasında gidip gelen bir döngünün olduğunu söyler. Ona göre özgürleşme arayışının hedefine ulaşamadığı bir yapı tarihe egemen olmuştur. Başka bir ifade ile kazanan, insanın özgürleşmesini yadsıyan iktidar olmaktadır. Bu yüzden de özgürleşme eylemini tarihin tekrar etmemesi için gerekli görür (Karatani, 20.; Öncü, 2023).[10] İşte *Dünya Tarihinin Yapısı* başlığındaki yapı sözcüğü, iktidar ile özgürleşme arayışı arasındaki bu karşıtlığa işaret eder. Bu karşıtlıkta iktidar her zaman geçmişi, özgürleşme arayışı ise her zaman geleceği temsil eder. Şöyle de denebilir, her özgürleşme girişimi bir gelecek hayalidir ve ütopyadır bu nedenle verili bir iktidar sistemini karşısına almak onu aşmak zorundadır.

Karatani somut olaylardan yola çıkarak onları soyut kavramlarla ifade ederek sistemli bir teori inşa etmiştir. İnşa ettiği teorik sistemin diğerlerinden nasıl ayrıştığını Marx'ın teorisi ile kıyaslayarak anlamam mümkün. Marx'ın teorik sisteminin temeli üretimdir, sistemi oluşturan her kavram üretime göre anlam kazanır. Buna göre; insanlar belirli üretim ilişkileri içinde yaşamlarını sürdüren bir topluluk olarak görülür ve bu ilişkilerden türeyen anlamlarıyla din, devlet, hukuk, ideoloji gibi kavramlara göre yaşamlarını düzenlerler. Yani Marx'ın da belirttiği gibi toplumun alt yapısını üretim oluşturur, üst yapısını ise din, devlet ve hukuk gibi kurumlar. Karatani'nin teorik sisteminin temel kavramı ise üretim değil mübadeledir. Marx'ın yaptığı gibi üretim araçlarına kimin sahip olduğunun yerine üretilenin mübadelesinde neyin egemen olduğunu ele almayı önerir Karatani. Ona göre kendi sistemi Marx'ın üretim temelli sisteminin açmazlarını aşabilecek ciddi bir alternatif oluşturur. Karatani, Marx'ın sisteminde din, devlet hukuk yani ideolojik üstyapının özerk olma ihtimali ortadan kalktığından üretim temelli sistemin tarihsel verilerle uyuşmadığını ileri sürer. Örneğin devlet, sanki bütün işleri hâkim üretim tarzının yani kapitalizmin gerektirdiği düzenlemelerden ibaret olan bir kurum olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda devlet, altyapının ekonomik temelin mantığına göre hareket eden bir kuklaya dönüşmekte; kendi adına kararlar alma, özerk davranma yetisinden, uygulama erkinden yoksunmuş gibi görünmektedir. Sosyoloji teorisinin terimleriyle izah edecek olursak devlet bir fail olarak değil de edilgen bir araç veya işlev sistemi gibi görülmektedir. Karatani buna tarihsel verilerden yola çıkarak karşı çıkar ve devletin üretim tarzından özerk bir failliğe sahip olduğunu söyler. Karatani'ye göre tüm mesele ekonomik altyapının üretim değil, mübadelenin olduğunu görmektir. Bu yapılırsa devlet başta olmak üzere din ve hukuk gibi diğer kurumlar özerk

9 Örneğin *Transkritik* anlaşılmadan Dünya Tarihinin Yapısı anlaşılamaz (Öncü, 2023). Transkritik isimli eserinde Kant ve Marx'ı birbirlerinin eksiğini giderecek şekilde bir araya getiren Karatani'ye göre bu iki düşünür kozmopolittir; yani evrensel çağrıları vardır. İnsan kozmopolit olmadan ahlaklı olamaz diyen Kant'tan yapılan alıntı buradan Dünya Tarihinin Yapısı eserine kapı aralar (Öncü, 2023).

10 Kant'ın ahlakının, özgürlüğü bir yasa olarak buyurduğu şekilde yorumlar Karatani.bkz. Karatani, 2017

yapılar ve failler olarak anlam kazanmakta böylelikle dünya tarihinin yapısındaki iktidar ve özgürleşme arayışı arasındaki karşıtlığı ve tarihte tekerrürü nedenlerini çözümleyebilmek mümkün olmaktadır (Karatani, 2017; Öncü,2023).

Dolayısıyla Karatani'ye göre tarih, mübadele tarzları baz alınarak açıklanabilir. O'na göre toplumsal evrimin belli bir aşamasından sonra oluşmuş, eşit derecede temel ve birbirlerine indirgenemez dört tip mübadele tarzı ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, belirli bir topluluk ilişkisi içinde geçerli olan karşılıklılık ilkesine yani alınan armağana armağanla karşılık verme normuna dayanan mübadale tarzıdır, ki Karatani bunu A tipi mübadele tarzı olarak isimlendirir. Armağanlaşma normu günümüzde ulus toplumun varlığını ve sürekliliğini sağlayan maddi temeldir. Günümüzde hâlâ kriz anlarında etkin şekilde devreye girer, birçok sosyal iktisadi ve siyasi sorunun çözümüne destek olur. İkinci mübadele tarzı olan B tipi, yağma ve yeniden bölüşüm ilkesine dayanır, yani hakimiyetin rıza yoluyla kabul edilmesini, himaye altına alınmakla mübadele etme fikrine dayanır. Devletin ortaya çıkışında ve varlığını sürdürmesinin maddi temelinde bu mübadele tarzı yatar. B tipi mübadele tarzı, ideal haline dünya imparatorluklarının hükümranlık sistemini düzenleme mantık ve biçiminde ulaşır. İmparatorluk yağmalar ama aynı zamanda yağmaladığını korur ve kollar. B tipinin günümüz modern devletleri için de açıklayıcı olduğu söylenebilir. Yağmalama, vergi sistemine, himaye ise savunma ve sosyal güvenlik hizmetlerine dönüşmüştür. Üçüncü mübadele tarzı meta mübadelesidir, piyasaya satmak amacıyla getirilen faydalı nesnenin para karşılığı satılmasıdır söz konusu olan. Kapitalist ekonominin temelinde C tipi mübadele yani kapitalist piyasa bulunur. Toplumsal evrim sürecinde C tipinin ortaya çıkışı paranın ve sermayenin ortaya çıkışına yol açmıştır. Bu üç mübadele tarzı günümüz kapitalist toplumlarında insanların aralarındaki çok çeşitli ilişkileri sürdürmelerine yardımcı olur. A tipiyle ulus, B tipiyle devlet ve C tipiyle sermaye varlıklarını ve büyümelerini sürdürürler.

Dahası, bu üçü birbirlerine Borremean düğümü ile bağlıdırlar. Birisini diğer ikisinden ayırırsanız diğer ikisi de birbirlerinden ayrılırlar. Bu ise büyük bir toplumsal kriz demektir. Bir başka ifade ile her biri diğerinin başaramadığını başararak toplumu dengede, bir arada tutar. Bu anlamda Karatani'ye göre kapitalizm sermaye-ulus-devlet iktidarı demektir. Bu üçünden başka mübadele tarzı ise bireylerin ait olduğu topluluklardan özerkleşerek, özgür bireyler olarak bir araya gelerek oluşturacakları birlik yoluyla eşitlikçilik temelinde gerçekleştirecekleri bir paylaşım ilkesine dayanır. Karatani buna D tipi mübadele tarzı der. Bunun tam anlamıyla bir mübadele tipi olup olmadığı tartışılabilir. Bunun nedeni örneğin kapitalist toplumsal evrim aşamasında A-B-C tipi mübadele tarzlarının kapalı devresinde her biri düğümün ayrılmaz parçaları iken D bu düğümün dışındadır. D tipi özgürlükçü, sistem karşıtı toplumsal hareketlerde ortaya çıkan ve tekrar eden ütopyacı bir beliriş olması dışında herhangi bir tarihsel toplumsal örgütlenme örneğinden yoksundur. Ancak Karatani D tipini bir Kantçı dünya cumhuriyeti, birlikçilik, kozmopolitan düzen için geçerli bir model olarak görür. A-B-C tiplerinden her biri belli bir iktidar inşa eder. Bunlar sırasıyla ulusun, devletin ve sermayenin iktidarlarıdır. Bu iktidarlar hem bir yapı hem de fail üretir. D tipi mübadele tarzı ise bu iktidarlardan özgürleşerek eşitlikçilik ilkesine göre hareket eden bireylerin, öznelerin özgür iradeleriyle kuracakları bir birliği temsil eder. D tipinin barındır-

dığı özgürleşme potansiyeline ancak ve ancak A-B-C üçlüsünden eşanlı olarak kurtularak, bağımsızlaşma yoluyla ulaşılabilir. Kapitalizm, ulus-sermaye-devlet iktidarlarının bileşkesi olan bir iktidar iken D tipi mübadele tarzı, bu bileşik iktidardan özgürleşme iddiasıdır. Aslına bakılırsa kapitalizm tarihindeki bütün döngülerin altından bu karşıtlık ve bunların arasındaki gelgitler çıkar (Karatani, 2017; Öncü, 2023).

Karatani'nin sosyal teorideki iktidar tartışmalarına yaptığı özgün katkı bu üç iktidar tipinden her birinin belli bir mübadele tarzına dayandığıdır. Her iktidar belli bir topluluk normuna göre işler ancak normlar iktidarı oluşturmaz tersine hangi iktidar tipi baskınsa bu iktidar tipine karşılık düşen topluluk normları toplumsal ilişkileri düzenler. Hangi iktidar tipinin diğer ikisine göre baskın olacağı ise topluluk içinde hangi mübadele tarzının diğerlerine göre baskın olduğuna bağlıdır. A tarzında klan, B'de devlet, C'de sermaye iktidarı ortaya çıkmaktadır. Karatani iktidar tiplerinin baskınlığına göre tanımlanan farklı toplumsal yaşam biçimlerine toplumsal formasyonlar der. Buradan hareketle dünya tarihinin yapısını toplumsal formasyonlara göre okur ve bölümlendirir. Ona göre tarihte beş farklı toplumsal formasyon tipi ayrıştırmak mümkündür. Bunlar klan, Asyatik, antik klasik, feodal ve kapitalizmdir. Klan toplumsal formasyonunda A, Asyatik, feodal, antik klasik formasyonları için B tipi, kapitalist formasyonda ise C tipi baskındır. Toplumsal formasyonların hem topluluk içi hem de topluluklar arası ilişkilerin belli bir baskın iktidar tipine göre düzenlenme biçimi olarak anlaşılması gerektiğine önemli bir vurgu yapar. Başka bir deyişle Karatani dünya sistemi yaklaşımının temel fikrini benimser (Karatani, 2017; Öncü, 2023).

3. Geleceği Geçmişte Aramak

İnsanlık tarihini, "toplum biçimlerinin gelişim tarihi" olarak özetleyen Kıvılcımlı (APK, s.19) ile tarihi, mübadele tarzlarının evrimi olarak ele alan Karatani'nin tezlerini ilk iki bölümde açıklamış olduk. Şimdi Marksizmi aşmaya, onu geliştirmeye niyetli bu iki Marksist düşünürün ortak ve farklı yanlarını tartışmaya başlayabiliriz. Aslında ilk ortak özelliklerini bir önceki cümlede söylemiş olduk bile: İkisinin de Marksist olması ve Marksizme yapıcı eleştiriler sunmuş olmalarıdır. Tezlerine geçmeden önce her ikisinin de hayatının teori-eylem birlikteliği içinde geçtiği vurgulanmalıdır. Nasıl Kıvılcımlı teorik katkılarının yanında parti kurarak aktif politika içinde yer almışsa, Karatani de Japonya'da 2000 yılında, devlet ve ulus karşıtı bireylerin bir araya geldiği Yeni Birlikçi Hareketi (NAM-New Associationist Movement) başlatmış bir aktivisttir. Bu nedenle kendisini anarşist-Marksist olarak tanımlayanlar da vardır.

Marksizmdeki eksikleri giderme şiarıyla yola çıkan Kıvılcımlı ile Karatani'nin tarih tezlerinde göze çarpan ilk ortak nokta kapitalizm öncesi toplumsal örgütlenmelerin tarihsel maddeci bir yöntemle- yani Marksist bir bakış açısıyla analiz edilmesidir. Çünkü her ikisi de, kapitalizm öncesi toplumlara dair derinlikli bir analizin olmayışını Marksizmin eksik tarafı olarak görürler. Bu eksikliği kapatmak için ortodoks Marksizmden farklı olarak Kıvılcımlı insan üretici gücüne odaklanmış, Karatani ise üretim tarzları yerine mübadele

tarzlarını baz almıştır. Kıvılcımlı bu yöntemle Marksizmi ekonomizmden kurtardığını düşünürken Karatani de alt yapı olarak mübadele tarzlarını ele almanın din, hukuk, devlet gibi üst yapı kurumlarının, altyapıdan özerkliklerini açıklamayı amaçlamıştır.

İkinci ortak nokta, her iki düşünürün de geleceği geçmişte araması olarak özetlenebilir. Kıvılcımlı bunu komün çekirdeği fikri ile, Karatani ise "bastırılanın geri dönüşü" metaforu ile sunar. Kıvılcımlı ile başlayalım. Onun Tarih Tezi'nde tarihin motoru olarak gördüğü insan, tarih, teknik ve coğrafya üretici güçlerini toplu halde bir çekirdek gibi bünyesinde barındıran ve insan toplumsallığının cevherini teşkil eden komün evresi vardır (Aydın, 2021: 118). Nasıl canlının en küçük parçası hücre ise toplumun en küçük parçası olan komünün (Okur, 2017: 451) toplumsallığına içkin kolektivite insanlığın çok uzun bir geçmişine hâkim olduğundan eşitlikçi, müşterek unsurlar âdeta genetik kodlarımıza işlemiştir. Her ne kadar, doğayla hemhal olmaktan uzaklaşmak, doğanın çevriminden kendini bağımsızlaştırma çabası olarak görülebilecek "medeniyetin soysuzlaştırması" aşamasından geçsek de (Aydın, 2021: 118) barbarlığın erdemlerini hala içimizde bir yerde taşırız. Çünkü "yukarı barbarlık" tan itibaren, şekillenen ilkel sosyalizm nüvesi kalıcı bir maya oluşturur (Bora, 2023: 216). Kıvılcımlı'ya göre medeniyet soysuzlaştırıcı yönlere sahipken, barbarlık doğru-eşitlikçi-yiğit insanlardan oluşur. Barbarlık evresinde henüz devletin olmadığı veya devletin ilk aşamalarında olunduğu demokratik kandaşlık koşullarında insanlar „siyasal bakımdan istibdat çemberinden geçmemiş"tir (Yalçınkaya, 2016: 162-163). Köken-topluluk, yani komün, kandaşlık'a, gens kökenliğe dayanır (Hassan, 2021: 12). "Köle-efendi rezilliği tanımayan kan kardeşliği sosyalizmi" dir bu. İşte bu aşamadaki demokratik-eşitlikçi ilişki tecrübesi, "ilkel sosyalizm içgüdüsü" nü yaratmıştır (Kıvılcımlı, 2007: 57). O'na göre barbar (komün) insanın işlenmemiş ilk temel cevher filizidir (Kıvılcımlı, 2011a: 19; Okur, 2017: 451), toplumsal ve ahlaki yabancılaşmamışlıktır (Bora, 2023: 217).

Necmi Erdoğan (2017: 486), Kıvılcımlı ile Deleuze ve Guattari'nin "göçebebilim"inin paralel okunmasının Türkiye toplumsal tarihini anlamak açısından faydalı olacağını düşünür önerir. Deleuze ve Guattari'nin analizindeki "göçebe savaş makinesi" ile "devlet makinesi" kavramlaştırmaları ile Kıvılcımlı'nın barbar-medeni kavramlarına dayanan analizi arasındaki ortak zemin, "devlet formasyonu ve bu formasyonda göçebenin yersiz yurtsuzlaştırıcı ve yeniden yerli yurtlulaştırıcı rolü"dür (Erdoğan, 2017: 486). Burada, Deleuze ve Guattari'nin temel referans noktalarından birinin İbn Haldun olduğunu belirtelim.

Benzer şekilde Karatani de devletin ve eşitsizliğin ortaya çıkmasını engelleyebilecek bir sistemin yaratan klan veya kabile toplumunun sanıldığının aksine hiç de ilkel olmadığını ve hatta hayli gelişmiş bir toplumsal sistem olduğunu savunur. Ona göre devlete ihtiyaç duyulmayacak bir toplumsal formasyonun altında yatan ilke karşılıklılıktır, yani A tipi mübadele tarzıdır (Karatani, 2017: 70). Ancak Karatani'nin geçmişte aradığı gelecek bu mübadele tarzı değildir. Daha önce belirttiğimiz gibi Karatani'nin teorik sisteminde post-kapitalist toplum, D tipi mübadele tarzının hâkim olacağı bir toplumdur. Bu toplumsal formasyon hangi ad altında olursa olsun- sosyalizm, komünizm, birlikçilik- ilkel komünizmin geri dönüşü olarak görülmesi gereken, özünde A tipinden "karşılıklılık" ilkesini "C" tipinden ise özgürlük (bireyleri kolektife bağlayan kısıtlamaların olmaması anlamında) ilkesini ala-

rak karşılıklı ve özgür bir yaşam tarzını temsil eder. Daha açık bir ifade ile D tipinin temsil ettiği toplum, devlet-sermaye-ulus düğümünden kurtulmuş göçebe toplumdur. Çünkü Karatani için komünizm, üretim araçlarının ortak mülkiyetinden çok göçebeliğin geri dönüşüne bağlıdır (Karatani, 2017: 13).

Kıvılcımlı'ya göre antika tarihteki ilk devletler "insanlı" devletlerdir; "kendi insanlarının devleti"dirler (Kıvılcımlı, 2007: 82). İbn Halduncu analiz gereği uygarlık ilerledikçe, iktidar daha da yabancılaşır ve ceberrutlaşır. Devletin "insanına" yabancılaşması, egemen sınıfların zaman içinde yozlaşmasından kaynaklanır. Bu yozlaşan sömürücü sınıf Kıvılcımlı'nın eserlerinin çoğunda karşımıza "tefeci-bezirgân" şeklinde çıkar (Bora, 2023: 216). O'na göre "ilkel sosyalizmin kanseri" tefeciliktir (Kıvılcımlı, 2011b: 87). Her ne kadar Kıvılcımlı'nın analizinde tefecilik-bezirgânlık, kapitalizm öncesi sermaye biçimi olsa da, bu tahakküm ve sömürü geleneği kapitalizme eklemlenerek yaşamaya devam etmiştir (Bora, 2023: 216). Karatani (2017: 151) de Marx'ın Kapital'in üçüncü cildinde yer alan "tefeci sermayesi, ikiz biraderi tüccar sermayesiyle birlikte sermayenin.... Nuh Nebi den kalma biçimleri arasında yer alır." ifadesinden hareketle, (bu sermaye biçimlerinin antikiteden beri devam eden varlığı) C tipi mübadele tarzının yarattığı dünyanın, materyalist ve rasyonel bir alt yapı olmak şöyle dursun, esasen bir kredi ve spekülasyon dünyası olduğunu ileri sürer. Buradan yola çıkarak sermayenin iktidarının (kapitalizmin) ortadan kaldırılmasını savunur. Ancak O'na göre,bu, aynı zamanda devletin de ortadan kaldırılması anlamına gelmeyecekse, kapitalizmin yok edilmesi anlamsız olacaktır (Karatani, 2017: 385).

Kıvılcımlı ile Karatani'nin tarih teorilerindeki ortak noktalardan üçüncüsü, farklı toplumsal formasyonların ve farklı mübadele tarzlarının bir arada bulunabilir oluşlarıdır. Burada hemen Marx'ın farklı üretim ilişkilerinin farklı kombinasyonlarının çeşitli toplumsal yapılar olarak ortaya çıkabileceği yönündeki görüşünü hatırlayalım (Yılmaz, 2020: 59). Şöyle ki, Karatani'ye göre üç mübadele tarzı (A- B -C) tüm toplumsal formasyonlarda bir arada bulunur. Örneğin, kapitalist toplumda (C tipi), hem karşılıklı armağanlaşma (A) hem de yeniden bölüşümcü (B tipi) mübadele tarzları mevcuttur, yalnızca baskın olan meta mübadelesidir. Başka bir deyişle, piyasa; aile, akrabalık, komünite bağlarına baskındır. Benzer bir şekilde, Kıvılcımlı da Tarih Tezi'ni Osmanlı tarihine uygularken, Osmanlı devleti içinde Kan örgütü anlayışı ile devlet örgütü anlayışının birlikte bulunduğunu ifade eder: "Kan eriyip devletleşirken, devletin karakterinde türlü kan bağları kalıntıları bırakmıştır…" (Kıvılcımlı, 2007: 117). Buradaki kan örgütü, barbar gelenek göreneklerini işaret etmektedir. Aydın'a (2021: 120) göre de Kıvılcımlı, Marksist ortodoksinin belli bir çizgiselliktе tarif ettiği ilkel komünal-köleci-feodal-kapitalist toplum silsilesinin aksine bütün bu farklı üretim biçimleriyle cari sınıf yapılarının eş zamanlı olarak bir arada bulunabileceğini gösteren çok ciddi bir teorik müdahaleye imza atmıştır.

Kıvılcımlı ve Karatani'nin dine yaklaşımlarındaki benzerlik de göze çarpan ortak noktalardan birisidir. Her iki yaklaşımda da "dinsel mirasın devrimci temellükü" (Aydın, 2021: 112) söz konusudur. Kapitalizm öncesi toplumların yapısını ve zihniyet dünyasını anlamak için dini gelenekleri önemseyen bu iki düşünürden ilk olarak Kıvılcımlı'nın din konusunda yazdıklarına bakalım. Küçükaydın'a göre Kıvılcımlı'nın esas büyük katkısı ortaya

koyduğu farklı üretici güçler teorisi değil, din ile ilgili söyledikleridir. Kıvılcımlı her ne kadar Marksist bir din teorisi inşa edemese de böyle bir teoriye gidecek yolu hazırlamıştır (Küçükaydın, Marksizmin Marksist Eleştirisi: 250-260). Dinin maddi üretim tarzıyla ilişkisini göstermesinin yanında onun aynı zamanda bir hukuk hatta üretici güç olduğunu da göstermiştir Örneğin, İslam inancını bir üretici güç hatta tarihsel anlamda devrimci bir güç olarak gören (Yılmaz, 2020: 6) Kıvılcımlı'ya göre inanç: "İnsanlık Tarihinde bir sosyal çöküş gidişine kapılmışsa, Hristiyanlığın ilk çağlarında olduğu gibi, rolü tükenmiş bir medeniyetin cenaze töreninden başka bir işe yaramazdı." (Kıvılcımlı, 2007: 231). Necmi Erdoğan'a (2017: 501) göre Kıvılcımlı, İslam ile kurduğu ilişki bakımından onun Türkiye'nin "Marksist Ali Şeriati"si gibi olduğunu söyler (Erdoğan, 2017: 501).

Barbarı tarih öncesi toplumun sosyalist insanı olarak gören Kıvılcımlı, onun bu rolünün bilinçten çok inanca dayandığını düşünür. Bu bir tür "insanları yola getirmek", "dünyayı düzeltmek" büyüsüne kapılmışlık halidir (Kıvılcımlı, 2014: 229). O'na göre İslam dini temelinde ilkel komünal birtakım unsurlara dayanan (Türkali, 2017: 409) Yukarı Barbarlıktan yani Kent'ten Orijinal Medeniyete geçişi temsil eden bir inançtır. Bir başka deyişle yukarı barbarların yıktıkları medeniyetin yerine koyabilecekleri kurum ve kuruluşların bulunması nedeniyle Hz. Muhammed'in kurmuş olduğu devlet yozlaşmış Kureyş medeniyetini yıkarken kendi medeniyetini kurmuştur (Yılmaz, 2020: 65). Kıvılcımlı'ya göre İslam, dört halife (Hülefa-yı Raşidin) döneminde bu ilkel sosyalizm ruhunu ve maddesini korumuştur (Bora, 2023: 219). Çünkü asr-ı saadet dönemi olarak da anılan bu dönem, kandaş toplumun demokratik değerleriyle harmanlanmış bir dönemdir. Yukarı barbarlık kökenli insan malzemesiyle yükselen İslam uygarlığından kandaşlık öylesine vurgulu bir biçimde işler ki bu uygarlık zapt ettiği yeri özel mülkiyet yapmayı bile aklına getirmemiş, gazilere bırakılan geçimlik paylar dışındaki bütün geniş toprakların mülkiyeti beytülmal-i müslim'e bırakılmış ve toprağın tasarruf hakkı fiilen toprağı işleyene bırakılmıştır (Yalçınkaya, 2016: 162-163). Yani asr-ı saadeti mucizevi yapan şey saf imanın yaşanıyor olması değil, dinin o dönemde yaşanma tarzı yukarı barbarlığın ilk oturukluğundan kaynaklanan değerler sisteminin hakimiyetinden yani asabiyetten kaynaklanır. Çünkü, İbn Haldun ve Hassan'ın özenle vurgulandığı gibi, din, asabiyyet üzerine inşa edilmiştir (Yalçınkaya, 2016: 165).

Kıvılcımlı açısında olduğu gibi Karatani için de dini gelenekler sadece toplumların yapısını anlamak için değil aynı zamanda geleceğin sosyalizmi veya komünizmi için ipuçları barındırması bakımından da önemlidir. Başka bir ifade ile Karatani'de de Kıvılcımlı'da olduğu gibi ilkel komünizm/sosyalizm nüvesinin tarihsel devamlılığına olan bir inanç söz konusudur. Örneğin, Karatani, 1848 devrimlerinde bile "dinsel" sosyalizmin nasıl etkili bir güç olduğunu vurgular. Bellers'in, sosyalizmi dinsel inançlarıyla iç içe geçmiş olan Quarker mezhebinin bir üyesi olması, Saint Simon'un Hristiyanlıktan derinden etkilenen sosyalizmi, dahası İsa'nın bir sosyalist, ilk Hristiyanlığın da bir tür komünizm olduğunu öne sürmenin sosyalistler arasında yaygın görüldüğü tespitini yapar. Daha yakın bir geçmişte Latin Amerika'da kurtuluş teolojisi ile Marksizm arasında kurulan benzerliği de bunlara

ekleyebiliriz.[11] Karatani, Proudhon'un da Kant gibi bir yandan dini eleştirirken diğer yandan onun etik özünü yani D tipi mübadele tarzını ayrıştırmaya çalıştığını söyler. Ona göre Proudhon, D tipi mübadele tarzını bizzat sanayi kapitalizminde hayata geçirme olanağını keşfetmişti ve bunu dine değil fiili mübadele pratiklerine yani ekonomiye odaklanarak yapmıştı (Karatani, 2017: 315). Daha önce de vurguladığımız gibi D tipi mübadele tarzı, A tipi mübadele tarzının daha üst bir boyutta yeniden tesis edilmesi, başka türlü söylersek A tipinin olumsuzlanmasıdır. Karatani'ye (2107: 12) göre göçebe toplumun yeniden kurulması anlamına gelen D tipi mübadele tarzı, insanların arzu ve niyetlerinin bir sonucu olarak değil, Tanrı, ilahi güç ya da bir düzenleyici fikir tarafından tebliğ edilen bir görev olarak belirir. Yani D tipi mübadele tarzı, büyü ya da karşılıklılık esasına dayanan dinleri olumsuzlayan evrensel bir din biçiminde ortaya çıkar.

Kıvılcımlı'nın, sosyalist aydınları, kapıkulu geleneğini yeniden üreten devlet bağımlılığıyla malûl görmesi (Bora, 2023: 228) gibi Karatani de Marksistlerin devlet meselesini ele almada tökezlediklerini düşünür. Dünyada ve Türkiye'de Marksistler arasında baskın olan görüş devletin, üretim tarzı temelinde yükselen bir üstyapı kurumu olduğudur. Bu bağlamda, devlet, aktif ve özerk bir özne değildir. Kıvılcımlı ise Türkiye'de uygulanan biçimiyle devletçiliğin kapitalizmin yasalarına uymayabilecek kendine has yönleri olduğunu dile getirmiştir. Bu yaklaşımından dolayı Kıvılcımlı'nın Türkiye'de bürokrasinin özerk davranabildiğine işaret ettiği ileri sürülebilir (Öncü & Ulus, 2019: 70)

Ancak buradan yola çıkarak Kıvılcımlı'nın Karatani gibi devleti karşısına alan bir siyasetten yana olan bir anarşist olduğunu söylemek doğru olmaz[12]. İşte iki düşünürün ayrıldıkları nokta tam da burasıdır. Öncü & Ulus'un (2019: 70-71) haklı bir biçimde vurguladığı gibi Kıvılcımlı bağlı olduğu Marksist-Leninist kuram dolasıyla sınıf çelişkilerini esas aldığından, işçi sınıfı iktidarı ele geçirdiğinde devlet yapısının da değişeceğini düşünür. Kıvılcımlı ile Karatani arasındaki başka bir fark da Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi'nde bir ulus teorisinin olmamasıdır. Kıvılcımlı her ne kadar modern sömürgecilik karşıtı ulusal kurtuluş hareketlerinin devrimci potansiyeli ile barbarların önderlik ettiği modern öncesi "Tarihsel Devrimler" arasında açık paralellikler kursa da bu parallelliklerin teorik çıkarımlarını genişletmemiştir. Oysa toplumların evriminde belirleyici rolü olan kolektif aksiyon (asabiyyet) ve topluluk değerlerine dayanan terosinden bir ulus teorisi oluşturabilirdi (Cörüt, 2021: 24). Küçükaydın'a göre bunun nedeni Kıvılcımlı'nın Stalinizmin gölgesinden çıkamamış olmasıdır. Düşüncesindeki devrimci ve eleştirel öz, Stalisnit kabuk içinde "tutuklu" kalmıştır. Entelektüel üretkenliğine ragmen hemen her konuda yazmasına, yazdığı konuların geniş yelpazesine ragmen faşizm gibi bir konu üzerine hemen hiç yazmamış olması O'nun Komitern analizlerine rıza göstermesindendir (Küçükaydın, Kıvılcımlı Üzerine Yazılar: 33,42; Bora, 2023: 230)

Karatani *Dünya Tarihinin Yapısı* eserinde mübadele tarzlarından yola çıkarak ulusu

11 Kıvılcımlı, benzer ilişkiyi Türkiye'de İslam ile devrimci hareket arasında kurmaya niyet ettiğini söylenebilir (Erdoğan, 2017: 500):

12 Kıvılcımlı da, Boran gibi, devlete karşı olmadığını, "anarşist olmadığını" belirtir (Öncü-Ulus, 2019: 70-71).

açıklamıştır. Ona göre ulus, komünal değerlerle ilgili bir olgudur. Kendi haline bırakıldığında kapitalist piyasa ekonomisi kaçınılmaz bir biçimde ekonomik eşitsizliklere ve sınıf çatışmasına yol açar. Buna karşılık, komünal topluluğun ortaklığını ve eşitliği hedeflemesiyle nitelendirilen ulus, kapitalist ekonominin meydana getirdiği çeşitli çelişkileri çözmenin yollarını arar.

Sonuç olarak, Kıvılcımlı ile Karatani'nin eşitlik ve özgürlük arayışını geçmişe yüzlerini dönerek yaptıklarını söyleyebiliriz. Bunu yaparken Avrupamerkezci-Aydınlanmacı- Modernist bakış açısını aşarak kurucu Marksistlerin boşluklarını doldurmaya çalıştıkları iddia edilebilir.

Kaynakça

Ağcabay, C., Taştekin, U., & Ayan, C. (2021). *Geçmişten geleceğe Kıvılcımlı'yı anlamak*. Notabene Yayınları.

Akkurt, H., (2020). *Türkiye solunda Osmanlı toplum yapısı tartışmaları (1960-1980)*. İmge Kitabevi.

Aydın, B., (2021). Kaybolmuş Sosyalizmin Eskicileri: Ernst Bloch ve Dr. Hikmet Kıvılcımlı, ed. Ağcabay, C., Taştekin, U. & Ayan, C. in *Geçmişten geleceğe Kıvılcımlı'yı anlamak*. Notabene Yayınları, s. 111-161.

Bora, T. (2023). Trajedisinden başka, ed. E.A. Türkmen ve Ü. Özger, in *Türkiye Solundan Portreler*, İstanbul: Dipnot Yayınları: 201-235.

Cörüt, İ. (2021). Hikmet Kıvılcımlı's "history thesis" and the nation-form. Ed. İlker Cörüt in *Beyond Nationalism and the Nation-State*, Routledge, s. 23-46.

Erdoğan, N. (2017) Kıvılcımlı söyleminin uğrakları: tarih, gelenek ve "kutsal ihtilalcilik", in ed. Kale, A., *Hikmet Kıvılcımlı Kitabı*. Dipnot Yayınları, s. 481-503.

Hassan, Ü. (2021). Marksizm, İbn Haldun, Kıvılcımlı süreci. Ed. Ağcabay, C., Taştekin, U. & Ayan, C. in *Geçmişten Geleceğe Kıvılcımlı'yı Anlamak*. Notabene Yayınları, s.11-15.

Hassan, Ü. (2017). *Osmanlı, örgüt, davranış, inaçtan hukuk ve ideolojiye*. İletişim Yayınları.

Kale, A. (2014). *Kıvılcımlı Külliyatı: Ayrıntılı Bibliyografya*, İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı

Karatani, Kojin. (2017) *Dünya tarihinin yapısı: üretim tarzlarından mübadele tarzlarına.* Çev. Ali Karatay, Ayrıntı Yayınları.

Kıvılcımlı, H. (2014). *Tarih devrim sosyalizm*. Sosyal İnsan Yayınları.

Kıvılcımlı, H. (1970). *Toplum biçimlerinin gelişimi*. Ekim Yayınevi.

Kıvılcımlı, H.(2007). *Osmanlı tarihinin maddesi*. Sosyal İnsan Yayınları.

Kıvılcımlı, H. (2011a). *Allah peygamber kitap*. Sosyal İnsan Yayınları.

Kıvılcımlı, H. (2011b). *Japonya-İlkel sosyalizmden kapitalizme son geçiş*. Sosyal İnsan Yayınları.

Kıvılcımlı, H. (2017). *Türkiye köyü ve sosyalizm*. Sosyal İnsan Yayınları.

Küçükaydın, D. (2009). Alevilik ve Alevi hareketi üzerine yazılar. Köksüz Yayınları. https: // www.scribd.com/doc/27910139/Alevilik-Ve-Alevi-Hareketi-Uzerine-Yaz%C4%B-1lar-Demir-Kucukayd%C4%B1n

Küçükaydın, D. (2023, 20 Eylül). Kıvılcımlı üzerine yazılar. Dijital Yayın.

Küçükaydın, D. (2023, 30 Ekim). Marksizmin Marksist eleştirisi, Köksüz Yayınları.

Okur, S. (2017). Bu dünyadan Kıvılcımlı Geçti. Ed. Kale, A. in *Hikmet Kıvılcımlı Kitabı*. Dipnot Yayınları, s. 427-453.

Öncü, F. A. & Ulus, Ö. M. (2019). Türkiye solunun aşil topuğu: 1960-1971 yıllarında Türkiye solundaki devlet tartışmalarının Karatani'nin sermaye-ulus-devlet çerçevesinden irdelenmesi. *Çalışma ve Toplum*, 2019/1, s. 39-78.

Öncü. F. A. (2023). Fazıl Hocadan Masallar podcast yayını, Spotify https: //open.spotify.com/episode/5qOIh6mNJppx38AY10iYuy?si=xHHywYCdTaezBqv_f21ofw

Özcan Eliaçık, C. (2021a). Hikmet Kıvılcımlı'nın tarih anlayışı ve tarih tezi. Ed. Ağcabay, C., Taştekin, U. & Ayan, C. in *Geçmişten Geleceğe Kıvılcımlı'yı Anlamak*. Notabene Yayınları.

Özcan Eliaçık-, C. (2021b). *Barbarın tarihi ezilenin dini: Hikmet Kıvılcımlı'da tarih ve din*. İletişim Yayınları.

Türkali, V. (2017). Bize ışık tutan Dr. Hikmet Kıvılcımlı'ydı. Ed. Kale, A. in *Hikmet Kıvılcımlı Kitabı.* Dipnot Yayınları, s. 403-415.

Yalçınkaya, A. (2016). *Küf: Dede Korkut, Said Nursi ve Ali Üzerine*. Dipnot Yayınları.

Yılmaz, A. (2020). *Tarihsel maddecilik ve Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Tarih tezinin siyasetine etkisi (1950-1971)*. Nobel Bilimsel Eserler.

EfilJournal VOLUME: 7 | ISSUE: 1 | Date of Submission: 31.01.2024 | Date of Acceptance: 26.02.2024
CİLT: 7 | SAYI: 1 | Başvuru Tarihi: 31.01.2024 | Kabul Tarihi: 26.02.2024
ISSN: 2619-9580

Research Article/Araştırma Makalesi

Mental Health Effects of Term Time Employment for University Students: Evidence from Online Education Period

Şerife Deniz Kolat, Assistant Prof. Dr., Batman University, serifedeniz.us@batman.edu.tr ORC-ID: 0000-0002-7831-7150
Deniz Göktaş, Lecturer, Bilecik Şeyh Edebali University, deniz.goktas@bilecik.edu.tr ORC-ID: 0000-0002-9493-0991
Jülide Damadoğlu, Lecturer. Dr., İstanbul Gedik University, julide.damadoğlu@gedik.edu.tr ORC-ID: 0000-0002-2576-6761
Kübra Koç, Lecturer , İstanbul Gedik University, kubra.koc@gedik.edu.tr , ORC-ID: 0000-0002-1019-4254

Abstract

This study examines the relationship between student's in-term employment and probability of having depression symptoms after earthquake in Türkiye on February 6, 2023. Multinomial logit regression model is applied to assess the associations between socioeconomic variables and depression presence. According to results there is no association between being employed and depression prevalence, but longer working hours are associated with higher depression scores. There is a negative statistically significant relationship between having reliable friends and probability of mental health problems as expected but there is no statistical evidence related to students' gender, household income level or university type.

Key Words: *PHQ-9, mental health, in-term employment*

JEL Codes: *I10, I23, J22*

Üniversite Öğrencileri için Dönemsel İstihdamın Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri: Çevrimiçi Eğitim Döneminden Bulgular

Öz

Bu çalışma, 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye'de meydana gelen deprem sonrasında, öğrencilerin dönem içi bir işte çalışma durumları ile depresyon belirtileri taşıma olasılığı arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Ampirik analizde sosyoekonomik değişkenler ve depresyon varlığı arasındaki ilişkileri araştırmak için multinomial logit regresyon modeli kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, bir işte çalışıyor olmak ile depresyon belirtileri arasında bir ilişki bulunamamış ancak daha uzun çalışma saatlerinin daha yüksek depresyon skoru ile ilişkili olduğu görülmüştür. Beklendiği gibi güvenilir arkadaşlara sahip olma ile ruh sağlığı sorunları arasında negatif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur ancak öğrencilerin cinsiyeti, hane gelir düzeyi ya da üniversite türünün depresyon üzerindeki etkisine dair istatistiksel bir kanıt bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *PHQ-9, ruh sağlığı, dönem içi istihdam*

JEL Kodları: *I10, I23, J22*

1. Introduction

Research on mental health situation of university students has had growing attention and increasing rate of psychological suffering among university students is noteworthy (Zivin et al.,2009; Auerbach et al., 2018). In general, university entrance means the transition from adolescence to adulthood, gaining independence and the restructuring of the social network with the inclusion of new relationships in both academic (professors, university colleagues) and private life (friends, partner). Therefore, it involves a process of adaptation due to the difficulties encountered and represents a critical period for life development (Sussman & Arnett 2014, Saleh et al., 2017).

Although university life has some difficulties within its own dynamics, after the devastating earthquake on February 6, 2023, the decision taken by the Council of Higher Education (YÖK) to switch to online education has broadly impacted students' regular life. Due to the urgent needs for accommodation, dormitories and apartments allocated for earthquake victims hence, students who had previously resided in dormitories and apartments in the cities where their universities were located, returned their home after the decision to switching to online education. The fact that students have more free time during the online education process may have encouraged some students to participate in the labor force and being employed may have helped the individuals to be more self-confident and to have a more active social life due to increase in income. In this context this study investigates the effects of online education process on students' mental health and labour force participation status.

In recent years, it has developed into a typical practise for students to work part-time during the academic year while also attending college. Two decades ago, the majority of students exclusively worked during their internships or holidays, especially in large cities. However, recent changes in higher education have caused shifts in employment patterns. One of the recent changes is online learning periods that are due to exceptional occurrences such as pandemics and earthquake. In our sample 30,2 percent of students are employed. 60 percent of sample is female. 58 percent of students have been registered in vaqif university.

According to Prause & Dooley (2001), having a full-time job is linked to increased levels of well-being and a reduced number of depression symptoms for the general population.

For the elderly, unemployment is related to elevated symptoms of depression.

On their theoretical elaboration Broadbridge and Swanson (2005) predicted that engaging in job during the academic semester is associated with a decline in university adjustment, including academic achievement, social integration, and psychological well-being. Contrary to theoretical predictions it was found that in-term student employment can yield favourable outcomes, as certain students may experience psychological advantages from being employed and receiving payment (Swanson et al., 2006). This is because most students feel that they are able to maintain a balance between their responsibilities as students and employees.

Khawaja & Duncanson (2008) investigated gender, ethnicity, relationship status, employment status, year level, faculty enrolled in. Depression was more common in female students, part-time working students and faculty of law students. Students who were satisfied with their living condition and financial situation had a lower rate of depression than those who were not. In addition, their study revealed that students who were employed full-time exhibited significantly elevated levels of depression compared to those who worked part-time or on a casual basis.

Sanders (2023) showed that in-term working is weakly associated with higher mental health issues and there is progressive rise in the incidence of mental health issues when individuals work longer hours. He stated that while the statistical significance of this difference is evident, the magnitude of the link is comparatively smaller than the other studies.

There are studies investigating the association between status in the labour market and mental health for Turkish population, although they do not address our specific research topic. Tirgil & Aygün (2021) concluded that men who are properly employed had higher mental well-being scores than males who are unemployed. Men in Turkey traditionally take up the role of breadwinner, and these findings suggest that they have greater satisfaction when doing so. On the other hand, women's mental well-being scores are not affected by whether they are employed. In her study of Turkish Health Surveys, Düzgün-Öncel (2022) discovered that unemployment relates to depression prevalence. Bozkurt et al. (2023) interpreted that the possible job issues that a diminishing labour market may cause in the future became a source of concern for young people who were still in school.

In this article we try to explore how the shift to online education has affected in-term employment, particularly the association between in-term employment and depression prevalence. Turkish universities practiced completely online education at two different times. First was started in March 2020 and ended in 2021 Autumn due to SARS-Cov 2 pandemic. Second online education period started in 14 February 2023 and ended in September 2023. To the best of our knowledge this study is initial attempt to investigate the impacts of in-term employment on the mental health of university students.

We applied a multinomial logit technique to investigate the associations between explanatory variables and our dependent variable, PHQ-9 depression measure based on a cross-sectional survey. The web-based survey had been carried out between 15 April 2023

and 29 June 2023 and 545 students who are studying at vocational schools and faculties are surveyed. The information about the study aims were given to students and they were assured about the confidentiality of the data and study was approved by the Ethical Committee from Istanbul Gedik University.

Surveyed respondents are grouped into four categories with respect to severity of their PHQ-9 scores based on DSM-IV definitions. Our findings suggest that there is no association between in-term employment and depression in terms of moderate depression and moderately severe depression, but working longer hours can be linked to higher depression prevalence. We also find that household income is significant predictor of depression occurrence.

This paper is structured into five sections. In the following section 2, we present the theoretical and empirical literature on the association between individual's employment and their mental health. The third section introduces methods and materials used. The fourth section provides an interpretation of results. Final section is the conclusion.

2. Socioeconomic determinants of depression

Individual mental health is influenced by a various factors, including behavioural, socioeconomic, environmental, and demographic factors. The association between socioeconomic status and depression has an interdisciplinary nature which has been studied in especially sociology, psychology and public health fields. The mental well-being of university students can be attributed to similar factors, however certain educational and age-related traits peculiar to their life stage should be considered.

Eisenberg et al. (2007) created a dichotomous depression prevalence measure by attributing non-zero PHQ-9 values as "any depression" indicator. They applied logistic regression to assess associations between PHQ value and its predictors. Age, race, gender, marital status, being international student, having the US citizenship, living situation, sexual orientation, financial strain, and Katrina Hurricane effect. The study found that students who reported having financial difficulties were more likely to experience depression issues.

Karaoglan et al. (2022) findings suggest that NEETs students are more likely than their non-NEET peers to experience mental health issues such as depression, feeling depressed, discomfort in doing things, low self-esteem, anxiety, difficulty falling or staying asleep, sleeping too much, fatigue, poor appetite, and difficulty concentrating. By considering the possible relationships between a variety of demographics, socioeconomic, work-related, and health-related aspects, and the mental health of young people, these results both validated and expanded upon the findings of previous studies. Being a neither in employment, nor in education and training (NEET) is associated with depression, anxiety and suicidality and addiction. Students who do not participate in labour force are not classified as unemployed. Since they're in education, they are not considered as NEET.

Broadridge and Swanson (2006) have highlighted that previous studies have primarily

focused on the detrimental effects of in-term employment and term-time employment results in a less effective adaption to university life in terms of academic performance, social inclusion, and psychological well-being. .

The impact of term-time employment on students' adjustment to university life has been a subject of research interest broadly. Studies indicate that term-time employment is associated with a diminished adaption in academic performance, social inclusion, and psychological well-being (Broadridge & Swanson, 2005). Furthermore, Winkler (2009) highlighted the concentration of previous research on the motivations behind seeking paid employment, the characteristics and patterns associated with this type of employment, and its' potential positive and negative effects on students' academic lives and performances. The common point of these studies is collectively emphasizing the potential negative impact of term-time employment on students' adaptation to university life.

Students today frequently work while attending university and research by Nigar G. Khawaja and Krystle Duncanson suggest that dual commitment has revealed a negative influence on students' adjustment and psychological health (Broadridge & Swanson, 2005). The adverse impact of paid employment, as outlined by Broadridge & Swanson (2005), is attributed to role conflict between work and study, along with concerns related to achieving balance and heightened stress levels. Other studies have suggested that student in-term employment can be beneficial for some students especially psychologically benefitting from paid work (Swanson et al. 2006). They discovered that working throughout the university term had no negative influence on psychological adjustment, and majority of the students perceived a harmonious balance between their responsibilities as student and employee.

Tirgil and Aygün (2021) examined a wide range of social and economic factors that can predict mental health outcomes by analysing data from Turkish Health Surveys. They found that the presence of impolite behaviour and unfair treatment in the workplace detrimentally impacts the mental health of both genders. They also found that elevated levels of mental health are correlated with increased per capita income.

Sanders (2023) employed seven explanatory variables including gender, ethnicity, educational background, polar quintile, parents' education, working hours, and grants and also identifies that during their studies, undergraduate students' levels of wellbeing tend to rise along with an increase in anxiety. This implies that as adapted to university life and experience improved well-being, the pressure of exams may also contribute to heightened anxiety.

After the year 2006, number of universities, size of quotas increased in Türkiye. Therefore, working students has also risen due to being more heterogeneous university students. However, there is research gap regarding the effects of student's employment on their mental health during their university education.

3. Data and Methodology

Recent study by Bayhan & Bozkurt (2021) state that majority of the Türkiye's population experience depression and anxiety symptoms. Accordingly, a sizable portion of society is nervous and depressed. For example, 50% of respondents indicated that they have had a difficulty in performing daily tasks while 50.2% stated increased feelings of anger and irritability. Similarly, 41.8% stated that they had started to feel losing the sense of control over their lives and 46.8% expressing this feeling 70% of the time. The sentences of "I am living under constant fear of this virus" and "the quality of my sleep has been disrupted" indicated by 70% of the time and 33.8% of the time respectively. The sentence of "My fear of the psycho-social effects of the COVID-19 pandemic on the young people of death has increased" preferred by respondent at rate of 73.5%. Also 53.3% of the population believes that they have become scared of losing loved ones. Lastly, feeling constantly tired and exhausted 83.5% of the time reported by the population.

a. Survey

The Survey conducted by researchers and data are collected from undergraduate, graduate and vocational college students during spring semester especially after the earthquake on March, April and May. The data are gathered from web-based survey conducted among students ranges from non-profit foundation vaqif universities to state universities. The universities mainly participating in the survey are Istanbul Gedik University as the non-profit foundation university and Batman University, as state university. The reason for using a web-based questionnaire is that it allows for easy and practical data collection from university students who are considered to be the fastest group to adapt to technological innovations and have access to the internet and data collection quite easy and practical comparing to traditional methods.

Since we are interested in students' mental health after devastating earthquake the Patient Health Questionnaire 9 (PHQ-9) is applied in order to measure it. Although mental health difficulties generally arise after experiencing some kind of shock and individual experiences may differ, in this case it is expected to experience by majority of the group over the period covered by data.

b. Variables

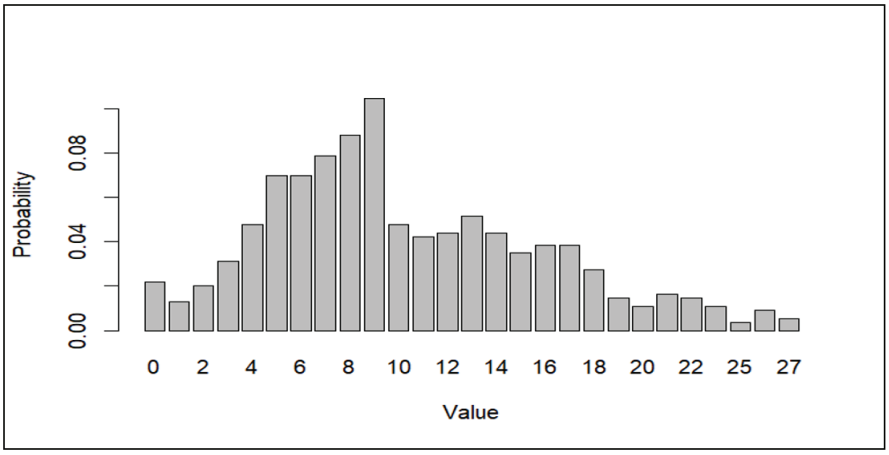
The Patient Health Questionnaire 9 (PHQ-9) survey is used to assess student mental health conditions. Patient Health Questionnaire (PHQ-9) was developed in the 1990s and is widely used for the measurement of self-rating depression, consisting of 9 items in total (Kroenke et al., 2001). Generally, it consists of questions associated with the nine criteria for depression outlined in the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (American Psychiatric Association, 1994). Kroenke et al.(2002), uses PHQ-9 for assessment of criterion validity and reported that a PHQ-9 score ≥10 had 88% sensitivity and 88% specificity for major depression. Generally, the distributions of PHQ-9 total score are right-skewed in the general population and a PHQ-9 score of 10 approximately corresponds to rank of 95% (Kocalevent et al., 2013; Rief et al., 2004).

Table 1. Definitions of Variables

Variable	Definition	Values
Depression	Depression category of respondent according to PHQ-9 classification	Four level categorial variable
Sex	Gender of the respondent	1: Female, 0: Male
Birthyear	Birth year of the respondent	Year
Cohort	University registration year	Year
Tuition	Type of university student enrolled	1: pays tuition 0: tuition free
Lnincome	Household income of the student	In Turkish Liras
Grant	If student gets grant	Grant=1, otherwise 0
Social support	An indicator for social support	Number of reliable friends
Level	Level of education	Prep. Year=1 Vocational College=2, Faculty=3, Graduate=4
Residence	Lives far from family during online education semester	Lives with family=0, otherwise 1.
Employed	In-term employed during online education semester	1: Employed, 0: Non-employed

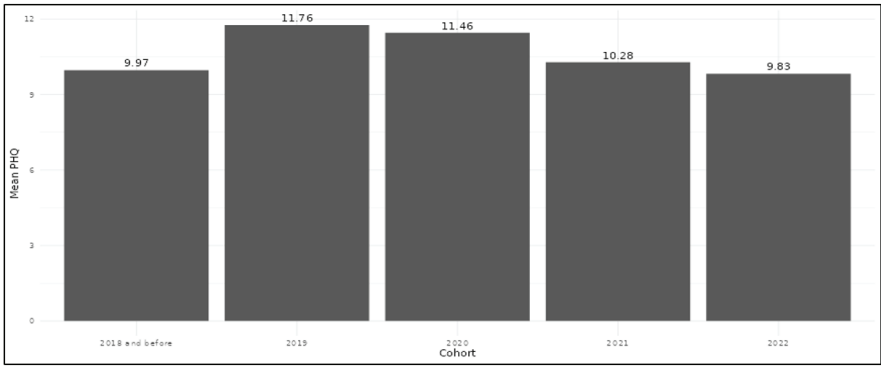
Table 1 shows variables used in the model. Dependent variable is four-category depression scale developed by Kroenke (2002). In line with the findings of previous studies on the mental health of populations, we have included the following factors as control variables: gender, birth year, income, and social support. Men serve as the reference category for gender. Household income is gathered in Turkish Liras and transformed into logarithmic form. Number of reliable friends is an indicator of social support. Residence, grant, tuition and enrolment cohort are distinctive characteristics for university student samples.

Figure 1. Probability Mass Function of PHQ-9 scores

Probability Mass function of PHQ-9 scores is illustrated in Figure 1. PHQ-9 values have right skewed shape, denotes that majority of the population has scores less than 10. Our main concern is students who have PHQ-9 values greater than 10.

Figure 2. Mean PHQ-9 scores across enrolment cohorts

Students who are registered in university in 2019 exhibits higher mean depression scores. This cohort underwent online education on two different times, within three semesters in total. The freshmen and sophomores have lower mean scores with respect to 2019 and 2020 cohorts.

Table 2. Classification of PHQ-9 scores

Score	Assigned Value	Depression severity	Recommendations
0-4	0	Minimal or none	None
5-9	0	Mild	Watchful waiting; repeat PHQ-9 at follow-up
10-14	1	Moderate	Treatment plan, considering counselling, follow-up and/or pharmacotherapy
15-19	2	Moderately severe	Active treatment with pharmacotherapy and/or psychotherapy
20-27	3	Severe	Warrants active treatment with psychotherapy, medications, or combination

We sum first two original categories of PHQ-9 classification in one category, denoting having mild depression or none depression. We have assigned numerical values for PHQ-9 levels such that 1 for moderate depression, 2 for moderately severe depression and 3 for severe depression.

Table 3. Severeness of depression for each sample

PHQ-9 Score	Depression category	Full sample	Employed sample	Not in employment sample
0-9	Minimal or none	0.54	0.53	0.55
10-14	Moderate	0.23	0.22	0.23
15-19	Moderately severe	0.15	0.14	0.15
20-27	Severe	0.07	0.10	0.06

Table 3. presents the distribution of our categorical variable within the entire sample, the employed subset, and non-employed subset. Among the entire sample, 7 7 percent of students have severe depression while this ratio is 6 percent the not in employment sample. Although depression rates are similar in almost all samples, severe depression ratio in employed sample is substantially higher than its counterparts.

Table 4. Descriptive statistics of the variables

	Full sample		**Being employed**		**Not in employment**	
	Mean	Std. dev.	Mean	Std. Dev	Mean	Std. dev
PHQ-9 > 9	0.46	0.50	0.47	0.50	0.45	0.50
Female	0.60	0.49	0.48	0.50	0.65	0.48
Age	21.84	2.06	22.15	2.2	21.71	1.97
Tuition	0.58	0.49	0.56	0.50	0.59	0.49
Vocational	0.52	0.50	0.56	0.50	0.50	0.50
Income	18,150	22,150	20,159	20,164	17,291	22,931
Social support	1.49	0.84	1.38	0.89	1.54	0.82
Residence	0.09	0.29	0.12	0.32	0.08	0.28
Hours	42.66	16.71	42.66	16.71	0	0
Unicity	0.31	0.46	0.30	0.46	0.32	0.47
Grant/loan	0.51	0.50	0.50	0.50	0.51	0.50

In our surveyed sample 46 percent of respondents fall into moderate or higher depression category. Employed sample has 47 percent of depression prevalence, indicating at least moderate depression, while students not currently working during the term show a 45 percent depression prevalence.

There is substantial difference between employed females and males. 48 percent of employed sample are females, whereas 65 percent of not in employment sample consists of females. 56 percent of employed sample are vocational college students. Mean working hours is 42.66 indicating most of in-term working students are full time employees.

As expected, household income of the in-term working students are higher than that of full-time students. There is no difference between employed and full-time students in terms of grant financing.

c. Empirical Model

Depression can be influenced by a various of socioeconomic, demographic, behavioural, and environmental factors. Our study specifically focuses on labour market related determinants by controlling socioeconomic and demographic correlates of mental health.

i. Direction of Causality

A bidirectional relationship may exist between depression and one's status in the labor market. Experiencing depression may cause unemployment or not participation in labour market. This approach is called social causation hypothesis (Prause and Dooley, 2001). Another approach is social selection hypothesis which establishes the direction of causality from labour market status to mental health (Swanson and Broadbridge, 2006). We follow the social causation hypothesis on causal link between being employed and depression.

ii. Identification

As demonstrated in Table 2 we reclassify PHQ-9 depression scale into four categories, with the base category having depression scores less than 10. Therefore, this study estimates relative risk ratios, which allow for the quantification of the risk of falling into one of three distinct depression categories compared to "mild or none" depression category. Cohort is a multinomial predictor which indicates the university enrolment years of the students. income all predictors are binary variables.

Hypothesis 1: Being employed is positively associated with depression symptoms for university students.

Hypothesis 2: Longer working hours is positively associated with depression symptoms for university students.

We utilized multinomial logistic estimation to handle the categorical classification of PHQ-9 interpretation.

$$p = \frac{\exp(\beta_0 + \beta_1 Employed + \beta_2 Birthyear + \beta_3 Female + \beta_4 Tuition + \beta_5 Level + \beta_6 logInc + \beta_7 Ssup + \beta_8 Residence + \beta_9 Grant}{1 + \exp(\beta_0 + \beta_1\ Employed + \beta_2\ Birthyear + \beta\ _3 Female + \beta_4\ Tuition + \beta_5 Level + \beta_6\ logInc + \ \beta_7 Ssup + \beta_8\ Residence + \beta_9\ Grant} \quad (1)$$

$$p = \frac{\exp(\beta_0 + \beta_1 Hours + \beta_2 Birthyear + \beta_3 Female + \beta_4 Tuition + \beta_5 Level + \beta_6 logInc + \beta_7 Social + \beta_8 Residence + \beta_9 Grant}{1 + \exp(\beta_0 + \beta_1\ Hours + \beta_2\ Birthyear + \beta\ _3 Female + \beta_4 Tuition + \beta_5 Level + \beta_6\ logInc + \ \beta_7 Social + \beta_8\ Residence + \beta_9\ Grant} \quad (2)$$

p denotes the probability of the cases in particular depression category. β_0 denotes constant term. constant term. Set of control variables of both equations are attributed to relevant depression research.

4. Results and Discussion

PHQ-9 depression scale is the response variable in the multinomial logistic regression model. Underneath PHQ are three replicates of the predictor variables, referring the three models that are estimated: moderate depression relative to base model, moderately severe depression relative to base model and severe depression model relative to base model. Since the parameter estimates are relative to referent group all parameter interpretation of a unit change in predictor variable cause estimated coefficient change in the dependent variable relative to referring group in terms of given variables in the model are held constant. Non-depressed part of the subjects is taken as the base model.

Table 5. *Regression results for subsamples*

	(1)	(2)	(3)
VARIABLES	Moderate	Moderately severe	Severe
Employed	-0.0200	0.0834	0.774*
	(0.254)	(0.309)	(0.403)
Vocational	15.63	-0.886	15.76
	(2,243)	(1.218)	(3,933)
Faculty	16.13	-0.123	16.70
	(2,243)	(1.211)	(3,933)
Graduate	15.15	-0.738	16.39
	(2,243)	(1.438)	(4,214)
Female	-0.193	0.229	0.673
	(0.236)	(0.297)	(0.420)
1999.birthyear	-0.116	0.185	16.28
	(0.601)	(0.647)	(712.7)
2000.birthyear	1.002**	0.385	14.38
	(0.485)	(0.569)	(712.7)
2001.birthyear	0.0505	-0.0926	15.66
	(0.448)	(0.498)	(712.7)
2002.birthyear	0.364	0.433	15.64
	(0.406)	(0.466)	(712.7)
2003.birthyear	0.822**	-0.00124	16.11
	(0.381)	(0.498)	(712.7)
2004.birthyear	0.192	0.169	15.51
	(0.493)	(0.577)	(712.7)
2018cohort	-1.330	-16.47	-1.341
	(0.999)	(2,179)	(2,844)
2019cohort	-1.271	0.143	13.58
	(0.785)	(0.915)	(1,381)
2020cohort	-1.272*	-0.497	14.16
	(0.744)	(0.905)	(1,381)
2021.cohort	-1.341**	-0.906	13.27
	(0.653)	(0.831)	(1,381)
2022Cohort	-1.637***	-1.184	13.19
	(0.634)	(0.802)	(1,381)

lnIncome	-0.301	-0.895*	0.829
	(0.389)	(0.470)	(0.655)
Having grant	-0.00113	-0.0511	0.421
	(0.238)	(0.289)	(0.406)
Tuition	0.0914	0.374	0.278
	(0.238)	(0.287)	(0.395)
Residence	-0.164	-0.157	0.672
	(0.425)	(0.495)	(0.606)
Social support	-0.464***	-0.753***	-0.959***
	(0.142)	(0.177)	(0.271)
Constant	-13.54	4.457*	-50.35
	(2,243)	(2.580)	(4,256)
Observations	529	529	529

*Standard errors in parentheses *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1*

The results demonstrates that neither female students nor male students vulnerable to poor health conditions than their peers due to statistically insignificant gender coefficients in all three sections. As seen in the results having reliable friends have huge positive impact on mental well-being.

Table 6. Regression results for subsamples

	(1)	(2)	(3)
VARIABLES	Moderate	Moderately severe	Severe
Hours worked	0.0509***	0.0524**	0.0179
	(0.0188)	(0.0232)	(0.0215)
Faculty	1.231**	1.700**	1.285
	(0.582)	(0.756)	(0.786)
Graduate	0.354	2.766	2.680
	(1.241)	(1.714)	(1,877)
Female	-0.620	0.608	0.778
	(0.566)	(0.694)	(0.863)
1999.birthyear	0.562	1.809	17.12
	(1.248)	(1.592)	(905.6)
2000.birthyear	1.281	-1.471	17.12
	(1.052)	(1.640)	(905.6)
2001.birthyear	0.345	-1.308	16.49

	(1.044)	(1.508)	(905.6)
2002.birthyear	1.052	2.710**	15.46
	(0.946)	(1.254)	(905.6)
2003.birthyear	0.855	2.547*	18.47
	(0.893)	(1.303)	(905.6)
2004.birthyear	0.386	2.805**	16.52
	(1.150)	(1.425)	(905.6)
2018.cohort	16.28	15.74	11.60
	(4,632)	(10,147)	(10,983)
2019.cohort	-2.636	20.44	-4.261
	(2.066)	(2,342)	(4,551)
2020.cohort	-3.163*	16.68	14.79
	(1.776)	(2,342)	(2,327)
2021.cohort	-1.919	15.66	12.93
	(1.398)	(2,342)	(2,327)
2022.cohort	-1.766	14.98	12.57
	(1.346)	(2,342)	(2,327)
LnIncome	-0.620	-1.800	1.541
	(0.893)	(1.247)	(1.223)
Having grant	-0.218	-1.855**	0.822
	(0.563)	(0.741)	(0.878)
Tuition	0.130	0.211	1.049
	(0.559)	(0.649)	(0.832)
Residence	0.478	1.122	1.717
	(0.908)	(1.192)	(1.673)
Social support	-0.606**	-0.570	-1.047*
	(0.301)	(0.369)	(0.582)
Constant	1.390	-12.86	-39.65
	(4.416)	(2,342)	(2,497)
Observations	145	145	145

*Standard errors in parentheses, *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1*

a. Moderate Depression

Given the other variables in the model are held constant, the presence of social support measured by the number of reliable friends, has a negative impact on experiencing moderate depression compared to non-depression. If a subject(student) were to increase his/her reliable score by one point, being in the mood of moderate depression relative to non-depression would be decreased by 0.46 unit. The year of registration seems to have statistically significant negative effect for 2020 (-1.272*), 2021 (-1.341**) and 2022 (-1.637***), it can be interpreted as the freshman and sophomore cohorts are in the mood of moderate depression relative to non-depression would be decreased by 1.27,1.34 and 1.63 unit respectively. In other words, closer the registration year which equals to far from the graduation have statistically negative impact on depression category. On the other hand, general household income, financial supporting by grants or loan, paying tuition fee, gender, student status (undergraduate, graduate, post graduate) and being employed have statistically insignificant impact on the mood of depression. Considering the birth year of subject as the date of birth year converge to date, regression coefficients take statistically significant negative value. It can be interpreted as younger students are more prone to non-depression compared to their elder counterparts. Besides that, given the one unit increase in employment, the relative risk ratio for being in the mood of moderate depression would 0.980 times more likely when the other variables in the model are held constant. It can be interpreted as if subject were to increase his/her employment score, we would expect his/her to be more likely in the mood of non-depression rather than moderate depression.

One unit increase in working hours for moderate depression relative to non-depression while other variables held constant in the model would be expected to increase moderate depression by 0.0509 point. Working hours of subject seems to have statistically significant positive effect (0.0509***) which means that longer the working hours more prone to be depressed. The relative risk ratio for one unit increases in working hours of subject being moderate depression relative to non-depression would be expected to increase by a factor of 1.052 given all other variables are held constant. More generally we can say that if a subject were to increase his/her working hours score, we would expect her to be more likely in the mood of moderate depression rather than non-depression.

b. Moderately Severe Depression

If a subject (student) were to increase his/her social support score by one point, being in the mood of moderately severe depression relative to non-depression, would be decreased by 0.75 unit while other variables held constant. General household income differs from other models by having statistically significant negative coefficient. If a subject (student) were to increase his/her household income score by one point, being in the mood of moderately severe depression relative to non-depression, would be expected to decrease by 0.89 unit, which means higher the household income lessens the depression rate. On the

contrary, the regression coefficients for student status (undergraduate, graduate, postgraduate), gender, birth year of students', students' registration year to the university, financial supporting by grants or loan, paying tuition fee and being employed during the online education period have not been found to be statistically different from zero. Additionally, if subject were to increase his/her employment score by one unit, the relative risk for being moderately severe depression rather than non-depression would be expected to increase by factor of 1.086 given that all other variables in the model are held constant. Generally, we can say employed student is expected to be in the case of moderately severe depression.

Considering the case of employment, if a subject (student) were to increase his/her working hours by one point, being moderately severe depression relative to non-depression, would be increased by 0.0524** point, given all other predictor variables in the model are held constant. In other words, increased working hours make it easier to become depressed. The relative risk ratio for one unit increases in working hours is 1.053. given that all other variables in the model are held constant. If subject were to increase his/her working hours by one unit the relative risk for being in the mood of moderately severe depression rather than non-depression, would be expected to increase by factor of 1.053 given the other variables are held constant. Generally, we can say that if a subject were to increase his/her working hours, we would expect his/her to be more likely in the mood of moderately severe depression rather than non-depression.

c. Severe Depression

If a subject (student) were to increase his/her reliable score by one point, being in the mood of severe depression relative to non-depression, would be decreased by 0.95 unit while holding all other variables constant. Besides that, being employed in the period of data covered have statistically positive impact on the depression mood of the subject (student) as expected. If a subject (student) were to increase his/her employed score by one point, being in the mood of severe depression relative to non-depression, would be increased by 0.77 unit given all other predictor variables held constant. Given one unit increase in employment, the relative risk of being in the mood of severe depression would be 2.168*times more likely when the other variables in the model held constant. It can be said that if a subject were to increase his/her employment score we would expect his/her to be more likely in the mood of severe depression.

Conversely, we couldn't find statistically significant evidence for gender, general household income, financial supporting by grants or loan, paying tuition fee, student status (undergraduate, graduate, postgraduate), birth year of students', students registration year of the university or student residence during online education period.

Unexpectedly, longer working hours do not have a statistically significant impact on the occurrence of severe depression compared to non-depression, when all other factors are kept equal. Comparing the mood of severe depression with non-depression, the relative risk for being in the mood of severe depression would be expected to increase by factor of

1.018 given the other variables in the model are held in constant. In other words, subjects are more likely to be in the mood of severe depression.

5. Conclusion

Based on our analysis, statistically significant relationship is observed between in-term employment and mood of severe depression whereas there is no association between in-term employment and depression levels of moderate depression and moderately severe depression. Furthermore, the presence of social support demonstrates a statistically significant association with lower depression rates, as indicated by significant coefficients across all depression categories. Essentially, our expectations are affirmed as there is a negative statistically significant relationship between having social support and the likelihood of experiencing mental health problems.

Unexpectedly, increased working hours have no statistically significant effect in the event of being severe depression relative to non-depression, whereas increasing working hours have the opposite effect in the moderate and moderately severe depression categories due to statistically significant positive coefficients. Longer the working hours, the more likely students have depression problems. Additionally, some of predictors have partially effective such as year of registration and birth year shows statistically significant relationship in the moderate depression rate while in the other categories not.

Moreover, results suggest that there is no statistical evidence related to students' gender, financial supporting by grants or loan, paying tuition fee, unicity and student status (undergraduate, graduate, postgraduate) in all depression groups which is unexpected especially in terms of gender.

Considering the performance of relative risk ratio for working hours score, under the terms of increased working hours, students are more likely in the mood of moderate depression moderately severe depression and severe depression rather than non-depression as expected. Besides that, relative risk ratio for employment in terms of one unit increase in employment score, students are more likely in the mood of non-depression rather than moderate depression whereas students are more likely to be in the mood of severe depression and moderately severe depression unexpectedly.

According to the results increased level of household income is associated with higher level of student's mental health only in terms of moderately severe depression. In contrast to existing literature, our results diverge, indicating a lack of statistically significant evidence supporting a relationship between students' mental health and household income in terms of moderate and severe depression categories. In conclusion, this analysis indicates the imperative for universities and associated entities, encompassing healthcare providers and families, to undertake proactive measures in support of students' mental health. Descriptive statistics underscore the noteworthy elevation of mean depression scores within all subsamples.

References

American Psychiatric Association, (1994). *Task Force on Nomenclature and Statistics. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. Washington, DC: American Psychiatric Association.

Auerbach, R. P., Mortier, P., Bruffaerts, R., Alonso, J., Benjet, C., Cuijpers, P. et al., (2018). *WHO world mental health surveys international college student project: prevalence and distribution of mental disorders. J. Abnorm. Psychol.* 127, 623–638. doi: 10.1037/abn0000362.

Bayhan, V., & Bozkurt, V., (2021). *Psycho-social effects of the covid-19 pandemic on the young people*. In H., Gülerce, V., Nimehchisalem, V., Bozkurt, G., Dawes, & S., Rafik-Galea (Eds), Society in the covid-19 pandemic: inequalities, challenges, and opportunities (pp. 57-68). Ankara, Turkey: Pegem Akademi.

Bozkurt, V., Kaya, H., Göka, E., & Öngen, Bilir, K. B. (2022). *The Mental Health of a Society in Crisis: Complaints of Depression and Anxiety.* İstanbul University Journal of Sociology, Volume 42 •Supplement 1 • December 2022, 153-170. Retrieved from https://dergipark.org.tr /en/pub/iusosyoloji /issue /75911/1253691

Broadbridge, A., & Swanson, V. (2005). *Earning and learning: how term-time employment impacts on students' adjustment to university life.* Journal of Education and Work, 18(2), 235-249.

Düzgün-Öncel, B., (2022). *Descriptive analysis of unemployment and mental health outcomes in Turkey*. Faruk Kalay (Ed.). Administrative and Economics Sciences Theory, Current Researches and New Trends 4 (p. 58-70). Cetinje, Montenegro.

Eisenberg, D., Gollust, S. E., Golberstein, E., & Hefner, J. L., (2007). *Prevalence and correlates of depression, anxiety, and suicidality among university students.* American journal of orthopsychiatry, 77(4), 534-542.

Karaoglan, D., Begen, N., Tat, P., (2022). *Mental Health Problems and Risky Health Behaviors among Young Individuals in Turkey: The Case of Being NEET.* The Journal of Mental Health Policy and Economics, 25, 105-117.

Khawaja, N. G., & Duncanson, K., (2008). *Using the university student depression inventory to investigate the effect of demographic variables on students' depression.* Australian Journal of Guidance and Counselling, 18(2), 195-209. https://doi.org/10.1375/ajgc.18.2.195

Kocalevent, R-D., Hinz, A., Brähler, E., (2013). *Standardization of the depression screener Patient Health Questionnaire (PHQ-9) in the general population*. Gen Hosp Psychiatry 35:551–5.10.1016 /j.genhosppsych.04.006.

Kroenke, K., Spitzer, R.L., Williams, J.B., (2001). *The PHQ-9: validity of a brief depression severity measure. J Gen Intern Med.* 16:606–13. 10.1046/j.1525-1497.2001.016009606.x

Kroenke, K., Spitzer, R.L., (2002). *The PHQ-9: a new depression diagnostic and severity measure. Psychiatry Ann.* 32:509–15. 10.3928/0048-5713-20020901-06.

Prause, J., & Dooley, D., (2001). *Favourable employment status change and psychological depression: A two-year follow-up analysis of the National Longitudinal Survey of Youth.* Applied Psychology: An International Review, 50, 282–304.

Rief, W., Nanke, A., Klaiberg, A., Braehler, E., (2004). *Base rates for panic and depression according to the Brief Patient Health Questionnaire: a population-based study. J Affect Disord.* 82:271–6. 10.1016/j.jad.2003.11.

Saleh, D., Camart, N., Romo, L., (2017). *Predictors of Stress in College Students. Front. Psychol.* 8:19. doi: 10.3389/fpsyg.2017.00019.

Sanders, M., (2023). *Student Mental health in 2023: Who is struggling and how the situation is*

changing? The Policy Institute of the King's College London

Sussman, S., Arnett, J. J., (2014). *Emerging Adulthood: Developmental Period Facilitative of the Addictions. Eval Health Prof.* 37, 147–155. doi: 10.1177/0163278714521812.

Swanson, V., Broadbridge, A., & Karatzias, A., (2006). *Earning and learning: Role congruence, state/trait factors and adjustments to university life.* British Journal of Educational Psychology, 76, 895–914.

Tirgil, A., &Aygün, A., (2021). *Mental Health Determinants in Turkey: Investigating an Extensive List of Variables*. İnsan ve Toplum, 11(2), 47-69.

Winkler, I., (2009). Term-time employment. Education + Training, 51(2), 124-138. https://doi.org /10.1108/00400910910941282

Zivin, K., Eisenberg, D., Gollust, S. E., Golberstein, E., (2009). *Persistence of mental health problems and needs in a college student population. J. Affect. Disord*. 117, 180–185. doi: 10.1016/j.jad. 2009.01.001.

EfilJournal VOLUME: 7 | ISSUE: 1 | Date of Submission: 23.01.2024 | Date of Acceptance: 24.02.2024
CİLT: 7 | SAYI: 1 | Başvuru Tarihi: 23.01.2024 | Kabul Tarihi: 24.02.2024
ISSN: 2619-9580

Research Article/Araştırma Makalesi

Sosyal Girişimlerin Ekonomi Politiği: Foucaultcu İktidar Analizi

Güneş Kurtuluş, Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD, guneskurtulus@posta.mu.edu.tr, ORC-ID: 0000-0002-6675-330X

Mustafa İnci, Dr. Öğr. Üyesi Muğl Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, minci@mu.edu.tr, ORC-ID: 0000-0002-9551-9213

Öz

Sosyal girişim, kâr dürtüsü yerine temel önceliği sosyal/çevresel bir amaca hizmet etmek ve bu amacı gerçekleştirmek üzere ticari bir faaliyet yürütmek zorunda olan bir girişim türüdür. Yanı sıra, kooperatif, dernek, vakıf gibi diğer sosyal ekonomi organizasyonları da hem literatürde hem de pratikte çoğunlukla sosyal girişim olarak adlandırılmaktadırlar. Çalışmanın amacı, Michel Foucault'nun iktidar analizi çerçevesinde Türkiye'deki sosyal girişim modelinin tartışmaya açılmasıdır. Bu kapsamda anonim, limited ve şahıs şirket statüsündeki sosyal girişimler ile yarı-yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen bulgular betimsel yöntemle analiz edilmiştir. Sosyal girişimlerin kuruluş amaçları dışında kârın dağıtımı/kullanımı ve iç işleyiş bakımından çoğunlukla ticari şirket kimliklerinin gölgesinde kaldıkları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Foucault, İktidar, Kâr, Sosyal Girişim, Yönetişim*

JEL Kodları: *P10, P12, B31, B55*

Political Economy of Social Enterprises: Foucauldian Power Analysis

Abstract

Social enterprise is a type of enterprise that main priority is to serve a social/environmental purpose, rather than the profit, and to carry out a commercial activity to achieve this purpose. In addition, other social economy organizations such as cooperatives, associations and foundations are often called social enterprises both in the literature and in practice. The aim of the study is to discuss the social enterprise model in Turkey within the framework of Michel Foucault's analysis of power. In this context, semi-structured interviews have been held with social enterprises that they are in status incorporated company, limited company and sole proprietorship. The findings were analyzed using a descriptive method. It has been concluded that social enterprises are often overshadowed by their commercial company identities in terms of profit distribution/use and operation, apart from their main purposes.

Keywords: *Foucault, Governance, Power, Profit, Social Enterprise*

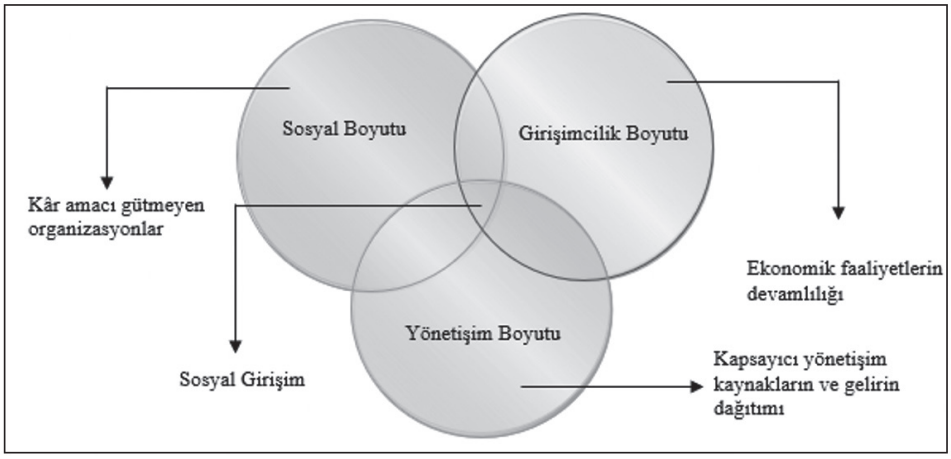
JEL Codes: *P10, P12, B31, B55,*

1. Giriş

Sosyal ekonominin ortaya çıkışı iki yüz yıllık bir geçmişe sahiptir. Sosyal girişimler ise, bir alt kavram olarak yaklaşık son otuz yılda bu alanda gelişmeye devam etmiştir. 1990'lı yılların sonunda neoliberalizme karşı tepkiler yükselmeye başladığında sosyal ekonominin siyasi iktidar tarafından kurumsallaştırılmaya başladığı iddia edilmektedir (Thompson, 2020). Siyasi iktidarın ve piyasanın tek başına çözemediği kamusal problemlere karşı, birden fazla sektöre dayalı işbirlikçi bir yönetişim sisteminin bilinçli bir şekilde kurulduğu (Klijin, 2008; Choi et al., 2020) savunulmaktadır. Gerçekte, pek çok ülke (Yunanistan, İtalya, Fransa vb.) uygulamasında buna rastlanıldığı söylenebilir. Örneğin, İtalya sosyal girişimcilik ile ilgili uygulamaların yasalarla tanımlanmasında ilk akla gelen ülkelerden biridir. Özellikle 1991 tarihli Sosyal Kooperatifçilik Yasası, diğer ülkelerde sosyal kooperatif örneklerinin ortaya çıkmalarına katkı sağlamıştır. Türkiye'de son yirmi yılda ortaya çıkan sosyal kooperatifler de buna örnektir. Diğer taraftan, Fransa'da -ki sosyal ekonomi kavramının ilk olarak burada ortaya çıktığı düşünülmektedir- "sosyal girişim" tüm sosyal ekonomi organizasyonlarını kapsayan bir şemsiye kavram olarak kullanılmaktadır.

Sosyal girişimlerle ilgili AB'nin belirlediği kriterler neredeyse tüm ülkelerdeki sosyal girişimler için genel geçer bir nitelik taşımaktadır. Bir kuruluşun sosyal girişim olarak sınıflandırılabilmesi için karşılaması gereken temel kriterler, Şekil 1'de gösterilmektedir. Buna göre, bir sosyal girişim mutlaka üretim yapmalı; bir mal/hizmet alışverişinde bulunmalıdır. Diğer bir kriter, öncelikli bir sosyal amaç gütmelidir ve bu amaç topluma fayda sağlamalıdır. Kâr ve/veya varlıkların dağıtımı konusunda sınırlamaları olmalıdır. Çünkü böylelikle elde edilen kâr, toplumsal amaç için kullanılabilecektir. Bir sosyal girişim, devletten ve diğer kuruluşlardan bağımsız olmalıdır. Son olarak, katılımcı ve/veya demokratik karar alma süreçlerini kapsayan bir yönetişime sahip olmalıdır (European Commission, 2013).

Şekil 1. Sosyal Girişimin Üç Boyutu

Kaynak: *European Commission, 2015*

Sosyal girişimler, kâr amacı gütmeyen organizasyonların (kooperatif, dernek ve vakıf) ve kâr amacı güden şirketlerin (geleneksel ticari şirketler) özelliklerinin birleştirilmeye çalışıldığı birer şirket olarak tanımlanabilir. Neoliberalizmle birlikte artan eşitsizlikler ve toplumsal olanın ihmali sosyal girişimlerin sayısını arttırmak için bir motivasyon kaynağı olmuştur. Sosyal girişim çeşitliliği bunun göstergesi olarak değerlendirilebilir. Buna karşılık, sosyal girişim olarak değerlendirilen geniş kapsamın ya da üçüncü sektör kuruluşlarının kendi içinde çelişkiler yarattığı öne sürülmekte ve sosyal girişimi tanımlayan özelliklerin evrenselleştirilmesi sorunlu bir durum olarak kabul edilmektedir (Dees, 1998). Çalışmanın ikinci bölümünde sosyal girişimlerin ortaya çıkış döneminden (19. yüzyıl) hareketle, Fransız düşünür Michel Foucault'nun iktidar analizi ve sosyal girişimler arasında bir ilişkisellik kurulmaktadır. Özellikle 19. yüzyıl Foucault'nun analizlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Foucault'ya göre, o dönem Avrupa'da büyük bir normalleştirme ve disipline etme süreci başlamıştır. Foucault, bireysellik ya da bireyselleştirici iktidar sorunuyla ilişkili olarak insanların özneye dönüştürülme biçimlerinin tarihsel bir ontolojisinin izini sürmüştür. Foucault (2019), devletin önemli aygıtlarının 19. yüzyılda ortaya çıktığını öne sürmekte iken, aynı zamanda bu yüzyıl, Foucault'ya (2015) göre, yeni bir emperyalizmin doğuşunu temsil etmektedir. Bu tarihten itibaren, başka bir ekonomi anlayışı ve başka iktidar pratikleri tasarlanmış; sivil toplum, bu ekonomi anlayışının bir parçası olarak var olmuştur.

Üçüncü bölüm yöntemden oluşmaktadır. Çalışmanın temel amacı doğrultusunda ve Foucault'nun iktidar analizleri önceliğinde, Türkiye'de, kârın öncelikli bir amaç olmadığı iddia edilen sosyal girişimlerde "girişim" veya "ticari faaliyet" kimlikleri ile "sosyal" arasındaki ilişki sorgulanarak piyasaya ve siyasi iktidara olan mesafeleri sorgulanmaktadır. Bu amaçla, Türkiye'de kooperatif, dernek ve vakıf dışında kalan ve kendini sosyal girişim

olarak tanımlayan geleneksel şirket türleri (anonim, limited, şahıs) ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen bulguların analizi yine üçüncü bölümde yer almaktadır. Çalışma sonuç yerine bir tartışma ile tamamlanmıştır.

2. Bir İktidar Pratiği Olarak Sosyal Girişimler

Sosyal girişim, (genellikle) sosyal ve çevresel hedeflere öncelik veren üreticileri, işçileri ve tüketicileri işbirliği ve dayanışma etrafında toplayan tüm organizasyon türlerini ifade eden bir şemsiye kavram olarak giderek daha fazla kullanılmaktadır. Buna rağmen, sosyal girişim kavramı tartışılmaya devam etmekte; tanımı ve kapsamı konusunda henüz ortak bir uzlaşıya varılamamaktadır. Yine de bu alanda, Avrupa Komisyonu (EC), Avrupa Kooperatif ve Sosyal Girişimler Araştırma Enstitüsü (Euricse), Avrupa Sosyal Girişimcilik Araştırma Ağı (EMES), Birleşmiş Milletler (UN) gibi kuruluşlar öncülüğünde yapılan yayınların (Defourny & Nyssens, 2022; Borzaga, et al., 2020; European Commission, 2013) kavramın son yıllarda ortak bir görüş etrafında şekillenmesinde etkili olduğu söylenebilir. Kavramın ortaya çıkış yeri ve süreci, en az kavrama ilişkin tanım kadar önemlidir. Sosyal girişim, günümüzde yaygın bir kabul ile kooperatif, dernek, vakıf ve diğer sosyal girişimler olarak geniş bir organizasyon yelpazesini kapsayan ve 19. yüzyılda Batı Avrupa'da ortaya çıkan sosyal ekonomi hareketine dayandırılmaktadır.

Sosyal ekonomi, kapitalist sistemi ve bu sistemin temel kurumlarının gerçekliğini kabul etmektedir. Üçüncü bir sektör olarak, kamu ve özel sektör dışında kalan; önceliği insan olan kuruluşların faaliyet gösterebileceği ekonomik bir alan olarak inşa edildiği temeline dayansa da sosyal ekonominin temelde "gömülü liberalizmin" (Ruggie, 1982) modern bir hali olduğu öne sürülmektedir (Laville, 2015). Sosyal ekonomi, kapitalist şirket faaliyetlerinin ve olağan işleyişin toplum üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabilecek kurumlar yaratmaktan daha fazlası değildir. Bu kurumların 21. yüzyıldaki popüler bir ifadesi "sosyal girişim"dir.

Sosyal girişimler, kâr amacı gütmeyen organizasyonların (kooperatif, dernek ve vakıf) ve kâr amacı güden şirketlerin (geleneksel ticari şirketler) özelliklerinin birleştirilmeye çalışıldığı şirketlerdir. Bu şirketler, çoğunlukla, geleneksel kapitalist şirketlerin kâr hırsına bir alternatif olarak düşünülmektedir. Sosyal girişimlerin esas amaçlarının, toplumsal fayda yaratmak olduğu; finansal göstergelerin ise, sosyal amaçlara yönelik birer araç olarak görüldüğü iddia edilmektedir (Ebrahim & Rangan, 2014). Diğer bir ifadeyle, kapitalistin hep daha fazlasını arzuladığı kârın, sosyal girişimlerde sadece sosyal amaçların gerçekleştirilebilmesi amacıyla elde edilmeye çalışıldığı savunulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, sosyal girişimlerde kâr hırsının elimine edilmesi, birey yerine toplumun faydasını gözetmesi ve topluma yaydığı bu faydayı somutlaştırması beklenmektedir.

Sosyal girişim, dernek gibi köklü yapıları içine alan iki yüz yıllık bir tarihin ürünü olarak farklı yaklaşımlar çerçevesinde tartışılırken, kâr amacı gütmeyen bir organizasyon olarak yapılandırıldığı neredeyse ortak kabul gören bir görüştür. Ancak gelinen son aşamada, giderek daha fazla kâr amacı güden kurumlar olduğuna dair görüşler de literatürde yer

almaya başlamıştır. Akinyemi'ye (et al., 2011) göre, sosyal girişimler kârı kendi operasyonlarına dahil etmenin önemini fark etmektedirler. Günümüzün sosyal girişim kuşağının hem kâr amacı gütmeyen hem de kâr amacı güden zihniyetleri benimsemekte olduğu; bu kapsamda sosyal gelişme ve kârın tamamlayıcı olabileceği savunulmaktadır (Akinyemi, et al., 2011). Bu yaklaşım, sosyal girişimlerin kârın elimine edildiği değil; kapitalistin kâr hırsının topluma yansıyan olumsuz etkilerinin yumuşatılmaya çalışıldığı organizasyonlar olduğuna işaret etmektedir. O halde, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hayırsever organizasyonlar tarafından yoksulların davranışlarının kontrol edilmesi çabasında olduğu (Thompson, 1966) gibi, 21. yüzyılda sosyal girişimler toplumun belli bir kesiminin hak arayışına karşı, iktidar tarafından dirençlerini kontrol altına almaya yönelik normlar çerçevesinde değerlendirilebilirler.

Foucault'nun en karmaşık iktidar mekanizmalarının yaratıcısı olarak gösterdiği Batı Avrupa, 19. yüzyılda yeni bir yönetim stratejisi uygulamaya başlamıştır: Sosyal ekonomi (üçüncü sektör). Sosyal ekonomi, başından beri demokrasinin genişletilmesi gerekliliğiyle yüceltilmiştir. Modern demokrasi biçimlerinin tasarlandığı bu sektör, taleplerin dile getirilmesinin yanı sıra karşılıklı yardımlaşmayı merkeze alan özyönetim ve toplumsal hareketten türetilmiştir. Böylelikle ekonomik ve sosyal demokrasinin sağlanacağı düşünülmüş; bu ise, siyasi demokrasinin koşulu olarak gösterilmiştir (Petrella & Richez Battesti, 2016). Bu dönemde, daha önceki geleneksel toplumların eşitlikçi olmadığı vurgulanarak, üçüncü sektör organizasyonlarının mitleştirildiği söylenebilir. Bu mit, aynı dönemde hukuka dayalı organizasyonlar biçiminde ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle, dayanışma temelli olduğu iddia edilen bu iktisadi yapılardaki "dayanışma", bu dönemden itibaren yasal olarak bağlayıcı hale getirilmiştir. Bu sosyal ekonomi organizasyonlarındaki "tabandan hareket" boyutunun ortadan kalkması yönünde belki de ilk yönetimsel adım olmuştur. Bu yönetim tarzı, 19. yüzyıldan miras gelen demokrasi ilkesi eşliğinde, sosyal ekonomi organizasyonlarında insanların insanları yönetmesi olarak olağan bir şekilde devam etmektedir.

Üçüncü sektörün yükselişinde diğer bir güç 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önü açılan, özel sektör olmuştur. Piyasada, özellikle şirketler o dönemde yeni zenginlik yaratmak zorunda olmayıp; kendilerine sunulan müştereklerden kâr elde etmeye başlamışlardır (Bockman, 2013). Foucault'ya göre neoliberalizmde piyasalar ve güçlü siyasi iktidarlar bir araya gelmiştir. Ancak siyasi iktidarların neoliberalleşmesindeki amaç, piyasayı yönetmek için onu kullanmasıdır. Foucault'ya göre, siyasi iktidarlar bunu, piyasanın verimlilik, rekabet gücü ve kâr mantığına göre tasarlayarak yapmıştır. Böylelikle Foucault'nun "yönetişim teknolojileri" diye ifade ettiği mantık devreye girmiştir. İktidarlar hem vatandaşların kendilerini yönetmelerini sağlamış hem de kendi iktidarlarını korumak amacıyla aynı dönemde piyasanın içinde üçüncü sektör organizasyonlarının da görünürlüğünü arttırmışlardır.

İktidar, daima bireysel veya kurumsal bir "özne" ile ilişkilendirilmiştir (Faubion, 2014). Özne sözcüğünün iki anlamı vardır. Bunlardan ilki, özne, denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olandır. İkinci olarak, özne vicdan ya da özbilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olandır. Foucault'ya (2019) göre, her iki anlam da boyun eğdiren ve tabi kılan iktidar biçimini tanımlamaktadır. Diğer taraftan iktidar, "yalnızca özgür özneler üzerinde

ve yalnızca onlar özgür oldukları sürece" uygulanmaktadır. Köle-efendi ilişkisinde Foucault (2019), kölelerin zincirlenmiş haliyle değil, hareket etmelerine olanak verildiği ölçüde onlar üzerinde iktidar sağlanabileceğini öne sürmektedir. Foucaultcu bağlamda, sosyal girişimler görece bağımsız, özgür ve sosyal boyutu denetlenemeyen organizasyonlardır. Türkiye özelinde, sosyal girişimler ayrı bir yasal statüye sahip olmadıklarından, üçüncü sektör organizasyonlarından geleneksel şirket statülerine kadar geniş bir alanda kurulma özgürlüğüne sahiplerdir. Ancak sosyal girişim olduklarına ve sosyal etki yarattıklarına dair iddialarının pratikte güçlü bir zemine dayandırılamadığı görülmektedir.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Amacı ve Yöntemi

Sosyal girişimlerin (Avrupa merkezci yaklaşımla), neoliberal kapitalizme veya devlet sosyalizmine alternatif olarak piyasa köktenciliğinin ve devlet bürokrasisinin yıkıcı etkilerine karşı koyan bir güç olarak görüldüğü iddia edilmektedir (Thompson, 2020). Bu gelişimin devlet eliyle olduğu; devletin ve piyasanın tek başına çözemediği kamusal problemlere karşı, birden fazla sektöre dayalı işbirlikçi bir yönetişim sisteminin bilinçli bir şekilde kurulduğunu iddia eden çalışmalar (Klijin, 2008; Choi, et al., 2020) vardır. Ne var ki, günümüzde sosyal girişimlerin piyasa dışına çıkamadığı gözlenmektedir. Bürokrasiden ne ölçüde uzaklaşabildiği ise diğer bir tartışma konusudur. Fakat bu yaklaşım, Avrupa Komisyonu tarafından kabul edilen tüm sosyal ekonomi organizasyonlarını (kooperatif, dernek, vakıf, mütüel ve diğer sosyal girişimler) kapsamaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de anonim, limited, şahıs şirketi statüsünde kurulan sosyal girişimleri işleyiş ve değerler açısından betimlerken, bunu Foucaultcu iktidar analizi önceliğinde, fakat aynı zamanda O'nun araştırma hayatı boyunca benimsediği (post yapısalcı) yaklaşım rehberliğinde sosyal girişimler hakkında yeni bir tartışma başlatmaktır. Bu amaçla, çalışmada Türkiye'de, kârın öncelikli bir amaç olmadığı iddia edilen sosyal girişimlerin "girişim" veya "ticari faaliyet" kimlikleri ile "sosyal" arasındaki ilişkiyi irdeleyerek piyasaya ve siyasi iktidara olan mesafeleri sorgulanmaktadır.

Bu çalışma nitel veri toplama yöntemi olan yarı yapılandırılmış görüşmelere dayanmaktadır. Yarı-yapılandırılmış görüşme, muhtemelen nitel araştırmalarda veri toplamak için en çok başvurulan yöntemdir. Çünkü araştırmacının, başka türlü toplanması mümkün olmayan bir dizi veriyi toplayarak, katılımcıların düşündüklerine ve hissettiklerine doğrudan erişmesine olanak tanır (Bandinelli, 2017). Yarı-yapılandırılmış görüşmenin temel faydalarından biri, araştırmacı ile görüşmeci arasında karşılıklılığı sağlamada başarılı olmasıdır (Galletta, 2012, akt. Kallio, et al., 2016). Aynı zamanda, araştırmacı görüşmecinin yanıtlarına bağlı olarak devamında eş anlı sorular kurgulayabilir. Bu, genellikle görüşmecinin daha açık ve ayrıntılı yanıt vermesine olanak tanımaktadır.

Sosyal girişimlerin büyük bir kısmı kendilerini kâr amacı gütmeyen/ortaklarına kâr payı dağıtmayan (ya da küçük bir kısmını dağıtan) ve sosyal/çevresel etki misyonu üstlenen organizasyonlar olarak tanımlamakta ve sınıflandırmaktadırlar. Diğer taraftan, Türkiye'de

henüz bir yasal düzenleme olmaması nedeniyle araştırmanın evrenine ilişkin tam ve eksiksiz bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır. Dolayısıyla örneklem çerçevesi net bir şekilde belirlenememiş ve olasılıklı bir örnekleme yöntemine gidilememiştir. Sosyal girişimlerin temel motivasyonlarının ve ticari girişimlerden ayrılan en temel özelliklerinin elde edilen kâr ile sosyal etki yaratmak olduğu yönündeki vurgulamalar nedeniyle bu araştırmanın örneklemi; Türkiye'de anonim, limited ve şahıs şirketi olarak kurulan, ancak, elde edilen kârın ortaklara dağıtılmadığını ve toplumsal bir amaç için kullanıldığını savunan sosyal girişimlerle sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda yargısal örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Yargısal örnekleme, olasılıklı olmayan örnekleme yöntemleri arasında yaygın olarak tercih edilen bir örnekleme tekniğidir. Bu yöntem, çoğunlukla araştırmacının araştırma alanıyla ilgili pratik bilgisine dayandırılmaktadır. Yargısal örneklemenin, aynı zamanda, kartopu örneklemi de içine alan bir yönü olduğu ifade edilmektedir. Çünkü araştırma boyunca ulaşılan grup veya kişiler, araştırma için faydalı olabilecek potansiyel kişi veya grupları önerebilmektedirler (Marshall, 1996). Görüşmelerin yapılacağı kâr payı dağıtmayan sosyal girişimlere, başlangıçta, bu alanda aktif çalışmaları olan STÖ'ler; Ashoka (Türkiye temsilciliği), Türkiye Sosyal Girişimcilik Ağı (TSGA) ve Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) tarafından kamuya açık ağlar aracılığıyla ulaşılmıştır. Görüşmeler devam ederken sosyal girişimlerin birbirleriyle olan ilişkileri ve tanınırlıkları bağlamında, seçilen örneklemin tekrar teyit edilmesi görüşmeler esnasında gerçekleşmiştir.

3.2. Bulgular ve Tartışma

Örneklem, yukarıda belirtilen kriterler ve gerekçelerle 29 sosyal girişimle sınırlandırılmıştır. Bunların 10'u pilot görüşme olarak çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Pilot görüşmeler sosyal girişim kurucusu/ortağı/yetkilisiyle 1 Ağustos- 1 Ekim 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu 10 sosyal girişimin 7'si İstanbul'da faaliyet göstermekte olup, geri kalan 3 sosyal girişimden biri Aydın, biri İzmir ve sonuncusu ise Ankara'da faaliyet göstermektedir. Görüşmelerin 3'ü İstanbul'da yüzyüze gerçekleştirilmiştir. Geri kalan 7 sosyal girişim ile görüşmecilerin yoğunlukları sebebiyle online platformlar (Zoom, Google Meet vb.) aracılığıyla görüşülmüştür.

Görüşmeciler görüşme öncesinde etik kurul raporu ve bilgilendirme formu ile çalışma hakkında bilgilendirilmişlerdir. Görüşmecilerin her birine görüşme esnasında istemedikleri soruyu cevaplamama veya görüşmeyi istedikleri anda sonlandırma seçenenekleri sunulmuştur. Ancak görüşmeciler tüm soruları eksiksiz cevaplayarak görüşmenin sonuna kadar devam etmeyi tercih etmişlerdir. Görüşmecilere karşılıklı güvenilirlik ve şeffaflık ilkesine bağlı kalmak amacıyla görüşme esnasında alınan ses kayıtlarının çözümlemesi yapıldıktan sonra çözümleme dosyasının istekleri doğrultusunda kendilerine iletilebileceği bilgisi verilmiştir.

3.2.1 Tablo 1. Görüşmecilerin Demografik Özellikleri

	Cinsiyet	**Yaş**	**Medeni durum**	**Eğitim**
Görüşmeci 1	Erkek	42	Bekar	Doktora
Görüşmeci 2	Erkek	44	Evli	Yüksek Lisans
Görüşmeci 3	Kadın	46	Evli	Yüksek Lisans
Görüşmeci 4	Erkek	45	Evli	Lisans
Görüşmeci 5	Kadın	28	Evli	Yüksek Lisans
Görüşmeci 6	Kadın	29	Bekar	Yüksek Lisans
Görüşmeci 7	Kadın	32	Bekar	Yüksek Lisans
Görüşmeci 8	Kadın	59	Bekar	Doktora
Görüşmeci 9	Kadın	29	Bekar	Yüksek Lisans
Görüşmeci 10	Kadın	31	Bekar	Lisans

Sosyal girişimler çok geniş bir faaliyet alanına sahip yapılardır. Görüşmelerden elde edilen bulgular da bunu desteklemektedir. Görüşülen sosyal girişimlerin 3'ü E-ticaret, 3'ü eğitim, 1'i tarım, 1'i danışmanlık, 1'i hizmet ve 1'i ise medya olarak sınıflandırılmıştır. Bunların 7'si tek kurucuya sahip, 3'ü ise ortaklı yapılardır. Sosyal girişimler sıklıkla gönüllülerle özdeşleştirilmelerine rağmen, görüşülen sosyal girişimlerin yarısı gönüllü çalışanları olmadığını belirtmişlerdir (SG 2, 3, 7, 8, 10).

3.2.2 Tablo 2. *Sosyal Girişimlerin Özellikleri*

	Faaliyet Alanı	**Şirket Türü**	**Kuruluş Yılı**	**Ortak Sayısı**	**Ücretli/ Gönüllü Çalışan**	**Kar/ Zarar**
SG 1	E-Ticaret	Limited	2014	Ortak yok	8 ücretli, 30 gönüllü çalışan	Zarar ediyor
SG 2	Tarım	Limited	2004	2	20 ücretli çalışan	Kâr ediyor
SG 3	Danışmanlık	Limited	2007	Ortak yok	15 ücretli çalışan	Kâr ediyor
SG 4	Eğitim	Anonim	2016	Ortak yok	5 ücretli, 7 gönüllü çalışan	Kâr ediyor
SG 5	Eğitim	Şahıs	2019	Ortak yok	15 gönüllü çalışan	Kâr ediyor
SG6	E-Ticaret	Şahıs	2016	Ortak yok	9 ücretli, 12 gönüllü çalışan	Kâr ediyor
SG 7	Medya	Anonim	2016	Ortak yok	21 ücretli çalışan	Kâr ediyor

SG 8	Hizmet	Anonim	2006	7	10 ücretli çalışan	Kâr ediyor
SG 9	Eğitim	Limited	2014	Ortak yok	8 ücretli, 158 gönüllü çalışan	Kâr ediyor
SG 10	E-Ticaret	Anonim	2018	3	6 ücretli çalışan	Kâr ediyor

Türkiye'de sosyal girişimler, bununla ilgili yasal bir tanınırlık olmadığından; kuruluş aşamasında anonim, limited veya şahıs şirketi olarak kurulmaktadırlar. Kuruluştan itibaren beyan ettikleri amaçları doğrultusunda kendilerini sosyal girişim olarak adlandırmaktadırlar. Bu çalışmada görüşülen sosyal girişimlerin 4'ü anonim, 4'ü limited şirket olarak kurulmayı tercih ederken, 2'si ise, şahıs şirketi olarak kurulmuşlardır.

Kuruluş aşamasından sonra çok zaman geçse bile yasal bir tanınırlık olmamasından dolayı sosyal girişimler kabul edilebilirlik noktasında halen belirsizlik yaşamaktadırlar (Görüşmeci, 5, 7, 8). Görüşmeci 8'e göre bunun anlaşılabilir veya kabul edilebilmesi için mutlaka yasal bir statü elde edilmelidir. 2000'lerin başından bu yana sosyal girişime karşı farkındalığın biraz arttığı gözlense de bu yapılar içinde yer alanların kendi yakın çevreleri tarafından bile henüz anlaşılamayan yönleri olduğu (Görüşmeci 9) belirtilmiştir.

Kârın Normalizasyonu

Kapitalizm gelişip ilerledikçe mal ve hizmetlerin aksine kaybolup gitmeyen, zaman içinde diğer nesillere aktarılan, biriktirilen ve dolayısıyla zenginleştiren bazı deneyimleri ortaya çıkarmıştır. Ekonomik özneler, bir yandan kâr etme zorunluluğu içindeyken; diğer yanda rekabet baskısı altında kendinden önceki girişimci kuşakların birikmiş deneyimlerinden yararlanmaya başlamışlardır. Çünkü sahip oldukları şirketi/girişimi olabildiğince rasyonel bir şekilde yönetmek zorundadırlar (Sombart, 2011).

Araştırmada örneklem seçiminde en temel belirleyici olgu kâr olmuştur. Bu nedenle, sosyal girişimlere özellikle kâr-zarar, kâr ediliyorsa nasıl kullanıldığı, neden bunun tercih edildiği sorulmuştur. Öncelikle, bir sosyal girişim hariç (SG 1) diğer tüm sosyal girişimlerin kâr elde ettikleri bilgisine ulaşılmıştır. Kâr eden sosyal girişimin hiçbiri elde edilen kârı ortaklara dağıtmadıklarını veya kurucunun o kârı almadığını; dolayısıyla kârların toplumsal faydaya yönelik gerek şirket bünyesinde gerekse diğer projeler kapsamında yaratılması hedeflenen sosyal faydaya ayrıldığını ifade etmişlerdir (SG 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10). Ancak SG 3 bundan sonraki yıllarda kârın bir bölümünü şirket içinde dağıtmak gibi bir düşüncelerinin olduğunu açıklamıştır. Bunun sebebi aşağıdaki gibi özetlenmiştir:

> *"Türkiye gibi bir ülkede, -ekonomik şartların bu kadar zorlayıcı olduğu, geleceği öngöremediğiniz- gerçekten sosyal girişimi ayakta tutmak iyice zorlaşmaya başladı. Ekibinizde yer alan insanların ülkede barınabilmesi için minimum standartlarını koruyabilmeleri lazım. Yani en azından düzgün bir maaş kazanabiliyor olmaları gerekiyor." Görüşmeci 3*

Sosyal girişimler yasal tanınırlık sürecini, amaçlarına en uygun modeli seçme dürtüsüyle tamamlamışlardır. Dolayısıyla en başta bir limited, anonim veya şahıs şirketi olarak piyasanın içine doğmuşlardır. Asıl mücadelenin yasal süreç aşıldıktan sonra başladığı düşüncesiyle, görüşmelerde bu sürecin nasıl başladığı ve devam ettiği sorgulanmıştır. Görüşmelerden elde edilen ortak bulgu, sosyal girişimlerin kuruluş esnasında herhangi bir zorluk yaşamadığını göstermektedir. Çünkü mevcut şirket türleri (limited, anonim veya şahıs) onların faaliyet alanlarında engelleyici birer unsur olmamaktadır. Mevcut durumda, sosyal girişim bir inisiyatif almaktan öteye gidememektedir.

> *"Kâr dağıtmamak aslında Türk Ticaret Kanunu'nda yapamayacağınız bir şey. Bir şirket varsa kâr dağıtılabilir. Ama biz bunun için bir yönetim kurulu kararı aldık. Kendi aramızda ortaklar olarak bir pay sahipliği sözleşmesi yaptık. Burada hiçbir şekilde payların ortaklara dağıtılmayacağını beyan ettik. Ama kanun üzerinde baktığında anonim şirketiz ve kâr elde ediyoruz." Görüşmeci 6*

Görüşme yapılan sosyal girişimlerde kâr payı dağıtılmamasına karşılık, Görüşmeci 6 ve 7 hariç, kârın dağıtılabilir olmasına ilişkin pozitif yaklaşımlar olmuştur. Özellikle Görüşmeci 4, sosyal girişimlerdeki kârın yönetimi ile ilgili yanlış düşüncelerin yaygın olduğunu; temel odağın tamamen o sosyal girişimin yarattığı ürün veya hizmetin sosyal fayda üretip üretmediğiyle ilişkili olması gerektiğini öne sürmüştür. Bu yaklaşıma göre, bir şirket olarak sosyal girişim kâr elde ettiğinde, girişimin kurucu ortak/ları elde ettikleri kârı kendi lüks tüketimi için harcayabilir. Diğer bir ifadeyle, sosyal girişimin amacı, Görüşmeci 4'e göre, elde edilen kârın topluma fayda yaratması amacıyla kullanılması değildir. Buna karşılık, Görüşmeci 7 ise, "sosyal girişim elde ettiği kârı yaratmak istediği faydaya yatırır, zaten işin bütün esprisi budur" ifadesiyle sosyal girişimler için aslında çoğunlukla savunulan ortak görüşü özetlemiştir. Yanı sıra, Görüşmeci 6 bunun gelir modelini adil bir biçimde kurgulamakla ilişkili olduğunu savunmuştur:

> *"Ben kâr dağıtılmasını hiçbir zaman anlayabilmiş değilim. Çünkü siz eğer iş yerinizde adil ücret alabiliyorsanız, insani ücret standartlarına erişebilecek bir standartta çalışabiliyorsanız ve siz kendiniz de dahil olmak üzere farklı alternatifler sunabiliyorsanız neden fazlası bizde dursun? Türkiye'de biz bunu birçok sosyal girişim ile tartışamıyoruz bile. İmkânsız modeller kurup sonra kâr dağıtmak bana çok doğru gelmiyor." Görüşmeci 6*

Öncelikli amacı kâr elde etmek olan organizasyonlar; hissedarlarının kârını şirketin misyonu olarak gördükleri için ekonomik performanslarını finansal tablolarda özetleyebilmektedirler. Buna karşılık, sosyal girişim olduğunu iddia eden organizasyonlar, hedefledikleri başarı ölçütünün doğrudan finansal performans ile ilişkili olmadığını öne sürmektedirler (Moore, 2003). Sosyal girişimler ise, doğaları gereği sosyal olanı ekonomik olandan ayıran bir yapıya sahip olduklarından, bu ikili durumu yansıtmak ve ayrı bir başarı ölçütü belirleyebilmek için, ekonomik göstergelerin yanı sıra "sosyal etki" ölçümü denemelerine (Bagnoli & Megali, 2011; Manetti, 2014) yönelmişlerdir. Çalışma kapsamında görüşülen sosyal girişimlerin etki ölçümleme konusunda bir takım faaliyetler yürüttükleri ve çeşit-

li yaklaşımlar sergiledikleri görülmüştür. Görüşmecilerin birbirinden farklı yöntemlerle yaptıkları ölçümlemeler için temel vurgular şu şekildedir:

> *"Biz aslında hedef kitlenin değişimini ölçümlemeye çalışıyoruz. Verdiğimiz eğitim bireylere bir başarı artışı getiriyor mu? Kendi hayatlarında nasıl bir değişim oluyor? Öncelikle bunları gözlemliyoruz." Görüşmeci 5*

> *"Ne kadar insanın siteye üye olduğunu, ne kadar işletmenin buraya katıldığı, kendi aralarında ne kadar alışveriş yaptıklarını takip ediyoruz." Görüşmeci 1*

> *"Hâlâ oturmuş bir etki ölçümleme sistemimiz yok. Ama her sene bir etki stratejisi tanımlayıp en azından yıl sonunda bunu web sitemizden, bu sene neler yaptık, kaç ürün satıldı, kaç bağış yaptık, bağışların lokasyonu ne gibi verileri açık bir şekilde paylaşmaya çalışıyoruz." Görüşmeci 10*

Sosyal girişimler, piyasada yer alan diğer şirketler gibi hayatta kalabilmek için sürekli ekonomik değer yaratmak zorundadırlar (Costa & Andreaus, 2020). Görüşmeciler arasında sosyal etkiyi doğrudan maddi kazançla ilişkilendiren böyle bir yaklaşıma da rastlanmaktadır.

> *"Bizim tarafta etkinin çok basit bir görünür tarafı var. Ekonomik güçlendirme kısmı. Burada aylık ve yıllık olarak kazanılan parayı takip edebiliyoruz. Ama öte taraftan sistematik etki ölçme anlamında hiçbir zaman vakit bulamadık." Görüşmeci 6*

Elde edilen kâr noktasında sosyal girişimler için hesap verilebilir ve şeffaf olmak da bir o kadar önemlidir. Gray (2002), bu hesap verilebilirliğin sosyal etki açısından, sadece kendi paydaşlarına değil, sosyal girişimin tüm faydalanıcılarına sağlanması gerektiğini; sadece paydaşlara yönelik bir şeffaflığın toplumsal bir etki yaratma kapasitesine kapalı olduğunu savunmaktadır. Görüşülen sosyal girişimlerin kendi web siteleri üzerinden bakıldığında kamuya sunulmuş olan bir mali rapora rastlanmamaktadır. Ancak, SG 7'nin web sitesinde, sadece elde ettiği gelirin yüzde dağılımını gösterdiği verilere ulaşılabilmektedir. Dolayısıyla, sosyal fayda misyonuyla kurulmuş olsalar da kârın kullanımında şeffaf bir ilerleyişin başlatılamadığı ya da sürdürülemediği söylenebilir.

Yönetişim Yapısı

Sosyal girişimlerin şeffaflık, açıklık ve katılımcı karar alma gibi özelliklerinin her biri yönetişim ilkeleri olarak kabul edilmektedir. Sosyal girişimlerde genellikle çok paydaşlı bir yönetişim yapısı mevcuttur. Karar alma sürecine doğrudan katılım, açıkça üretken bir rolü olan her sosyal girişim için geçerlidir (Borzaga & Depedri, 2015). Bunun anlamı, sosyal girişimde yer alan her bireyin çalışan veya yönetici fark etmeksizin, işleyiş ve faaliyetlerle ilgili tüm karar alım süreçlerinde aktif katılımının sağlanıyor olmasıdır.

Yönetişimin, sosyal girişimlerin verimliliğine nasıl bir etki yarattığına ilişkin çalışma-

lara henüz rastlanmamaktadır. Borzaga & Depedri'ye (2015) göre, toplumsal fayda yaratmada yönetişimin çeşitli avantajlarını ve sınırlılıklarını belirlemenin yolu, üç farklı teorik yaklaşımı dikkate almaktır: Neo-kurumsal yaklaşımda, çalışanların performansının, ekonomik teşviklerden ziyade kurumsal motivasyona dayandırılmasının daha güçlü bir uyarıcı olduğu öne sürülmektedir. Dolayısıyla, çalışanların karar alma sürecine dahil edilmesi, verimsizliği ve işlem maliyetlerini azaltarak karşılıklı kontrolü sağlayabilmektedir. Yapılan görüşmeler sonucunda, SG 10 için karşılıklı bir sürecin faydalı olduğu ve tipik şirket yapılarına rağmen, patron/işçi algısının yok edildiği ileri sürülmektedir:

> *"Her departmanın bir sorumlusu var. Ama bu hiyerarşik bir şey değil. Aslında takip sürecini kolaylaştırabilmek, zaman yönetimi ve verimi arttırmak için yaptığımız bir şey. Hedeflere ulaşmak için planlama yapmalıyız ama bu plan daha sonra liderlerden çıkıyor ve ekiple birlikte tartışılıyor. Birlikte bir karar veriliyor." Görüşmeci 10*

Davranışsal yaklaşımda ise, yönetişim işbirliği ve değer paylaşımı gibi kişisel çıkarların ötesindeki davranışların ortaya çıkması ve sürekliliği ile ilişkilendirilmektedir (Borzaga & Depedri, 2015). Davranışsal yönetişime yakın bir yerde duran, SG 1'deki yönetişimden bahsedilirken dahi belirli bir sistem içinde olduğu ifade edilmiş; bu, aslında girişimcilik mekanizması üzerinden bireylerin kendilerini gerçekleştirmesi için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.

> *"Yönetişim insanların içerisindeki potansiyeli, yapmak istediklerini hayata geçirme konusunda onlara inisiyatif veriyor. Dolayısıyla insanlar burada kendilerini gerçekleştirebiliyorlar. Kimse onlara "sen onu yap, bunu yap" demiyor. Onlar kendi girişimlerini, fikirlerini ortaya atıp sonra onların hayata geçmesi için bütün ekiple birlikte çalışıyorlar." Görüşmeci 1*

Evrimci yaklaşım ise, sosyal girişimin, bilginin tüm aktörler tarafından paylaşılması ve yayılmasıyla, gelişmesinin mümkün olacağına vurgu yapmaktadır. Çünkü sosyal girişimde yer alan her birey farklı yeteneklere ve bilgilere sahiptir (Borzaga & Depedri, 2015). Evrimci yaklaşımda betimlenen yönetişim yapısı ise, açık bir şekilde SG 3'ün iç işleyişinde ifade edilmiştir.

> *"Bazen hiç alakası olmayan bir projeye o çalışanımızı dahil edebilmek, bambaşka bir yerden çok güzel bir katkı yapabiliyor. Bu biraz geniş açılı bakmayı sağlıyor. Farklı deneyimleri olan arkadaşlarımızı da dahil ettiğimiz zaman daha yaratıcı fikirler oluşabiliyor." Görüşmeci 3*

Low'a (2006) göre, geleneksel bir şirket türü olarak kurulan sosyal girişimlerdeki yönetişim dinamikleri, kooperatif ve diğer karşılıklılık esasına dayalı örgüt türlerinden oldukça farklı olma potansiyeline sahiptir. Görüşülen sosyal girişimlerin bazılarında keskin sınırların net bir şekilde devam ettiği sonucuna varılmıştır.

> *"Yönetişim mümkün değil. Sermaye ve emek çok tarihsel bir karşılık. Sosyal girişim*

bunu yıkacak sihirli bir değnek değil. Çünkü doğasına ters. Bunun için olabildiğince samimi bir çaba gösteriliyor ama en nihayetinde patron patrondur, işçi işçidir." Görüşmeci 7

"(Yönetişim) yok hayır. Bildiğiniz 'one man show' olabilir sosyal girişim. Hatta tek bir kişi bile sosyal girişim kurabilir. İstediğini yapar. Ya da tek kişidir, CEO'sudur ve binlerce çalışanı vardır çok da otokratik bir yöneticidir. Sosyokrasi çalışmaz. Aynı iş dünyası gibi. Öyle de olabilir. Ama şirket sosyal girişim olarak sosyal fayda yaratıyordur yine." Görüşmeci 4

Literatürde sosyal girişimin önemli ilkelerinden biri olarak öne sürülen yönetişimin aslında şirket yapılarına çok uygun olmadığı bir gerçektir. Yapılan görüşmelerde Türkiye'de sosyal girişimlerin bu konuda iki ayrı ucu temsil ettiği görülmektedir. Diğer taraftan, yönetişimin olduğunu savunan gruptaki görüşmeciler, çoğunlukla az sayıda çalışanlardan oluşan, görece çekirdek bir ekip olmaları nedeniyle sürekli bir arada (mekân) çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bu, yönetişimin genellikle mekânsal boyutla ilişkilendirilmesi olarak yorumlanabilir. Böyle bir çalışma biçimi, patron-işçi ilişkilerinde bir kırılımı temsil etse de mekân boyutu, yönetişimi açıklamada tek başına yeterli olmamaktadır.

4. Sonuç Yerine

Sosyal ekonomi, sivil toplum örgütü kavramının günümüzdeki bir karşılığı olarak yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Şemsiye bir kavram olarak sosyal ekonomi kooperatif, dernek, vakıf ve diğer sosyal girişim olarak ifade edilen örgüt ve organizasyon biçimlerini içine almaktadır. Bu örgüt türleri, kamudan ve özel sektörden bağımsız bir alanda konumlandırıldığından üçüncü bir sektör olarak da anılmaktadırlar. Bununla birlikte, yakın tarihli çalışmalarda sosyal ekonominin kapitalizmi sürdürmenin bir başka biçimi olduğuna dair sesler yükselmiştir. Bunun sebeplerinden biri, geleneksel ticari şirketler ve kâr amacı gütmeyen örgütlerin özelliklerini ortak paydada buluşturan sosyal girişimler olabilir.

Foucault iki yüz yıl önce Batı toplumları tarafından karmaşık iktidar yapılarının yaratıldığını; sivil toplumun mevcut düzene direnmeye meyilli yapısına karşılık modern demokrasi biçimlerinin bilinçli olarak tasarlandığını öne sürmüştür. Foucault'nun eserlerindeki temel motivasyondan hareketle, bu iddia 21. yüzyılda şirket türünde kurulan sosyal girişimler için sürdürülebilir. Nitekim, çoğunlukla Avrupa tarafından, mevcut dönemin koşullarına göre şekillenen türleri ile sosyal ekonomi biçim değiştirerek devam etmektedir.

Sosyal girişimlerin tanımlanmasında ve sınırlarının çizilmesinde çoğunlukla Avrupa Komisyonu'nun benimsediği görüşler yaygındır. Türkiye bu görüşleri benimseyen ülkelerden biridir. Türkiye'de sosyal girişim olarak ayrı bir yasal statü olmamasından dolayı, kavram en geniş haliyle kullanılmaya devam etmektedir. Diğer bir ifadeyle, kooperatif, dernek, vakıf ve çeşitli şirket türlerinin sosyal girişim olarak bir şemsiye kavrama dahil edildiği gözlenmektedir. Ayrı bir kavram olarak yasal bir statüye sahip olmamasının yanı sıra, bazı geleneksel ticari şirketlerin sosyal girişim olduklarına dair manifestolarına rastlanmıştır. Yapılan görüşmelerde, bu şirketlerin kâr amacı gütmeyen örgütlenmelerle ay-

rıldığı noktaları, özellikle kişisel kâr güdüsünün eliminasyonu ve yönetişim boyutu ile el alınmıştır. Görüşmelerin neredeyse tamamında kârın yönetimi konusunda yeterince şeffaf olmadıkları sonucuna varılmaktadır. Kârın kullanımındaki belirsizlik ve sosyal etkinin/faydanın ölçümünün yapılmaması bu şirketlerin, "geleneksel"liğin gölgesinde kaldıklarını göstermektedir.

Diğer taraftan, sosyal girişimler (bir şemsiye kavram olarak) genel olarak sermaye-emek karşıtlığına bir alternatif olarak sunulmaktadır. Buradan anlaşılması gereken, sosyal girişimlerin yönetişim boyutudur. Türkiye'de geleneksel şirket türü olarak kurulan sosyal girişimlerde iki uç durumun olduğu söylenebilir. Bir taraf, her ekibin kendi alanında karar verme yetkisi olduğunu ve bu kararların tartışılabilir, çoğunluk kararı olduğunu belirterek patron algısının yok edildiğini ifade etmişlerdir. Ancak diğer tarafta, sosyal girişimlerin organizasyon yapılarına yönetişimi dahil edemeyecekleri, ticari şirket geleneğini sürdürdükleri öne sürülmüştür. Dolayısıyla hem kâr hem de yönetişim boyutuyla sosyal girişimlerin ticari şirket kimliklerinden uzaklaşamadıkları düşünülmektedir.

Kaynaklar

Akinyemi, J. O., Dilyard, J., Anderson, D. & Schroeder, K. (2011). Innovation and technology for social enterprises. *United Nations*, 17, 1-11.

Bagnoli, L. & Megali, C. (2011). Measuring performance in social enterprises. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 40(1), 149-165.

Bandinelli, C. (2017). Social entrepreneurship: Sociality, ethics and politics, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Goldsmihts, University of London, Centre for Cultural Studies, London, s.1-247.

Bockman, J. (2013). Neoliberalism. *Contexts*, 12(3), 14–15.

Borzaga, C. & Depedri, S. (2015). Multi-stakeholder governance. In J. L. Laville, D. R. Young & P. Eynaud (Ed.), *Civil Society, the Third Sector and Social Enterprise* (s. 109-121). Londra: Routledge

Borzaga, C., Galere, G., Franchini, B., Chiomento, S., Nogales, R. & Carini, C., (2020). *Social enterprises and their ecosystems in Europe*. Erişim: https://www.bollettinoadapt.it/wp-content/uploads/2020/04/KE0220042ENN.en_.pdf

Choi, D., Berry, F.S. & Ghadimi, A. (2020). Policy design and achieving social outcomes: A comparative analysis of social enterprise policy. *Public Administration Review*, 80, 494-505.

Costa, E. & Andreaus, M. (2020). Social impact and performance measurement systems in an Italian social enterprise: a participatory action research project. *Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management*, 33(3), 289-313.

Dees, J. G., (1998). *The meaning of social entrepreneurship.* Erişim: http://www.redalmarza.cl/ing/pdf/TheMeaningofsocialEntrepreneurship.pdf

Defourny, J. & Nyssens, M., (2022). *Social enterprises*. Erişim: https://knowledgehub.unsse.org/wp-content/uploads/2022/05/Encylopedia-Knowledge_Hub_IY_17-Zhen.pdf

Ebrahim, A. & Rangan, V. K., (2014). What impact? A framework for measuring the scale and scope of social performance. *University of California*, 56(3), 118-141.

European Commission, (2013). *Social economy and social entrepreneurship*. Erişim: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/cc9e291c-517c-4c64-9f29-428b34ae-a56d

European Commission, (2015). *A map of social enterprises and their eco-systems in Europe*. Erişim: https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=12987&langId=en

Faubion, J. D., (2014). Giriş. In J. D. Faubion (Ed.), *Özne'yi yeniden düşünmek: Çağdaş Avrupa sosyal düşüncesinin antolojisi* (s. 19-57). (S. M. Acar, Trans.). İstanbul: İnsan. (Orijinal çalışmanın baskı yılı 1995)

Foucault. M., (2015). *Biyopolitikanın doğuşu*. (A. Tayla, Trans.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi. (Orijinal çalışmanın baskı tarihi 2004).

Foucault, M., (2019). *İktidarın gözü.* (I. Ergüden & O. Akınhay, Trans.). İstanbul: Ayrıntı. (Orjinal çalışmanın baskı tarihi 1994)

Gray, R. (2002). The social accounting project and accounting organizations and society privileging engagement, imaginings, new accountings and pragmatism over critique? *Accounting, Organizations and Society*, 27, 687–708.

Kallio, H., Pietila, A. M., Johnson, M. & Kangasniemi, M. (2016). Systematic methodological review: developing a framework for a qualitative semi-structured interview guide. Erişim: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/jan.13031

Klijin, E. H. (2008). Governance and governance networks in Europe. *Public Management Review*, 10, 505-525.

Laville, J. L. (2015). Social and solidarity economy in historical perspective. In P. Utting (Ed.), *Social and Solidarity Economy Beyond the Fringe* (s. 41-56). Londra: Zed Books.

Low, C. (2006). A framework for the governance of social enterprise. *International Journal of Social Economics*, 33 (5/6), 376-385.

Manetti, G. (2014). The role of blended value accounting in the evaluation of socio-economic impact of social enterprises. *Voluntas*, 25, 443-464.

Marshall, M. (1996). Sampling for qualitative research. *Family Practice*, 13(6), 522-525.

Moore, M. H. (2003). The public value scorecard: a rejoinder and an alternative to "strategic performance measurement and management in non-profit organizations". Erişim: https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID402880_code030502590.pdf?abstractid=402880&mirid=1

Petrella, F. & Richez-Battesti, N. (2016). Patterns of evolutions of social enterprises in Fance: a focus on work integration social enterprises. *International Review of Sociology*, 26, 234-246.

Ruggie, J. G. (1982). International regimes, transactions, and change: Embedded liberalism in the postwar economic order. *International Organization*, 36(2), 372-415.

Sombart, W., (2011). *Burjuva*. (O. Adanır, Trans.) Ankara: Doğubatı. (Orijinal çalışmanın baskı tarihi 1913).

Thompson, E. P., (1966). *The making of the English working class*, New York: Vintage

Thompson, M., (2020). Social economy and social enterprise. In A. Kobayashi (Ed.), *International Encyclopedia of Human Geography* (s. 239-247). Amsterdam: Elsevier.

EfilJournal VOLUME: 7 | ISSUE: 1 | Date of Submission: 01.02.2024 | Date of Acceptance: 23.02.2024
CİLT: 7 | SAYI: 1 | Başvuru Tarihi: 01.02.2024 | Kabul Tarihi: 23.02.2024
ISSN: 2619-9580

Research Article/Araştırma Makalesi

Teknolojik Gelişim ile Ekolojik Ayak İzi İlişkisi: OECD Ülkeleri Uygulaması

Ergün Aktürk, Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisat Teorisi Anabilim Dalı, eakturk@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6925-1850.

Sena Gültekin, Araştırma Görevlisi, Atatürk Üniversitesi, İktisat Teorisi Anabilim Dalı, sena.gultekin@atauni.edu.tr ORCID: 0000-0002-1860-8802

Öz

Günümüzde özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ekonomiler için daha yüksek ekonomik büyüme ile kirlenmenin de artması çevre dostu büyümenin sağlanmasının önemini artırmaktadır. Bu nedenle ekolojik ayak izini sınırlandıracak önlemler aranmaya ve çeşitli teknolojik adımlar atılmaya başlanmıştır. Ekolojik ayak izi ve teknoloji arasındaki ilişki son dönemde oldukça önem kazanmış ve bir dizi çalışma yapılmaya başlanmıştır. Yalnız bu çalışmalardan yalnızca birkaçı OECD ülkelerini incelemiştir. Bu nedenle, mevcut çalışmada bu ilişki 1997-2020 döneminde OECD ülkeleri için MG ve RC modelleri kullanılarak incelenmiştir. Analiz sonucuna göre uzun dönemde teknolojik inovasyon, doğal kaynak gelirleri ve GSYİH artışının ekolojik ayak izini artırdığı, yenilenebilir enerji kullanımının ise azalttığı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Ekolojik ayak izi, Teknoloji, OECD*

JEL Kodları: *Q01, Q55, Q57, O32*

The Relationship between Technological Development and Ecological Footprint: OECD Countries Implementation

Abstract

Nowadays, the increase in pollution with higher economic growth, especially for underdeveloped and developing economies, increases the importance of ensuring environmentally friendly growth. For this reason, measures to limit the ecological footprint have begun to be sought and various technological steps have begun to be taken. The relationship between ecological footprint and technology has gained importance recently and a number of studies have begun to be carried out. However, only a few of these studies examined OECD countries. Therefore, in the current study, this relationship was examined using MG and RC models for OECD countries in the period 1997-2020. According to the results of the analysis, it was found that technological innovation, natural resource revenues and GDP growth increased the ecological footprint in the long term, while the use of renewable energy decreased it.

Key Words: *Ecological footprint, Technology, OECD*

JEL Codes: *Q01, Q55, Q57, O32*

1 Giriş

Biyoçeşitlilik, yaşamın çeşitliliği ve karada, suda, denizde ve havada her seviyedeki canlılar arasındaki genler, popülasyonlar, türler ve ekosistemler arasındaki etkileşimlerdir. Gıda, yem, ilaç, enerji ve lif gibi insan refahı için gerekli kaynaklar mangrov bataklıkları, ormanlar, sulak alanlar, otlaklar ve okyanuslar gibi karasal, tatlı su ve deniz ekosistemleri tarafından sağlamaktadır. Biyoçeşitlilik iklimi, doğal tehlikeleri, aşırı olayları, hava kalitesini, tatlı suyun miktarı ve kalitesini, tozlaşmayı, toprağı, okyanus asitlenmesini, yaşam alanlarının oluşturulmasını ve bakımını ve tohumların, zararlı canlıların ve hastalıkların dağılımını düzenlemektedir. Karasal, tatlı su ve deniz sistemlerinin bozulmasının itici güçleri olarak toprak ve deniz kullanımındaki değişiklikler, bitki ve hayvanların aşırı tüketimi, iklim değişikliği, kirlilik ve istilacı yabancı türler sıralanabilmektedir. Özellikle son 50 yılda biyoçeşitlilik kaybının ve ekosistemlerin hizmetlerinin bozulmasının doğrudan etkenleri, hızlı ekonomik büyüme, nüfus artışı, uluslararası ticaret ve teknoloji tercihleri nedeniyle artan enerji, gıda ve diğer malzemelere olan taleptir. Bir milyon bitki ve hayvanın nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Kuşların, memelilerin, amfibilerin, sürüngenlerin ve balıkların %1-2,5'inin nesli tükenmiş, nüfus bolluğu ve genetik çeşitlilik azalmış ve türler iklimsel olarak belirlenen habitatlarını kaybetmiştir (WWF, 2022).

Küresel ısınma günümüzde en önemli çevre problemlerinden birini oluşturmaktadır. Özellikle sanayileşme ile beraber son dönemde artan fosil yakıt kullanımı ve aşırı tüketim ile beraber karbon emisyonundaki artış ısınmanın şiddetini de artırmaktadır (Yasmeen et al., 2022). Dünya halihazırda sanayi öncesi çağlardan bu yana 1,2 derece ısınmıştır. İklim değişikliği bugüne kadar biyoçeşitlilik kaybının baskın nedeni olmasa da ısınma 2°C'nin altında ve tercihen 1,5°C ile sınırlanmadığı sürece, iklim değişikliği biyolojik çeşitlilik kaybının ve ekosistem hizmetlerinin bozulmasının baskın nedeni haline gelmesi muhtemeldir. Sıcak su mercanlarının yaklaşık %50'si çeşitli nedenlerden dolayı halihazırda yok olmuştur. 1,5°C'lik bir ısınma sıcak su mercanlarının %70-90'ının kaybına neden olacak, 2°C'lik bir ısınma ise %99'dan fazla bir kayba neden olacaktır. 1,5C'ye ulaşmak için küresel emisyonların 2030 yılına kadar mevcut emisyonlardan yaklaşık %50 daha az olması ve yüzyılın ortasına kadar net sıfır olması gerekmektedir. Ancak bu hedefe ulaşılma ihtimali oldukça düşük görünmektedir (WWF, 2022).

İklim değişikliği ve biyoçeşitlilik kaybı sadece çevresel bir sorun değil, aynı zamanda ekonomik, kalkınma, güvenlik, sosyal, ahlaki ve etik bir sorundur (WWF, 2022). İklim ve çevresel koşulların insan hayatını her açıdan etkiliyor olması konunun çeşitli açılardan incelenmesini elzem kılmaktadır. Bunu sağlayabilmek adına geliştirilen konseptte doğanın kendini yenileme süreci ekolojik ayak izi ve mevcut biyokapasite ile ifade edilmektedir. Ekolojik ayak izi, bir nüfusun tükettiği yenilenebilir kaynakları sürdürülebilir bir temelde üretmek ve mevcut teknolojiyi kullanarak ürettiği atığı emmek için ne kadar biyo-üretken alana (toprak veya su) ihtiyaç duyacağını göstermektedir. Biyokapasite ise belirli bir alanda (örneğin ekilebilir arazi, mera, orman, verimli deniz) mevcut olan biyo-üretken arzı ölçmektedir. Ekolojik ayak izinin biyokapasiteden yüksek olduğu durumlarda ekolojik açıktan söz etmek mümkündür (Schaefer et al., 2006).

Sanayi Devrimi sonrasında hızlanan ekonomik büyüme yanında çevresel bozulmayı da getirmiştir. Bu sorunların temel nedenleri arasında büyük endüstriyel atıklar, doğal kaynakların aşırı kullanımı ve fosil yakıtlara dayalı enerji kullanımı bulunmaktadır (Xu et al., 2022). Özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyümelerini önceliklendirerek çevresel bozulmayı ikinci plana itmişlerdir (Jahanger et al., 2022).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, doğal sistemin yenilenme kapasitesini sürdürerek insani gelişme hedeflerine ulaşmayı vurguladığından, dünyanın kendini yenileme kapasitesinin sürekli azalması sürdürülebilir kalkınma için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bununla birlikte, ekolojik ayak izindeki önemli bir artış, mevcut üretim ve tüketim kalıpları nedeniyle sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmayı imkânsız hale getirmektedir (Dai et al., 2023). Teknoloji ve çevresel sürdürülebilirlik arasındaki ilişkinin teorik temeli "ekolojik modernleşme teorisi" ile açıklanmaktadır. Bu teori, ulusların düşük gelişmişlik seviyesinden orta gelişmişlik seviyesine geçişinin çevre kirliliğini artırdığını, çünkü bu geçiş sırasında ulusun büyümeyi genişletmeye öncelik verdiğini öne sürmektedir. İleri aşamaya geçişte ise çevre dostu teknolojik yeniliklere öncelik verilmesiyle çevresel kalite artmaktadır. Diğer taraftan, yenilikler tamamen büyüme odaklı olursa, ekonomik genişleme yoğun enerji tüketimi nedeniyle düşük çevre kalitesiyle sonuçlanmaktadır. Bir diğer teori olan "geri tepme etkisi"nde ise teknolojik gelişme ile yaşanan verimlilik artışı neticesinde doğal kaynaklara olan talebin azalacağı ve kirliliğin düşeceği ele alınmaktadır (Mazhar et al., 2022).

BM İklim Komisyonu tarafından yapılan teklifte ana odak noktası, çevresel farklılıklar ve enerji güvenliği konusundaki sıkıntılarla mücadele etmek için gerekli olan yeşil hidrojen ve yenilenebilir enerji tüketimini hızlandırmak olmuştur. 2030 yılına kadar teknolojik yeniliklere yatırım ve altyapı geliştirmeyi de içeren daha temiz, alternatif ve yenilenebilir enerji kullanımına yılda yaklaşık 4 trilyon ABD doları ayrılması gerektiği önceden planlanmıştır. Bu sayede 2050 yılına kadar sıfır karbon emisyonu hedefinin yakalanması amaçlanmıştır. Teknolojik inovasyonun, üretkenliğin sürekli artışının ve buna bağlı olarak yaşam standartlarındaki iyileşmenin arkasındaki itici güç olduğu konusunda evrensel bir fikir birliğine ulaşılmıştır (Saqib et al., 2023).

Yeşil ekonomilerin büyümesi ve CO_2 salınımının azaltılması için teknoloji ve yeniliklerin gelişmiş ve etkin kullanımının hayati bir rol oynadığı ortaya koyulmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının, hibrid teknolojinin ve elektrikli araçların kullanımındaki ilerleme, halihazırda artık madde ve kirlilik seviyesinde daha fazla azalmaya ve hidrojen arabaları, organik fotovoltaikler ve biyoyakıt enerjisinde ilerleme kaydedilmesine yol açmıştır. Bu durum, ekonominin teknoloji ve inovasyon düzeyindeki sağlamlık ve iyileşmenin, yenilenebilir kaynaklar ve yeşil ekonomilerdeki genişlemenin verimli beklentileri anlamına geldiğini göstermektedir (Usman & Hammar, 2021).

Teknolojinin özellikle enerji kullanımındaki çevresel etkileri azalttığı ve ülkeleri daha temiz enerjilere yönlendirdiği görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde büyük fonlar gerektiren yüksek teknolojili enerji kaynaklarının kullanılması ile çevresel etkiler azaltılabilirken gelişmemiş ülkelerde üretim hala fosil yakıtlarına ve düşük teknolojili sistemlere dayanmaktadır (Destek & Manga, 2021). Bu nedenle ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre çevresel teknolojilere yapılan yatırımlar ve yeni teknolojilerin üretimde kullanılma oranı değişmektedir. Birincisinden dördüncüsüne kadar tüm sanayi devrimleri verimli üretimden başlayarak ilerleyen süreçte daha sorumlu tüketim için yaratıcı ve yıkıcı teknolojilerin benimsenmesini amaçlamaktadır. Bu sayede doğal kaynakların yoğun kullanıldığı sistemlerden daha etkin ve az emisyonlu sistemlere geçişi hedeflemektedir. Bu nedenle, teknolojik gelişmeler ışığında 4. Sanayi Devrimi ile sürdürülebilir büyüme sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda üretilen çevresel teknolojiler ile insan üretim ve tüketiminden kaynaklanan atıkların giderilmesi ve bu tip faaliyetlerin etkilerinin en aza indirilmesi hedeflenmektedir (Chu, 2022a). Dolayısıyla yeni teknolojiler mevcut teknolojilerin yerini alarak üretimi teşvik etmekte ve çevresel yıpranmayı azaltmaktadır. Yeni teknolojilerin daha hızlı ticarileştirilmesi ve benimsenmesi, sürdürülebilir kalkınma için tatmin edici çözümler sağlayabilmektedir (Rout et al., 2022).

Birçok OECD ülkesi yeraltı suyu kirliliği, iklim değişikliği, aşırı avlanma, endüstriyel üretimlerden kaynaklanan toksik emisyonlar ve tehlikeli atıklar gibi çevresel sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle, teknolojik inovasyon kapasitesinin geliştirilmesiyle ekosistemin bütünlüğünün korunması OECD'nin en önemli önceliklerinden biri olmaktadır. Özellikle gelişmiş OECD ülkeleri, ekosistemi korumaya yönelik teknolojileri araştırma, geliştirme ve uygulama konusunda diğer ülkelere göre avantajlara sahiptir (Chu, 2022b). Teknoloji, büyüme, çevre ve politika gibi konular savaşlar, pandemi ve doğal krizler gibi birçok etmenden etkilenmektedir. AR&GE çalışmaları her ne kadar toplumları ve ekonomileri bu tür durumlara karşı daha güçlü hale getirse de uzun vadede bu tip yatırımların devam ettirilmesi gerekmektedir. Birçok OECD ülkesi pandemi gibi felaketlerle başa çıkılabilmesi için bilim, teknoloji ve inovasyona yatırımlarını artıracağını duyurmuştur. Bunun dışında OECD ülkeleri teknolojik liderlik yapma amacıyla yeni teknolojilerin geliştirilmesini hedeflemektedir. Aynı zamanda teknolojinin çevre üzerine olan etkilerinin azaltılması ve sıfır karbon hedefine ulaşılması için bir dizi çalışma yapılmaktadır. Bu doğrultuda OECD ülkeleri için yeni bir proje yapılmış ve sıfır karbon emisyonu hedefine ulaşılması için çeşitli politika önerileri sunulmuştur (OECD, 2023).

Literatür incelendiğinde teknolojinin çevresel etkileri üzerinde yapılmış çalışmalar bulunmakla beraber teknolojik gelişmenin çevre üzerindeki etkisi henüz tam olarak ortaya konulamamıştır. Teknolojik gelişme bir yandan çevre kalitesini artırabilecekken diğer taraftan üretim ve büyümeyi artırarak çevreye daha çok zarar verebilme potansiyeline sahiptir. Bununla beraber yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olması teknolojik inovasyona ile çevre arasındaki ilişkide önsel bir kabul yapılmasını engellemektedir. Ayrıca konuyla ilgili OECD özelinde sınırlı sayıda çalışma olması, OECD ülkelerinin ciddi oranda kirlilikle karşı karşıya kalması ve OECD ülkelerindeki yeşil teknoloji yatırımları bu alanda incelemeler yapılması ihtiyacını doğurmuştur. Mevcut çalışma ile bu alandaki açığın kapatılması hedeflenmektedir.

2 Literatür Taraması

Son dönemde teknolojik inovasyon ve çevre arasındaki ilişki oldukça fazla tartışılmaya başlanmıştır. Literatür taraması kapsamında hazırlanan Tablo 1'de ekolojik ayak izi ile teknoloji arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar verilmektedir.

Tablo 1: Literatür Taraması

Makale	Değişkenler	Ülke/Model	Sonuç
Ahmad et al., 2020	Ekolojik ayak izi, kişi başına düşen GSYİH, doğal kaynak gelirleri, teknolojik inovasyon (yerleşik ve yerleşik olmayan patentlerin toplam sayısı)	22 adet gelişmekte olan ülke, CS-ARDL	Uzun vadede, doğal kaynaklar ve ekonomik büyüme ekolojik ayak izini artırırken, teknolojik inovasyona çevresel bozulmanın azalmasına yardımcı olmaktadır.
Kihombo et al., 2021	Ekolojik ayak izi, GSYİH, teknolojik inovasyon, finansal gelişme, şehirleşme	9 tane Batı Asya ve Orta Doğu ülkesi, CUP-FM, CUP-BC	Teknolojik gelişme ekolojik ayak izini azaltırken, şehirleşme ve finansal gelişmenin artırdığı bulunmuştur.
Sahoo & Sethi, 2021	Ekolojik ayak izi, hava kalitesi, GSYİH, sanayileşme, nüfus yoğunluğu, kentleşme, enerji tüketimi, yaşam beklentisi, tarım sektörü, hizmet sektörü, sanayi sektörü, teknolojik inovasyon (yerleşik patentlerin toplam sayısı)	10 yeni sanayileşen ülke, AMG, CCEMG	Ekonomik büyüme, sanayileşme, nüfus yoğunluğu, kentleşme, enerji tüketimi, yaşam beklentisi ve tarım sektörü ekolojik ayak izini artırırken, hizmet sektörü ve teknolojik inovasyon düşürmektedir.

Tablo 1 Devamı

Usman & Hammar, 2021	Ekolojik ayak izi, finansal gelişmişlik endeksi, teknolojik inovasyon endeksi, kişi başına düşen GSYİH, yenilenebilir enerji tüketimi, toplam nüfus büyüklüğü	Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği ülkeleri, FGLS, AMG, CCEMG	Finansal kalkınma ve yenilenebilir enerji kullanımı çevre kalitesini artırırken, teknolojik yenilik faaliyetleri, ekonomik büyüme ve nüfus büyüklüğü uzun vadede çevre kalitesi üzerinde zararlı etkiye sahiptir.
Destek & Manga, 2021	Karbondioksit emisyonu, ekolojik ayak izi, yenilenebilir enerji tüketimi, yenilenemeyen enerji tüketimi, teknolojik yenilik, finansallaşma	Büyük yükselen piyasalar (BEM) ülkeleri, CUP-FM, CUP-BC	Teknolojik yeniliğin karbon emisyonlarını azaltmada etkili olduğu ancak ekolojik ayak izi üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı bulunmuştur.
Yang et al., 2021	Ekolojik ayak izi, işçi dövizi girişleri, finansal gelişme, teknolojik yenilik (patent başvuru sayısına), kişi başına düşen GSYİH, kentsel nüfus, enerji tüketimi	Brezilya, Hindistan, Çin, Güney Afrika, DSUR, FMOLS	İşçi dövizi akışı ve finansal gelişmenin çevre kalitesini önemli ölçüde bozduğu, teknolojik yeniliklerin ise ekolojik ayak izi düzeyini azalttığı belirlenmiştir.
Zeraibi et al., 2021	Ekolojik ayak izi, ekonomik büyüme, yenilenebilir elektrik üretim kapasitesi, teknolojik yenilik (yerleşiklerin toplam patent sayısı), finansal gelişme, nüfus artışı	ASEAN ülkeleri, CS-ARDL	Yenilenebilir elektrik üretim kapasitesi ve teknolojik yenilikler ekolojik ayak izini azaltırken finansal gelişme ve ekonomik büyüme ekolojik ayak izini artırmaktadır.
Gupta et al., 2022	Ekolojik ayak izi, hava kalitesi, GSYİH, enerji tüketimi, kentleşme, teknolojik yenilik (patent sayısı), doğal kaynaklar kiraları nüfus yoğunluğu	Bangladeş, ARDL	Kentleşme, nüfus yoğunluğu ve enerji tüketimi ekolojik ayak izini artırırken, teknolojik yenilikler ve doğal kaynaklar azaltmaktadır.
Yasmeen et al., 2022	Enerji tüketimi, ekolojik ayak izi, doğrudan yabancı yatırım, nüfus yoğunluğu, teknolojik yenilik (patent başvuruları), doğal kaynak gelirleri	52 adet Kuşak ve Yol ülkeleri, CS-ARDL	Ekolojik ayak izinin teknolojik ilerlemeyle azaltılabileceği, doğrudan yabancı yatırımların ise artırdığı bulunmuştur.

Tablo 1 Devamı

Jahanger et al., 2022	Ekolojik ayak izi, toplam doğal kaynak gelirleri, teknolojik yenilikler (patent başvuru sayısı), beşerî sermaye, toplam küreselleşme endeksi, GSYİH, finansal gelişmişlik endeksi	73 adet gelişmekte olan ülke, PMG-ARDL	Teknolojik yeniliklerin ekolojik ayak izini düşürdüğü bulunmuştur.
Xu et al., 2022	Ekolojik ayak izi, teknolojik ilerleme, doğal kaynak gelirleri, doğrudan yabancı yatırım, yenilenebilir enerji kullanımı.	Çin, FMOLS, DOLS, CCR	Teknolojik ilerleme, doğal kaynaklar ve yenilenebilir enerji kullanımı ekolojik ayak izini artırırken, doğrudan yabancı yatırımlar azaltmaktadır.
Mazhar et al., 2022	Ekolojik ayak izi, işçi dövizi girişleri, teknolojik yenilikler (patent başvuru sayısı), GSYİH, özel sektöre verilen yurt içi krediler, enerji tüketimi, şehir nüfusu	94 ülke, POLS, PSQR	İşçi dövizi girişleri ve teknolojik yenilikler ekolojik ayak izini azaltmaktadır.
Usman et al., 2022	Ekolojik ayak izi, nükleer enerji kullanımı, yenilenebilir enerji kullanımı, çevre ile ilgili teknolojiler	Pakistan, NARDL	Nükleer enerji kullanımı, yenilenebilir enerji kullanımı ve teknolojinin ekolojik ayak izini düşürdüğü bulunmuştur.
Chu, 2022a	Ekolojik ayak izi, çevreyle ilgili teknolojiler, ticarete açıklık, enerji yoğunluğu, yenilenebilir enerji tüketimi, GSYİH	20 OECD ülkesi, D-KSE FGLS PCSE CS-ARDL	Çevreyle ilgili teknolojiler, ticarete açıklık ve yenilenebilir enerji tüketimi ekolojik ayak izini azaltırken, enerji yoğunluğu ve GSYİH artırmaktadır.
Rout et al., 2022	Ekolojik ayak izi, GSYİH, teknolojik yenilikler (yerleşikler tarafından yapılan patent başvuru sayısı), nüfus yoğunluğu, teknolojik yayılma, yenilenebilir enerji tüketimi, yenilenemeyen enerji tüketimi, finansal gelişim	BRICS ülkeleri, PMG	Teknolojik yayılma ve yenilenemeyen enerji tüketimi uzun vadede çevresel kaliteyi bozarken, yenilenebilir enerji ve teknolojik yenilik çevresel sürdürülebilirliği/kaliteyi iyileştirmektedir.

Tablo 1 Devamı

Hussain et al., 2022	Ekolojik ayak izi, ekonomik politik belirsizlik, enerji yapısı, çevre ile alakalı teknolojik yenilikler, GSYİH, nüfus	BRICS ülkeleri, CS-ARDL, AMG, CCEMG	Ekonomik politik belirsizlik, gelir ve nüfus ekolojik ayak izini artırırken, enerji yapısı ve çevre ile alakalı teknolojik yenilikler azaltmaktadır.
Chu, 2022b	Ekolojik ayak izi, çevreyle ilgili teknolojiler, kayıt dışı ekonomi, ticari açıklık, enerji yoğunluğu, yenilenebilir enerji tüketimi, kişi başına düşen GSYİH	27 OECD ülkesi, Kuantil regresyon	Teknolojik yeniliğin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisinin olumlu, kayıt dışı ekonominin olumsuz bir etki yarattığı bulunmuştur. Ayrıca daha yüksek kayıt dışılık, teknolojik ilerlemenin çevre üzerindeki olumlu etkisini azaltmaktadır.
Saqib et al., 2023	Ekolojik ayak izi, GSYH, çevre teknolojisi (çevreyle ilgili teknolojiler), finansal erişim, yenilenebilir enerji, teknolojik yenilik (toplam patent), finansal katılım	11 gelişmekte olan ülke, CS-ARDL	Teknolojik yenilikler, iklim teknolojileri ve yenilenebilir enerji ekolojik ayak izini azaltırken, ekonomik büyüme ve finansal katılım artırmaktadır.
Dai et al., 2023	Ekolojik ayak izi, ekonomik büyüme, kişi başına yeşil elektrik tüketimini, teknolojik inovasyon (yerleşik ve yerleşik olmayan patentlerin toplam sayısı), nüfus yoğunluğu, demokratik hesap verebilirlik endeksi	ASEAN ülkeleri, CuP- FM ve CuPBC modelleri	Sonuçlar yenilenebilir elektriğin, teknoloji ve demokrasinin ekolojik ayak izini azaltmaktadır. Demokrasi teknolojik yeniliklerin çevre kalitesi üzerindeki olumlu etkilerini de güçlendirmektedir.

Literatür taraması incelendiğinde çalışmaların hepsinin son birkaç yılda yapıldığı ve konuya olan ilginin gün geçtikçe arttığı görülmüştür. Ayrıca OECD ülkeleri için yapılan sınırlı sayıda çalışma bulunmakta ve bu çalışmalar sadece çevresel teknolojileri kapsamaktadır. Bu nedenle mevcut çalışma ile literatürdeki boşluğun doldurulması hedeflenmiştir.

3 Model ve Analiz

1997-2020 döneminde 30 tane OECD ülkesi için kurulan modelde kullanılan değişkenlere dair açıklamalar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama	Kaynak
logef	Kişi başına düşen ekolojik ayak izinin logaritması	Global Footprint Network
logpatent	Yerleşik ve yerleşik olmayan patentlerin toplam sayısının logaritması	Dünya Bankası
logrenew	Yenilenebilir enerji tüketiminin logaritması (toplam nihai enerji tüketiminin yüzdesi)	Dünya Bankası
logrent	Toplam doğal kaynak gelirlerinin logaritması (GSYİH'nin yüzdesi)	Dünya Bankası
loggdp	GSYİH'logaritması	Dünya Bankası

Çevre kirliliğinin değerlendirilmesinde bir örnek olarak karbon emisyonlarından literatürde geniş ölçüde yararlanılmıştır. Ancak sürdürülebilir kalkınma açısından bakıldığında, ekolojik ayak izi olarak ekolojik hassasiyetleri ve çevresel sürdürülebilirliği ölçmek için daha uygundur (Saqib et al., 2023). Bazı araştırmacılar CO_2 emisyonlarının ormanlar, toprak, madencilik vb. alanlardaki kirliliği hesaba katmadığını ileri sürmektedir. Bu sorunun üstesinden gelmek için mevcut literatürde ekolojik ayak izi önerilmektedir. Ekolojik ayak izi, "orman arazisi, balıkçılık alanları, ekili araziler, karbon ayak izi, otlatma arazileri ve yapılaşma arazileri" olmak üzere altı ana alanda çevre üzerindeki toplam insan faaliyetlerini ölçmektedir. Bu nedenle ekolojik ayak izi, çevresel bozulma ve sürdürülebilirliğin daha iyi ve tek bir ölçümünü sağlamaktadır (Usman et al., 2022). Bu nedenle mevcut analizde bağımlı değişken olarak ekolojik ayak izi kullanılmıştır. Bununla beraber literatürle uyumlu olarak teknoloji göstergesi için toplam patent sayısı kullanılmıştır. Diğer değişkenler ise literatürde sıklıkla kullanılan açıklayıcı değişkenlerdir. Analiz kapsamında iki ayrı model kullanılmıştır. Ortalama Grup Modeli (Mean Goup-MG) ve Rastgele Katsayı Modeli (Random Coefficient Model-RC) ile uzun dönem ilişkisi ortaya koyulmuştur. Buna göre panel modeli aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

$$logef=\alpha_{0i}+ \alpha_{1i}logpatent+ \alpha_{2i}logrenew+ \alpha_{3i}logrent+ \alpha_{4i}loggdp+\varepsilon_{it} \quad (1)$$

Model tahminine geçilmeden önce birimler arasında korelasyon olup olmadığı incelenmiştir. Bu kapsamda Breusch-Pagan (1980) tarafından geliştirilen CD_{LM} (Cross-section Dependence Lagrange Multiplier) testi kullanılmıştır. Test sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılık Sonuçları

Test	İstatistik	p değeri
LM	578.8	0.000
LM adj*	6.557	0.000
LM CD*	9.192	0.000

Yatay kesit test sonuçları modelde yatay kesit bağımlılığının olduğunu ortaya koymaktadır. Daha sonra modelin homojenliğinin test edilmesi için Pesaran ve Yamagato (2008) tarafından geliştirilen delta testi uygulanmıştır. Bu test yatay kesitlerden birinde gerçekleşen değişim ile diğer ülkelerin aynı düzeyde etkilenip etkilenmediğini test etmektedir. Homojenlik test sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Delta Testi

	İstatistik	p değeri
Delta	20.432	0.000
Delta adj	23.592	0.000

Delta test sonuçları panelin heterojen olduğunu dolayısıyla ülkelerin şoklardan farklı şekillerde etkilendiğini ortaya koymaktadır. Yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik test bulgularına göre devam eden süreçte heterojenlik ve yatay kesit bağımsızlığını dikkate alan ikinci nesil yöntemler kullanılacaktır. Durağanlık sınamasında, ikinci nesil panel birim kök testlerinden Pesaran (2007) tarafından geliştirilen yatay kesit genişletilmiş Dickey Fuller (CADF) Testi kullanılmıştır. Buna göre t istatistiği değeri mutlak değerinin %5 kritik değeri mutlak değerinden büyük olduğu durumlarda değişkenin %5 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu kabul edilmektedir. Birim kök test sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Birim Kök Test Sonuçları

	Düzey		Birinci Fark	
Değişken	t istatistiği	cv5	t istatistiği	cv5
logef	-1.859	-2.150	-3.834	-2.150
logpatent	-2.000	-2.150	-3.554	-2.150
logrenew	-2.039	-2.150	-3.507	-2.150
logrent	-1.631	-2.150	-3.629	-2.150
loggdp	-2.094	-2.150	-2.557	-2.150

Birim kök testi sonuçlarına göre bütün değişkenlerin birinci farkta durağan olduğu görülmüştür. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığının sınanması amacıyla

Kao (1999) ve Pedroni (1999) panel eşbütünleşme testleri uygulanmıştır. Test sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları

	İstatistik	**p değeri**
Kao Eşbütünleşme Testi		
ADF	2.7201	0.0033
Pedroni Eşbütünleşme Testi		
Panel v-Statistic	2.733448	0.0031
Panel rho-Statistic	-2.275682	0.0114
Panel PP-Statistic	-7.509273	0.0000
Panel ADF-Statistic	-7.553816	0.0000
Group rho-Statistic	-0.916632	0.1797
Group PP-Statistic	-9.873854	0.0000
Group ADF-Statistic	-10.20123	0.0000

Hem Kao hem de Pedroni testinin anlamlı çıkması sonucunda seriler arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğu kabul edilmiştir. Eşbütünleşmenin varlığı kabul edildikten sonra eşbütünleşme denklemi tahmin edilmiştir. Bu amaçla oluşturulan MG ve RC model sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: MG ve RC Parametre Tahmin Sonuçları

	MG		**RC**	
Değişken	t istatistiği	p değeri	t istatistiği	p değeri
logpatent	0.0815812	0.070	0.0346161	0.478
logrenew	-0.3354303	0.000	-0.2758954	0.000
logrent	0.0370464	0.000	0.0330798	0.003
loggdp	0.2292454	0.022	0.1907673	0.069
sabit	-1.762951	0.105	-1.242761	0.278
Wald chi2	73.94	0.000	36.82	0.000

Her iki model de bütün olarak anlamlı bulunmuştur. Analiz sonuçları incelendiğinde uzun dönemde her iki modelde de teknolojik inovasyon, doğal kaynak gelirleri ve GSYİH'nın ekolojik ayak izini artırırken, yenilenebilir enerji kullanımının azalttığı bulunmuştur. Ancak RC modelinde teknolojik inovasyon değişkeni anlamsız bulunmuştur.

4 Sonuç

Mevcut çalışma kapsamında insan faaliyetleri ile teknolojik gelişme arasındaki ilişki incelenmiş, yeni yapılan teknoloji yatırımlarının insan faaliyetlerinden kaynaklanan çevresel bozulmayı engelleyip engellemediği tartışılmıştır. Ancak araştırma sonuçlarında teknolojik gelişmenin ekolojik ayak izini artırdığı bulunmuştur. Bu sonuçlar OECD ülkelerinde teknolojik yatırımların daha çok yeşil teknolojilere kaydırılması gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle önemli olan teknolojinin sadece tüketim ve üretimin artırılması için değil, mevcut olan üretimin etkilerinin kısıtlanması için çalışmasıdır. Yenilenebilir enerji tüketiminin ekolojik ayak izini düşürmesi bu açıdan en önemli göstergedir. Yenilenebilir enerji gibi yeşil teknolojilerin artırılması çevresel bozulmayı azaltmada oldukça önemlidir. Yenilenebilir enerji kaynakları (biyoenerji, hidroelektrik, jeotermal enerji, güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi) ve akıllı şebeke teknolojileri, sürdürülebilir büyümeyi sürdürmek için çevresel zorlukların üstesinden gelmek için önerilen en iyi çözümlerdir (Yasmeen et al., 2022).

Doğal kaynakların kullanımı ve çıkarılması esnasında oldukça yüksek oranda CO_2 salınımı yapılmakta, bununla beraber toprağa zehirli birçok madde karışmaktadır. Bu nedenle bu tarz kaynakların kullanılması oldukça sıkı denetlenmeli ve belli kurallar çerçevesinde yapılmalıdır. Aynı şekilde üretim ve tüketimin artması ile yükselen GSYİH da ekolojik dengeye zarar vermektedir. Bu nedenle üretimin nasıl yapıldığı bu alanda da sıkı kural ve denetime tabi olmalı, bireysel yeşil üretime uygun ürünlerin tüketilmesi konusunda teşvik edilmelidir.

Mevcut çalışma bir dizi sınırlılıklar barındırmaktadır. Öncelikle OECD ülkelerinin hepsinde yeterli sayıda ve süreklilikte veri bulunmamaktadır. Bu nedenle farklı değişkenler modele dahil edilememiştir. Diğer taraftan OECD ülkeleri gelişmişlik açısından oldukça farklılık göstermektedir. Bu nedenle bu ülkeler ilerleyen çalışmalarda gelişmişliklerine göre ayrılarak çalışılmalıdır.

Kaynaklar

Ahmad, M., Jiang, P., Majeed, A., Umar, M., Khan, Z., & Muhammad, S. (2020). The dynamic impact of natural resources, technological innovations and economic growth on ecological footprint: an advanced panel data estimation. *Resources Policy*, *69*, 101817. https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101817

Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The review of economic studies*, *47*(1), 239-253. https://doi.org/10.2307/2297111

Chu, L. K. (2022a). Determinants of ecological footprint in OCED countries: do environmental-related technologies reduce environmental degradation? *Environmental Science and Pollution Research*, *29*(16), 23779-23793. https://doi.org/10.1007/s11356-021-17261-4

Chu, L. K. (2022b). The impact of informal economy on technological innovation–ecological footprint nexus in OECD countries: new evidence from panel quantile regression. *Journal of Environmental Studies and Sciences*, *12*(3), 515-533. https://doi.org/10.1007/s13412-022-00756-y

Dai, J., Ahmed, Z., Sinha, A., Pata, U. K., & Alvarado, R. (2023). Sustainable green electricity, technological innovation, and ecological footprint: Does democratic accountability moderate the nexus? *Utilities Policy*, *82*, 101541. https://doi.org/10.1016/j.jup.2023.101541

Destek, M. A., & Manga, M. (2021). Technological innovation, financialization, and ecological footprint: evidence from BEM economies. *Environmental Science and Pollution Research*, *28*, 21991-22001. https://doi.org/10.1007/s11356-020-11845-2

Gupta, M., Saini, S., & Sahoo, M. (2022). Determinants of ecological footprint and PM2. 5: Role of urbanization, natural resources and technological innovation. *Environmental Challenges*, *7*, 100467. https://doi.org/10.1016/j.envc.2022.100467

Hussain, M., Arshad, Z., & Bashir, A. (2022). Do economic policy uncertainty and environment-related technologies help in limiting ecological footprint? *Environmental Science and Pollution Research*, *29*(31), 46612-46619. https://doi.org/10.1007/s11356-022-19000-9

Jahanger, A., Usman, M., Murshed, M., Mahmood, H., & Balsalobre-Lorente, D. (2022). The linkages between natural resources, human capital, globalization, economic growth, financial development, and ecological footprint: The moderating role of technological innovations. *Resources Policy*, *76*, 102569. https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.102569

Kao, C. (1999). Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data. *Journal of Econometrics*, *90*(1), 1-44. https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00023-2

Kihombo, S., Ahmed, Z., Chen, S., Adebayo, T. S., & Kirikkaleli, D. (2021). Linking financial development, economic growth, and ecological footprint: what is the role of technological innovation? *Environmental Science and Pollution Research*, *28*(43), 61235-61245. https://doi.org/10.1007/s11356-021-14993-1

OECD (2023) OECD Science, Technology and Innovation Outlook 2023: Enabling Transitions in Times of Disruption, *OECD Publishing*, Paris. Erişim: https://doi.org/10.1787/0b55736e-en

Pedroni, P. (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, *61*(S1), 653-670. https://doi.org/10.1111/1468-0084.0610s1653

Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, *22*(2), 265-312. https://doi.org/10.1002/jae.951

Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of econometrics*, *142*(1), 50-93. https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010

Rout, S. K., Gupta, M., & Sahoo, M. (2022). The role of technological innovation and diffusion, energy consumption and financial development in affecting ecological footprint in BRICS: an empirical analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-18. https://doi.org/10.1007/s11356-021-17734-6

Sahoo, M., & Sethi, N. (2022). The dynamic impact of urbanization, structural transformation, and technological innovation on ecological footprint and PM2. 5: evidence from newly industrialized countries. *Environment, Development and Sustainability*, *24*(3), 4244-4277. https://doi.org/10.1007/s10668-021-01614-7

Saqib, N., Ozturk, I., & Usman, M. (2023). Investigating the implications of technological innovations, financial inclusion, and renewable energy in diminishing ecological footprints levels in emerging economies. *Geoscience Frontiers*, *14*(6), 101667. https://doi.org/10.1016/j.gsf.2023.101667

Schaefer, F., Luksch, U., Steinbach, N., Cabeça, J., & Hanauer, J. (2006). Ecological footprint and biocapacity: the world's ability to regenerate resources and absorb waste in a limited time period. *Office for Official Publications of the European Communities:* Luxembourg. Erişim:

https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3888793/5835641/KS-AU-06-001-EN.PDF.pdf/d17ffc94-bf5a-404f-ac90-cc64891a2b67?t=1414779227000

Usman, M., & Hammar, N. (2021). Dynamic relationship between technological innovations, financial development, renewable energy, and ecological footprint: fresh insights based on the STIRPAT model for Asia Pacific Economic Cooperation countries. *Environmental Science and Pollution Research*, *28*(12), 15519-15536. https://doi.org/10.1007/s11356-020-11640-z

Usman, M., Jahanger, A., Radulescu, M., & Balsalobre-Lorente, D. (2022). Do nuclear energy, renewable energy, and environmental-related technologies asymmetrically reduce ecological footprint? Evidence from Pakistan. *Energies*, *15*(9), 3448. https://doi.org/10.3390/en15093448

WWF (2022) Living Planet Report 2022 – Building a naturepositive society. Almond, R.E.A., Grooten, M., Juffe Bignoli, D. & Petersen, T. (Eds). WWF, Gland, Switzerland. Erişim: https://wwfint.awsassets.panda.org/downloads/embargo_13_10_2022_lpr_2022_full_report_single_page_1.pdf

Xu, L., Wang, X., Wang, L., & Zhang, D. (2022). Does technological advancement impede ecological footprint level? The role of natural resources prices volatility, foreign direct investment and renewable energy in China. *Resources Policy*, *76*, 102559. https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.102559

Yang, B., Jahanger, A., & Ali, M. (2021). Remittance inflows affect the ecological footprint in BICS countries: do technological innovation and financial development matter? *Environmental Science and Pollution Research*, *28*, 23482-23500. https://doi.org/10.1007/s11356-021-12400-3

Yasmeen, R., Zhaohui, C., Shah, W. U. H., Kamal, M. A., & Khan, A. (2022). Exploring the role of biomass energy consumption, ecological footprint through FDI and technological innovation in B&R economies: A simultaneous equation approach *Energy*, *244*, 122703. https://doi.org/10.1016/j.energy.2021.122703

Zeraibi, A., Balsalobre-Lorente, D., & Murshed, M. (2021). The influences of renewable electricity generation, technological innovation, financial development, and economic growth on ecological footprints in ASEAN-5 countries. *Environmental Science and Pollution Research*, *28*(37), 51003-51021. https://doi.org/10.1007/s11356-021-14301-x

EfilJournal VOLUME: 7 | ISSUE: 1 | Date of Submission: 09.02.2024 | Date of Acceptance: 02.03.2024
CİLT: 7 | SAYI: 1 | Başvuru Tarihi: 09.02.2024 | Kabul Tarihi: 02.03.2024
ISSN: 2619-9580

Research Article/Araştırma Makalesi

Türk Sanayiinde İhracat Rekabetçiliği Kalıpları

Mert Can Duman, Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, mertcan.duman@gmail.com, ORC-ID: 0000-0002-6155-7633.

Öz

Küresel entegrasyon arttıkça rekabet gücü ve ihracat, ülkelerin kalkınma ve büyüme politikalarında daha önemli hale gelmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'deki ihracat rekabetçiliği kalıplarının incelemesi yapılarak Türkiye'nin rekabetçilik analizine katkı sunulmaktadır.

Fetscherin vd.'nin (2008) endüstrilerde uzmanlaşmanın, üretimdeki büyümenin ve göreceli sanayi büyüklüğünün değerlendirmeye alındığı metodolojisi Türkiye'deki endüstri kolları için çok boyutlu bir çerçeve ortaya koymaktadır. Türkiye'de toplam ihracatın %60,7'sini gerçekleştiren sektörlerin dinamik olduğu, aralarında en fazla ihracat yapılan fasıllar olmak üzere %41,3'ünün hem dünya ihracat artışı ortalamasının üzerinde büyüyen hem de karşılaştırmalı rekabetçilik avantajına sahip olan fasıllar olduğu görülmüştür. Türkiye'nin ihracatını oluşturan sektörlerden %74'ünde, hızlı büyümenin dünya ticaretinden alınan payı artıracağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *İhracat Rekabetçiliği, Uluslararası Ticaret, Endüstri Analizi, Karşılaştırmalı Üstünlük, Rekabetçilik.*

JEL Kodları: *F1, F4, F14, F15*

Export Competitiveness Patterns in Turkish Industry

Abstract

As global integration increases, competitiveness and export become more crucial in countries' development and growth paths. This study mainly aims to contribute to the competitiveness analysis of Türkiye by examining patterns of it.

The methodology proposed by Fetscherin et al. (2008), which considers specialization and growth in industries is used to provide a multidimensional framework for Turkish industrial sectors. It is observed that sectors accounting for 60.7 percent of total exports in Türkiye are dynamic, with 41.3 percent of them growing above the average global export growth rate and possessing a comparative advantage. It is also assessed that rapid growth in 74 percent of sectors comprising Türkiye's exports will increase their share of world trade.

Key Words: *Export Competitiveness, International Trade, Industry Analysis, Comparative Advantage, Competitiveness.*

JEL Codes: *F1, F4, F14, F15*

1. Giriş

Dünya ekonomisindeki hızlı değişim ve küreselleşme ile birlikte ülkeler arasındaki rekabet her zamankinden daha önemli hale gelmiştir. İhracat, bir ülkenin ekonomik büyümesi ve kalkınması için kilit bir faktördür ve bu bağlamda rekabetçilik, uluslararası ticaret sahnesinde belirleyici bir faktördür. Bu nedenle, bir ülkenin ihracat rekabetçiliğini anlamak ve geliştirmek, ekonomik başarı için kritik öneme sahiptir.

Ülkeler arasındaki entegrasyon arttıkça beceri setlerinin önemi ortaya çıkmakta ve farklı dönemlerin farklı dinamikleriyle evrilen bir labirente benzeyen küresel ticaret sahnesinde rekabetçi ve sürdürülebilir bir başarı elde etmek, ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma patikalarının da anahtarı olmaktadır. Bu noktada, ihracattaki rekabetçilik kavramı büyüme için bir anahtar niteliği görmektedir. Bir ülkenin dünya pazarlarında nasıl bir konumda olduğu, ekonomik başarısını belirleyen unsurlar arasında öncü bir faktördür.

Bu nedenle, bir ülkenin ihracat rekabetçiliği üzerine yapılan analizler, sadece o ülkenin ekonomik görünümünü değil, aynı zamanda küresel ekonomi içindeki yerini de anlamak adına hayati bir öneme sahiptir.

Türkiye, 1980'li yıllarla birlikte dışa açık ekonomi politikası benimsemiş ve dış ticaretin katkısıyla büyüme performansını geliştirmeyi amaçlamıştır. Geride kalan dönemdeki ekonomik düzenlemeler, serbest piyasaya entegrasyonun güçlenmesini ve ticaretin daha kolay gerçekleştirilmesini amaçlayan adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, 1990'lı yıllar ile birlikte özellikle Gümrük Birliği Anlaşması ile beraber üretim ve ihracat kompozisyonundaki olumlu yönlü dönüşüm, Türkiye'nin hem küresel pazarlara entegrasyonunu hem de ihracatta hızlı büyümesini beraberinde getirdi. İhracat, firmaların ve sektörlerin küresel pazarlara erişimini kolaylaştırarak iç talepten bağımsız bir şekilde büyüme fırsatlarını ortaya çıkarmış ve böylece milli gelirin artmasına ve istihdamın gelişime katkıda bulunmuştur. Özellikle bu dönemde tekstil, otomotiv, makine ve kimya gibi sektörlerdeki ihracat gelirleri ekonomik büyümenin güçlenmesi ve sürdürülebilirliği için önemli kaynakların başında gelmiştir (Duman, 2023).

2000'li yıllar değerlendirildiğinde Türkiye'nin ihracat büyüme oranının ortalama olarak çift haneli düzeylerde gerçekleştiği görülmektedir. 2002 yılında 36,1 milyar dolar olan Türkiye'nin ihracatı 2022 yılı sonuna gelindiğinde 254,2 milyar dolara yükselerek yıllık ortalama %11,2 düzeyinde büyüme gerçekleştirmiştir. 2009 Küresel Ekonomik Kriz değerlendirme dışı bırakıldığında ise yıllık ortalama büyümenin %13 düzeyine ulaştığı görülmektedir.

Elbette Türkiye'nin hızlı ihracat artışı bir başarı olarak değerlendirilebilir ancak bu dönemde tartışma konusu olan hususlardan birisi Türkiye'nin üretim ve ihracat deseninin kendisini potansiyel büyüme oranının üzerine taşıyacak şekilde nitelikli hale gelmediği ve belirli bir rekabetçilik ve nitelik seviyesinde atalet gösterdiği olmuştur. Öyle ki, ihracatın katma değeri ve teknolojik düzeyi üzerine yapılan değerlendirmelerde belirli bir aralık içerisinde seyreden ihracat niteliğinin güçlendirilmesine ilişkin politikalar tasarlanıp uygulanmaya çalışılmaktadır.

Literatürde farklı yöntemler itibarıyla ihracatta rekabetçiliğin değerlendirildiği çalışmalar mevcuttur. İhracatta rekabetçilik, bir ülkenin küresel pazarlarda nasıl konumlandığının belirleyicilerinden olduğu için aralarında verimlilik, lojistik, kalite, finansal istikrar, ticaret politikaları, altyapı vb. birçok unsurun bulunduğu kriterler bazında incelenmektedir. Söz konusu unsurlar bir ülkenin ihracat yapısını, performansını ve dolayısıyla ekonomik büyüme potansiyelinin belirleyicisi olmaktadır.

2. Literatür

Momaya (2016), Jones (1994), Enright vd. (1999), Chen vd. (2011) ülke bazlı, Uysal vd. (2000), Shahzad (2015), Achy & Sekkat (2003) bölge bazlı, Mitchell vd. (1993), Fetscherin & Alon (2007), Güloğlu & Bayar (2016) sektör bazlı ihracat rekabetçiliği üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Ülke bazlı rekabetçilik unsurlarına ilişkin sıralamaya ilişkin yapılan bir diğer çalışma ise Küresel Rekabetçilik Endeksi'dir (Dünya Ekonomik Forumu, 2023).

Literatürde ihracat rekabetçiliği üzerine yapılan çalışmalardan Mandeng (1991) ihracat pazarı payındaki büyüklüğünü, Balassa (1965) ve Balassa & Bauwens (1987) karşılaştırmalı üstünlük, Durand & Giorno (1987) fiyat oranlarını, Siggel & Cockburn (1995) ise maliyet rekabetçiliğini esas alarak ihracat rekabetçiliğini değerlendirmiştir. Fetscherin vd. (2010) ise ihracat rekabetçiliği değerlendirmelerine yeni bir çerçeve getirerek sektörlerin karşılaştırmalı üstünlük ve büyüme performansları bazında kalıplarını ortaya koymaktadır.

3. Model

Çalışmada kullanılan Fetscherin vd. (2010) tarafından geliştirilen ihracat rekabetçiliği modelinde rekabetçilik sektörel uzmanlaşma (SU) ve sektörel büyüme (SB) unsurlarıyla değerlendirilmektedir.

Sektörel uzmanlaşma literatürde de yaygın bir şekilde kullanılan Balassa (1965) tarafından geliştirilen karşılaştırmalı üstünlük hesaplamasıyla incelenmektedir. Karılaştırmalı üs-

tünlüğün sektörel uzmanlaşma için gösterge olabileceğini ifade eden Fetscherin vd. (2010) Balassa Endeksi'ni sektörel rekabetçilik hesaplamasında kullanmaktadır.

Balassa Endeksi (1965) x_{ik} i ülkesinin k sektöründe yaptığı ihracatı, x_k k sektöründe yapılan toplam dünya ihracatını, x_i i ülkesinin yaptığı toplam ihracatı ve X toplam dünya ihracatını göstermek üzere

$$BI_{ik} = \frac{x_{ik}/X_k}{X_i/X}$$

şeklinde hesaplanmaktadır. x_{ik}/X_k ifadesinin X_i/X ifadesinden büyük olması durumunda ülkenin k sektöründe açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe (RCA) sahip olduğu sonucuna varılmaktadır.

Balassa Endeksi formülü x_{ik}/X_k normalizasyonu için X_i/X ifadesinden faydalanmaktadır. Söz konusu oranın eşik değeri 1'den büyük olması i ülkesinin k sektöründeki üretiminin dünyaya kıyasla görece daha uzmanlaşmış olduğunu ifade etmekte; aksi durum ise i ülkesinin k sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğünün olmadığını göstermektedir.

Çalışmada kullanılan Fetscherin vd. (2010) tarafından geliştirilen ihracat rekabetçiliği modelinin ikinci kısmını ise sektörel büyüme hesaplaması oluşturmaktadır. Fetscherin vd. (2010) literatürde yapılan ihracat rekabetçiliği değerlendirmelerinin çoğunlukla statik bir yapıda olduğunu, değerlendirmelere dinamik bir yapı kazandırmak açısından yıllar itibarıyla ihracatın performansının gidişatı ve önümüzdeki döneme ilişkin beklentilerin de hesaplamaya dahil edilebileceğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, sektörel büyüme hesaplaması ayrıca sektörlerin dinamik gücünü de ortaya koyabilmektedir. Bu bağlamda, sektörlerin büyüme hızının hesaplanmasında bileşik yıllık büyüme oranı hesabı kullanılmaktadır.

Bileşik yıllık büyüme oranı, x_{ik_t} t zamanda i ülkesinin k sektöründe yaptığı ihracatı, $x_{ik_{to}}$ baz döneminde i ülkesinin k sektöründe yaptığı ihracatı göstermek üzere

$$IG_{ij(t_0t)} = \left[\left(\frac{x_{ik_t}}{x_{ik_{t_0}}}\right)^{\frac{1}{t-t_0}} - 1\right]$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

Sektörlerin uzmanlaşma ve büyüme performanslarından oluşan 2x2'lik matris ile sektörlerin dört farklı alt kırılım itibarıyla tipolojisi oluşturulmaktadır (Şekil 1). Dinamik sektörler büyüme uyumlu sektörler olurken statik sektörler ise ortalama ihracat büyümesinin altında performans gösteren sektörlerdir. Küresel sektörler ise ihracat uyumlu sektörler

olarak karşımıza çıkarken yerli sektörler daha ziyade iç pazarlara yönelen sektörlerdir. Fetscherin vd. (2010) küresel dinamik sektörleri aynı anda hem hızlı büyüme hem de yüksek uzmanlaşma performansı gösterdikleri için bir ülkede ihracatın şampiyonları olarak değerlendirmektedir.

Şekil 1'de gösterilen matris sektör içi değerlendirmeyi ve karşılaştırma yoluyla sektörlerin dinamizmi ve dışa açıklığı hususlarında farklı ülke örnekleriyle kıyaslamayı mümkün kılmaktadır.

Şekil 1. Sektörel ihracat rekabetçiliğinin tipolojisi

Kaynak: *Fetscherin vd. (2010)*

4. Yöntem ve Veri

Çalışmada dünya ticaret verisi için TradeMap veritabanı kullanılırken Türkiye için ihracat verisinde Ticaret Bakanlığı ve TÜİK verileri kullanılmıştır. Bilindiği gibi, Kovid-19 salgınıyla birlikte 2020 yılında hayata geçirilen kapanmalar, dünya ticaretini de derinden etkilemiştir. Hemen sonrasında ise normalleşme adımlarıyla hızla toparlanan dünya ticaretindeki bu keskin hareketlerin çalışmanın sonuçlarını etkilememesi amacıyla çalışmada salgın öncesi dönem değerlendirilmiştir.

TradeMap veritabanından 2015-2019 yılları arasındaki dönemde dünya ticaretindeki dinamiklerin ortaya konulması açısından 5 yıllık döneme ilişkin küresel ihracat verileri kullanılmış; Türkiye'nin ihracat sektörlerinin karşılaştırmalı üstünlük değerlendirmesi için ise esas alınan dönemin orta noktası olan 2017 verileri kullanılmıştır.

Sektörlerin sınıflaması için Türkiye'de fasıl olarak isimlendirilen iki basamaklı Armonize Sistem (HS) sınıflaması kullanılmıştır. Bu sınıflamaya göre çalışmaya konu 97 sektör yer

alırken 77. fasıl Armonize Sistem Nomanklatürü'nde ileride kullanılmak amacıyla, 98. fasıl ise özel amaçlarda kullanılmak üzere saklı tutulmaktadır.

5. Sonuç

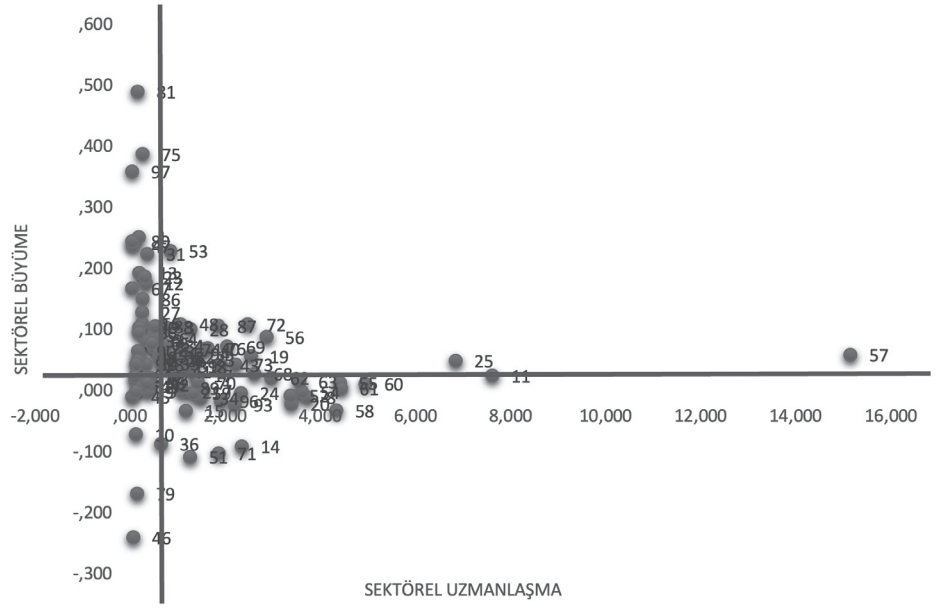
Türkiye'de ihracatı yapılan 97 fasıl için yapılan büyüme ve uzmanlaşma hesaplamalarının sonucunda Şekil 2 söz konusu sektörlerin görünümünü ortaya koymaktadır. Yatay eksende yer alan uzmanlaşma performansı için çalışmanın önceki bölümlerinde bahsi geçen BI=1 eşik değeri kullanılırken dikey eksende yer alan büyüme performansı için ise küresel ihracatın çalışmaya konu olan 2015-2019 dönemindeki bileşik yıllık ortalama büyüme oranı olan %3,4 düzeyi dikkate alınmıştır.

Yatay çizgi olarak belirlenen %3,4 düzeyinin üzerinde bulunan sektörler dünya ihracatının ortalama büyüme performansına kıyasla daha iyi performans gösteren 'dinamik' sektörler olurken dikey çizgi olarak belirlenen 1 değerinin sağında bulunan sektörler ise karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörlerdir.

Türkiye'nin 2017 yılı ihracatının %60,7'sini oluşturan sektörler dinamik sektörler olurken %39,3'ü ise küresel ihracat büyümesinin altında büyüme performansı gösteren sektörlerdir. Bu noktada, Türkiye'deki sektörel ihracatın çoğunluğunun dünya ortalamasından daha iyi bir büyüme performansı gösterdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bununla birlikte, çalışmaya konu olan 97 sektörden %58'i dinamik kalıba sahip iken söz konusu değerlendirmeyi Çin için yapan Fetscherin vd. (2010) dinamik sektörlerin oranının %73 olduğunu ortaya koyarken Hindistan için yapan Fetscherin vd. (2012) ise Hindistan'da bu oranın %61 olduğunu ifade etmiştir.

Türkiye'de toplam ihracatın %6,4'ünü gerçekleştiren 15 sektör ise hem dünya ortalamasının altında bir büyüme performansı göstermiştir hem de sektörel uzmanlaşmada karşılaştırmalı üstünlüğe sahip değildir. Bu noktada, Türkiye'nin küresel ihracat pazarlarında etkin rolü bulunmayan bu sektörlerde arasında bulunan 'Saatler ve bunların aksam ve parçaları', 'Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı', 'Fotoğrafçılıkta veya sinemacılıkta kullanılan eşya' gibi sektörler yüksek niteliğe sahip ürünleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin küresel dinamiklerden daha zayıf bir büyüme gerçekleştirdiği ve küresel entegrasyonu zayıf bu sektörlerdeki stratejik adımların, ihracat niteliğinin gelişimine katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Şekil 2. Türkiye'nin sektörel ihracat rekabetçiliği

Kaynak: *TradeMap, TÜİK, Ticaret Bakanlığı, Balassa (1965).*

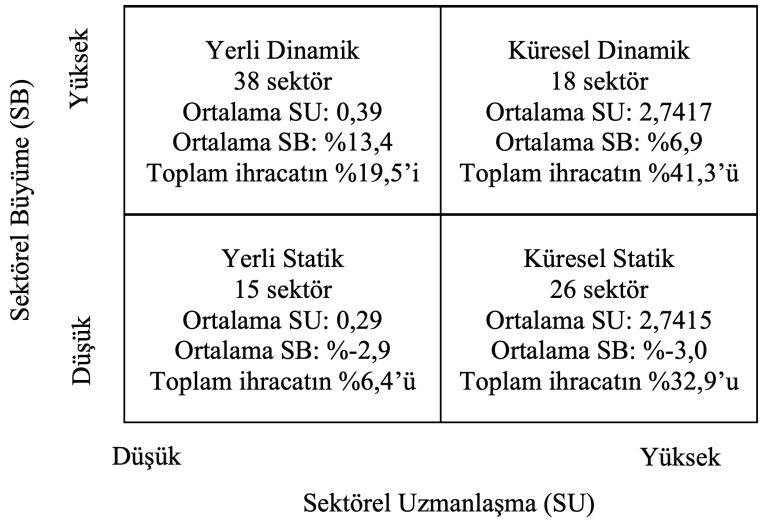
Yerli dinamik sektörler arasında yer alan 'Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar, bunların aksam, parça ve aksesuarı', 'Eczacılık ürünleri', 'Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçalar', 'Müzik aletleri, bunların aksam, parça ve aksesuarı' gibi sektörler yine sektörel niteliğin yüksek olduğu sektörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel ihracat büyüme performansına kıyasla daha yüksek bir büyüme gerçekleştirilen ancak uzmanlaşma konusunda eşik değerin altında kalan bu sektörlerde küresel ihracattan alınan payın yükseltilmesine yönelik yapılacak pazar genişlemesi gibi hamleler hem söz konusu sektörlerdeki karşılaştırmalı üstünlüğün hem de ihracat deseninin nitelik kompozisyonunun gelişimine katkı sunacaktır.

Küresel statik sektörler arasında yer alan 'Cam ve cam eşya', 'Örme giyim eşyası ve aksesuarı', 'Silahlar ve mühimmat, bunların aksam, parça ve aksesuarı', 'Sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar' gibi sektörler karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğumuz ancak büyüme performansı açısından küresel ihracatın gösterdiği performanstan daha zayıf olduğumuz sektörlerdir. Söz konusu sektörlerdeki karşılaştırmalı üstünlükten istifade edilerek yüksek büyüme oranlarına ulaşılması faydalı olacaktır.

Fetscherin vd. (2010) tarafından *ihracatın şampiyonları* olarak nitelendirilen küresel dinamik sektörler hatırlanacağı gibi hem küresel ihracattan daha iyi bir büyüme performansı

gösteren hem de karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörlerdir. Türkiye'nin 2017 yılındaki ihracatının değer bazında %41,3'ünü oluşturan 18 sektörün ortalama yıllık bileşik büyüme oranı %6,9 olurken RCA değeri ise 2,74 olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel dinamik sektörler arasında yıllık bazda en çok ihracat yaptığımız 'Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı' sektörünün yanında 'Demir ve çelik', 'Plastikler ve mamulleri', 'Alüminyum ve alüminyumdan eşya', 'Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları' gibi sektörler bulunmaktadır.

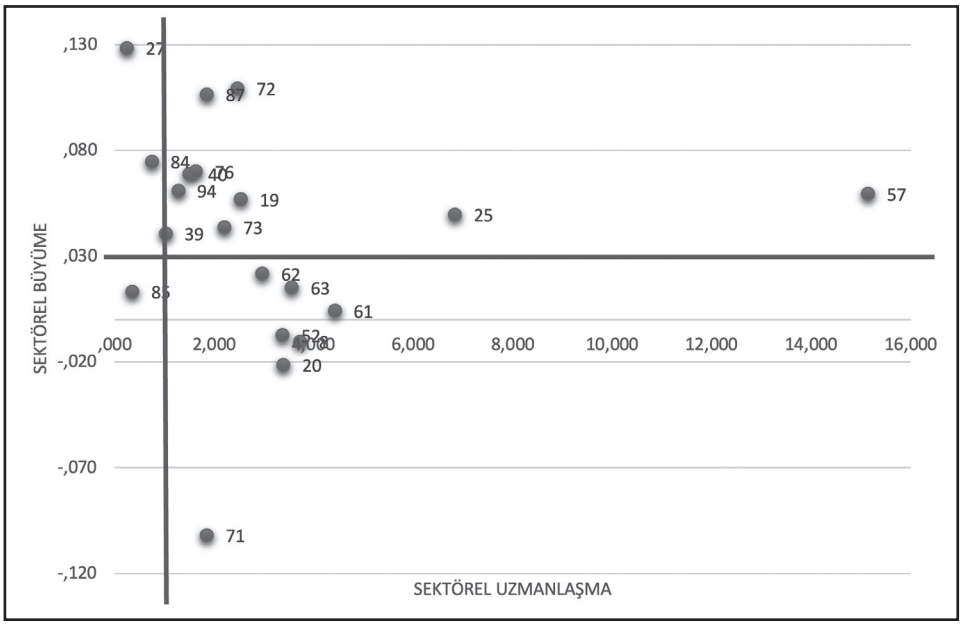
Şekil 3. Türkiye'nin sektörel ihracat rekabetçiliğinin tipolojisi

Kaynak: *Fetscherin vd. (2010)*

Bütün bunların yanında, Türkiye'nin yıllık olarak en fazla ihracat yaptığı sektörlere yönelik değerlendirme, Türk sanayiinin ve ihracatının kalıplarını ortaya koymaktadır (Şekil 4). Yıllık en fazla ihracat yapılan 'Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı', ve 'Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları' dinamik sektörler olurken 'Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar' statik sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Yıllık ihracatın %75,7'sini oluşturarak güçlü temsil yetisine sahip ilk 20 sektörden 10'u ihracatın şampiyonları olan büyüme ve karşılaştırmalı üstünlükte öne çıkan sektörler olurken yalnızca 1 tanesi (Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları,aksam-parça-aksesuarı) hem küresel ihracat büyüme oranının altında hem de karşılaştırmalı üstünlük eşiğinin altında performans gösteren yerli statik sektördür (Tablo 2).

Şekil 4. Türkiye'nin sektörel ihracat rekabetçiliği (En fazla ihracat yapılan ilk 20 sektör)

Kaynak: *TradeMap, TÜİK, Ticaret Bakanlığı, Balassa (1965).*

Son olarak, grupların ortalamaları arasındaki istatistiki olarak anlamlılığın ölçülmesi için yapılan yek yönlü varyans analizinde (ANOVA) grupların aritmetik ortalamaları karşılaştırılmış ve ihracatın yapısını ortaya koyan farklı gruplardaki ortalamaların istatistiki olarak birbirinden farklı olduğu görülmüştür (Tablo 1).

Tablo 1. Grup ortalamaları arasındaki anlamlılık hesaplaması

	Ortalama					
	Yerel Statik	Yerel Dinamik	Global Statik	Global Dinamik	F-Testi	p-değeri
SU	0.29	0.39	2.7415	2.7417	16.44	0.0000*
SB	-0.03	0.13	-0.01	0.07	26.07	0.0000*

**0.05 düzeyinde anlamlılık*

Tablo 2. *Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ilk 20 sektörün ihracat rekabetçiliği*

Sektör	Sektör Adı	İhracat (Milyar Dolar)	Toplam İhracattan Aldığı Pay	SU	SB	Tipoloji
87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	23,9	15,2%	1,85	0,11	Küresel Dinamik
72	Demir ve çelik	8,2	5,2%	2,47	0,11	Küresel Dinamik
73	Demir veya çelikten eşya	5,6	3,6%	2,21	0,04	Küresel Dinamik
39	Plastikler ve mamulleri	5,5	3,5%	1,03	0,04	Küresel Dinamik
94	Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb,, prefabrik yapılar	2,8	1,8%	1,28	0,06	Küresel Dinamik
25	Tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento	2,6	1,6%	6,84	0,05	Küresel Dinamik
76	Alüminyum ve alüminyumdan eşya	2,5	1,6%	1,63	0,07	Küresel Dinamik
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	2,5	1,6%	1,50	0,07	Küresel Dinamik
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	2,2	1,4%	15,14	0,06	Küresel Dinamik
19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	1,6	1,0%	2,53	0,06	Küresel Dinamik
71	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	10,9	6,9%	1,85	-0,10	Küresel Statik
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	8,8	5,6%	4,43	0,00	Küresel Statik

62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	5,9	3,8%	2,97	0,02	Küresel Statik
8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	3,9	2,5%	3,73	-0,01	Küresel Statik
63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya, paçavralar	2,0	1,3%	3,56	0,02	Küresel Statik
20	Sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	1,9	1,2%	3,39	-0,02	Küresel Statik
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	1,7	1,1%	3,37	-0,01	Küresel Statik
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	13,8	8,8%	0,75	0,07	Yerli Dinamik
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	4,3	2,8%	0,25	0,13	Yerli Dinamik
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları,aksam-parça-aksesuarı	8,1	5,2%	0,36	0,01	Yerli Statik

Kaynak: *TradeMap, TÜİK, Ticaret Bakanlığı, Balassa (1965),*

Bu çalışmada, Fetscherin vd. (2010) tarafından ortaya konulan yöntem ile Türkiye'de üretim ve ihracat rekabetçiliği kalıpları değerlendirilmektedir. Ortaya konulan çerçeve ile sektörlerin küresel ihracat büyümesine kıyasla göstermiş oldukları büyüme performansı ve Balassa (1965) yöntemiyle ortaya koyulan açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükleri değerlendirilerek sektörlerin yerli, küresel, statik ya da dinamik kalıplardan hangisine dahil olduğu incelenmektedir. Modelin ortaya koyduğu dinamik kalıp sektörlerin küresel performanstan daha hızlı bir büyüme performansı gösterdiğini ifade ederken küresel kalıp ise karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörleri ifade etmektedir.

Fetscherin vd. (2010) çok düzlemli bu analiz ile sektörlerin ihracat rekabetçiliği kalıpla-

rının uzmanlaşma ve büyüme oranı ekseninde kapsayıcı bir analiz ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, gerek sektörler arası gerekse de yöntemin uygulandığı farklı ülkeler arasındaki karşılaştırmalar da mümkün olmaktadır.

Türkiye'nin ihracatı dinamik bir yapı göstermektedir. Toplam ihracatın %61'ini oluşturan sektörler çalışmaya konu olan 2015-2019 döneminde küresel ihracat büyümesinden daha yüksek bir büyüme oranı yakalamıştır. Söz konusu dinamik sektörlerin %68'i (toplamın ise %41,3'ü) ise aynı zamanda açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olarak ihracatın şampiyonları olarak nitelendirilmektedir.

Öte yandan, hem küresel ihracat büyüme oranına kıyasla daha zayıf bir performans gösteren hem de karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmayan sektörlerin toplam içerisindeki payı %6,4'tür. Çalışmaya konu edilen 97 sektörden %15'ini oluşturan yerli statik sektörlerin oranı Çin için yapılan çalışmada %14, Hindistan için ise %22 olarak hesaplanmıştır (Fetscherin vd. 2010, Fetscherin vd. 2012).

Yerli dinamik ve yerli statik sektörler arasında yer alan ve nitelik düzeyi yüksek sektörlerin üzerinde atılacak stratejik adımlar, Türkiye'nin ihracatının nitelik bazında gelişimine de katkı sağlayacaktır. Öte yandan, halihazırda hızlı büyüme oranı yakalayan ve karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörlerde pazar payının muhafaza edilmesi ve rekabetçiliğin güçlendirilmesi de ihracatın hızlı performansının koruyucusu olacaktır.

Bununla birlikte, Türkiye'nin ihracat rekabetçiliği üzerine alt sektörler itibarıyla yapılacak çalışmalarla yukarıda bahsi geçen politika adımlarına ilişkin olarak stratejik ürün ve pazar analizlerinin de ortaya konması mümkün olacaktır.

Kaynaklar

Achy, L., & Sekkat, K. (2003). "The European Single Currency and MENA's Exports to Europe.", *Review of Development Economics*, 7, no. 4: 563–582.

Balassa, B. (1965) Trade liberalization and 'revealed' comparative advantage, *Manchester School of Economic and Social Studies,* 33: 99–123.

Balassa, B. & Bauwens, L. (1987) Intra-industry specialisation in a multi-country and multi-industry framework, *Economic Journal*, 97(388): 923–939.

Chen, K., M., Rau, H. H., & Chiu, R. L. (2011). Determinants of China's Exports to the United States and Japan, *The Chinese Economy*, 44(4), 19–41.

Duman, M. C., (2023). Türkiye'nin İhracata Dayalı Büyüme Değerlendirmesi, *İktisat ve Toplum*, 156, 123-131.

Durand, M. & Giorno, C. (1987) Indicators of international competitiveness: Conceptual aspects and evaluation, *OECD Economic Studies*, 9(Autumn): 147–182

Enright, M., Scott, E. & Leung, E. (1999) Hong Kong's Competitiveness Beyond the Asian Crisis: An Overview, *Research Department*, HKTDC, Hong Kong. Working Paper.

Fetscherin, M. & Alon, I. (2007, 29-30 Kasım). *Measuring global industry competitiveness using the specialization-growth matrix: The case of China. Presented at the Euro-Asia Management Studies Association (EAMSA)* Annual Conference on The Rise of the Asian Multinational Firm: Implications for Management, Competition and Cooperation; Leeds, UK

Fetscherin, M. Alon, I. & Johnson. P. J. (2010) Assessing the export competitiveness of Chinese industries, *Asian Business & Management*, Vol. 9, 3, 401–42

Fetscherin, M. Alon, I. & Johnson. P. J. (2012) Export competitiveness patterns in Indian industries, *An International Business Journal*, Vol. 22 No. 3, 2012 pp. 188-206

Güloğlu, B., & Bayar, G. (2016). Sectoral exports dynamics of Turkey: Evidence from panel data estimators, *The Journal of International Trade & Economic Development*, 25(7), 959–97

Jones, G. (1994) Big business, management and competitiveness in twentieth-century Britain, *Japan Business History Review*, 29: 207–256

Mitchell, W., Shaver, J.M. & Yeung, B. (1993) Performance following changes in international presence in domestic and transition industries, *Journal of International Business Studies*, 24(4): 647–670

Momaya, K. S. (2016). City clusters and break-out in corporate competitiveness: Patterns and perspectives focusing on innovation capabilities and India, *Competitiveness Review*, 26(4), 415–434.

Shahzad, K. (2015). An RCA analysis of textiles and clothing in Pakistan, India, and Bangladesh. Lahore, *Journal of Economics*, 20(1), 157–168

Siggel, E. and Cockburn, J. (1995) International Competitiveness and its Sources: A Method of Development Policy Analysis, *Concordia University Department of Economics. Discussion Paper* 9517.

Uysal, M., Chen, J.S. & Williams, D.R. (2000) Increasing state market share through regional positioning, *Tourism Management* 21: 89–96.

EfilJournal VOLUME: 7 | ISSUE: 1 | Date of Submission: 28.01.2024 | Date of Acceptance: 02.03.2024
CİLT: 7 | SAYI: 1 | Başvuru Tarihi: 28.01.2024 | Kabul Tarihi: 02.03.2024
ISSN: 2619-9580

Research Article/Araştırma Makalesi

Rantiye Devlet Teorisi ve Doğal Kaynak Yoksunu Ülkelerde İşlerliği

Ahmet Salih İkiz, Doçent. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ahmet@mu.edu.tr, ORCID 0000-0002-0233-8051

1. Öz

Rantçı Devlet Teorisi (Rentier State Theory), siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatüründe ulusal gelirlerinin tamamını veya tamamına yakınını zengin doğal kaynaklardan elde eden devletleri tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Bu teori Hossein Mahdavy tarafından 1970 yılında İran ekonomisini açıklamak için kavramsallaştırılmıştır. Rantiye Devlet, genel bir rant durumunun hakim olduğu ve bu ranttan elde edilen zenginlik ve refah sınırlı sayıda kişinin elinde bulunurken, toplumun büyük kesiminin bu kişilere bağımlı olduğu bir durumdur. Bu çalışmada doğal kaynak sahibi olmayan veya sınırlı doğal kaynak sahibi ülkelerde rantçı devlet teorisinin geçerliliği üzerine bazı fikirler üretilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Rantiye devlet, körfez ülkeleri, demokrasi kültürü*

JEL Kodları: *H10*

Rentier State Theory and its Functioning in Natural Resource-Poor Countries

2. Abstract

Rentier State Theory is a term used in the political science and international relations literature to describe states that obtain all or almost all of their national income from its own rich natural resources. This theory was conceptualized by Hossein Mahdavy in 1970 to explain the Iranian economy. The Rentier State is a situation in which a general rent situation prevails and the wealth and prosperity obtained from this rent are in the hands of a limited number of people, while the majority of the society is dependent on these people. In this study, we will try to produce some humble ideas on the validity of the rentier state theory in countries that do not have natural resources or have limited natural resources.

Keywords: *Rentier state, Gulf countries, democracy culture*

JEL Code: *H10*

3. Rantiye Devlet ve Temel Öğeleri

Devlet, yerleşik toplumları belirli hukuki ve siyasi sistem çerçevesinde farklı organizasyonlarda bir arada tutan kurumsal bir yapıdır. Tarihi hars ile belirlendiği için devlet kavramı Batı ve Doğu ülkelerinde farklı bir gelişme çizgisi göstermiştir. Devlet yapısına ilaveten bireylerin ilişkilerini, yerleşik hayata geçiş sonucunda ortaya çıkan, mülkiyet hakkı belirlemektedir. Rant, mülkiyet hakkıyla toprak üzerinden kira elde edilmesidir. Bununla birlikte rant kavramı Batı ve Doğu toplumlarındaki farklı devlet yapılarından dolayı farklı olarak kavramsallaştırılmıştır. Rant, Klasik İktisatçılarda değerini topraktan alırken, Doğu toplumlarında ganimetin dağıtımıdır. Fetih ekonomisinde temel amaç ganimet elde etmek ve bu ganimeti dağıtarak daha güçlü bir ordu yaratmak olduğu için rant ganimet edinme ile özdeşleştirilmiştir. Rantın Batı toplumunda farklı anlamda kullanılmasının nedeni, Kıta Avrupa'sındaki ulus devlet öncesi var olan feodal yapıdır. Rant kavramının başlangıcı, toprak üzerinde hâkimiyete sahip olan Lord (Feodal Bey) ile toprağı işleyen Serf (Köylü) arasındaki ilişkidir. Serflerin ortaya çıkardığı tarımsal ürünün pazardaki satış gelirinden, toplam üretim faktörlerinin maliyetlerinin çıkarılmasından sonra kalan artık kısma "rant" denilmektedir (İlyas Sözen, 2011).

Rantçı bir devlet sisteminin bazı temel bileşenleri mevcuttur. Bunların başında doğal kaynaklardan düzenli ve önemli miktarda elde edilen dış rant gelmektedir. Örneğin Kazakistan ekonomisinin boyutları bunu doğrular. GSYH içinde petrol ve doğal gaz gibi ürünlerden elde edilen gelirlerin oranı oldukça yüksektir. Yani ülkede milli gelirin önemli bölümü dış dünyadan elde edilen transferle yerine getirilir.

Rantiye devletlerde rantlar ekonomiye hâkimdir. Devlet gelirlerinin %40'tan fazlasının petrol ya da diğer dış kaynaklardan elde edilmesi ve GSYİH içindeki oranının yüksek olması gerekmektedir. Bu nedenle milli hâsıla üretim sürecinde toplumun çoğunluğu rol almaz, fakat tüketimde önemli rol oynarlar. Bu da devlet vatandaş ilişkisinin demokratik Batı tipi devletlerden farklı olmasına yol açar. Devlet hizmetleri için vergi ödenmez. Bu nedenle de kamu yönetimi kalitesini sorgulamaz.

Devlet, özel sektör ilişkisi kesinlikle tek taraflı devlet kontrolündedir. Özel sektör her türlü üretim sürecinde izin, sözleşme, teşvik şeklinde kamunun sübjektif ve politik kararlarına bağlıdır. Bu nedenle Batı tipi bir burjuva hiçbir zaman bu ülkelerde yetişmez. Devlet

desteğine bağımlı ve edilgen bir özel sektör vardır. Bu kesimden inovatif ve küresel rekabetçi bir üretim beklenemez.

Rantiye devletin doğrudan üretim ve dağıtımda artan rolü kamu bürokrasinin işlev ve yapısını etkiler. Bürokrasi bağımsızlığını yitirir Bu mekanizmanın bir parçası haline gelir. Kullanılan rantlar bürokrasi vasıtasıyla iktidar gücünün arttırılmasını sağlayan bir aparata dönüşür. Bürokrasinin Tunç Kanunu hâkim olur. Sürekli dal budak salan bir hale gelir. Aşırı merkezi bürokrasi Parkinson yasasında belirtildiği gibi ağır ve hantaldır.

Demokratik bir devlet olmadığı için demokratik temsil sınırlıdır. Bunun en temel nedeni vatandaşlar üzerinde vergi yükünün çok az veya hiç olmamasıdır. Bu rantiye devletin vatandaşlara karşı sorumluluğunu azaltarak siyasi gücünü yükseltir. Ülkedeki seçmenler karşısında bu şekilde bir özerklik sağlayan bu mekanizma siyasi süreç konusunda kamu baskısından muaf olur ve meşruiyet sorunu yaşamaz. Ahmet Ulusoy'un deyişiyle "Vergi yoksa temsil yoktur ve vergi vermeyen vatandaşların da siyasi temsil talebi düşüktür. Bu durum toplumun temsil ilişkisine zarar verir, politik mobilasyon kısıtlanır ve demokrasinin gelişimi engellenir." Bu süreç yeknesak bir seçim dönemini ortaya atar. Halkın demokrasi talebi önemini yitirir. Yüksek rantlar devleti yönetenlerin muhalefeti bastırma ya da rüşvetle satın alma yeteneğini arttırmaktadır. Bu sayede otoriter rejimin demokrasiye evrilmesi kolayca engellenir. Muhalefetin temsili kurumlar aracılığı ile seçmenlerle zayıf bir ilişkiye girmesine izin verilirken, devlet yöneticilerinin istediği zaman söz konusu kurumları kaldırabilmesi de mümkündür. Dağıtıcı politikalarla devlet mevcut muhalefeti yok etmeye ya da kendisinden bağımsız sosyal grupların dönüşümünü engellemeye çalışır (Ulusoy, 2019). Hükümet destekli partiler dışındaki siyasi partilerin faaliyetleri daha çok kültürel ya da ideolojik zeminde şekillenmektedir.

Rantiye devlette sadakat yani sorgulamamak önem taşır. Yönetimi sorgulamayıp, sadık başkaldırmayan bireyler olduğunuz sürece gelir düzeyiniz sahip olduğunuz para artar. Ahmet Ulusoy bunu şu cümlelerle açıklar. "Siyasi karar-alıcılar, emek ve liyakatten ziyade kendileriyle olan ilişkiye göre rantın dağıtımını gerçekleştirir." Böylece rejim iktidar gücünü pekiştirir uzun yıllar iktidarda kalır.

Weber ve Hobbes'un görüşlerinden hareket eden Schwarz, modern devletin güvenlik, temsil ve refah şeklindeki önemli işlevlerinden rantiye devletin, refah ve güvenliği sağlarken temsil görevini nazara almadığını belirtir. Yani, Lipset hipotezi olarak bilinen milli gelir artışı demokratik talepleri arttırması bu ülkelerde geçerli değildir (Parlar, 2016).

Rantiye devletin en büyük olumsuz etkisi ekonomik kalkınmayı budaması ve siyasi hayatı çoraklaştırmasıdır. Ekonomi doğal kaynaklardan elde edilen dış kaynak girişine bağımlıdır. Ortadoğu ve Orta Asya Türki Cumhuriyetlerinden Kazakistan başta olmak üzere dünyanın muhtelif yerlerinde doğal kaynak-petrol zengini, otoriter aile yönetimlerinin hakimiyetindedir.

4. Doğal Kaynak Yoksunu Ülkelerde Rantiye Devlet Teorisinin Geçerliliği ve Sürdürülebilirliği

Her ne kadar rantiye devlet kavramı 1970'lerin İran'ı üzerinden şablon haline getirilse de zaman içinde akademik literatürde gelişme olmuştur. Sırasıyla ikinci, üçüncü kuşak ve revizyonist teoriler geliştirilmiştir. 21. Yüzyıldaki gelişmeleri inceleyen revizyonist teori temsilcileri rantiye devleti sadece petrol geliri rantına dayalı devletçi iktisadi sistemle açıklamanın çok gerçekçi olmadığını savunmuşlardır. Bu ülkelerde özel sektörün de dış bağlantılarla birlikte devletle ilişkilerinde iktidar gücüne bir tür uyumlama ile bu yapının sürdürülebilirliğini sağlamışlardır (Engin Sune, 2012).

Kişi başı milli gelir seviyesindeki yükselme bir ülkenin demokrasi kurumu ile doğrudan ilintilidir. Bu genel kanı rantiye devlet teorisinde sorgulanmaktadır. Rantiye devlet teorisinde bireylerin toplum bazında demokratik taleplerinde bir gevşeme görülmektedir. Bunu başlıca nedeni ise o ülkede geçmişte demokrasi kültürünün yeşermemesi olabilir. Ayrıca bireyler gelir seviyelerinin artan demokrasi ve rejim değişikliğinden olumsuz etkilenebileceğini kabul etmiş olabilirler. Doğal kaynak zengini ülkelerde bu geçiş oldukça sorunsuz olmaktadır. Hükümetler vatandaşlardan vergi almak yerine doğrudan gelir transferi yaparak bireylerin refah seviyesini arttırmaktadırlar. Hükümetlere ve politikalarına oy veren vatandaşlar rantiye devlet yapısına rıza göstermektedirler. Bu tamamen gönüllü bir süreçtir.

Arap Baharı, 2011 yılı sonrasında Libya, Mısır gibi rantiye devletleri alt üst ederken Suudi Arabistan ve Bahreyn gibi ülkelerde aynı etki görülmemiştir. Rantiye devlet ile siyasi istikrar arasında bir ilişki olup olmadığı bu nedenle kapsamlı kantitatif araştırmalarla incelenmesi literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır (Altunışık, 2014).

Ahmet Evin rantiye devletin negatif vergi gibi uygulamalarla vatandaşlarına gelir transferini başarılı bir şekilde yaptığı sürece siyasi istikrarı sağlayacağını belirtir ve Körfez ülkelerinin pek çoğunda Arap Baharının etkisinin oldukça zayıf olmasını buna bağlar. Burada önemli husus bu ülkelerde çalışan yabancı kişi sayısının ülke vatandaşlarının birkaç katına ulaştığının bilinmesidir. Bu Kuveyt gibi ülkelerde 1/7 oranına denk gelir. Bu durumda ülke vatandaşlarının siyasi alanda temsil konusunda çok da talepte bulunmamaları gayet anlaşılabilir. Mısır gibi ülkelerde Arap Baharında değişim süreci ilginç bir şekilde yıllardır ezilen Müslüman kardeşlerden gelmemiştir. Devrimsel değişim rejimin içinde bulunan orta sınıftan gelmiştir. Tahrir meydanında ilk buluşanlar bu yenilikçi orta sınıftır. Bu da rantiye devletin hangi koşullarda değişime zorlanacağının göstergelerinden biri olabilir. Bununla birlikte doğal kaynak yoksunu ülkelerde vatandaşlara yüksek gelir transferi ile doğrudan ödeme yapmak için gerekli kaynak söz konusu değildir. Bu nedenle bu teoride belirtildiği gibi rıza ile kabul olmayabilir. Devlet dağıtım mekanizmasında halen etkili de olsa bu sistemin sürdürülebilirliği zor olabilir. Bu durumda rantiye devletin otoritaryen eğilimlere girmesi ve ülke içinde gücünü pekiştirmeye çalışması söz konusudur.

Rantiye devlet idaresi altındaki ülkelerin temel özelliklerinden birisi yerleşik bir de-

mokrasi kültürünün olmamasıdır. Doğu kültüründe paternal devlet yapısının egemen olması da bunu destekler. Devlet bir baba figürüdür ve politikaları sorgulanmaz ve ona sığınılır. Bu özellikle Ortadoğu ve Arap ülkelerinde aşiret, kabile kültüründeki yönetim düzeni ile uyumludur. Kabile devleti de özünde bir kamu yönetim sistemine sahiptir. Ama yönetim kademelerinin hiçbir aşamasında Batı tipi özgürlükçü, sorgulayıcı ve en önemlisi bireylerin sağlıklı temsil edildiği bir sistem değildir. Bu yönetimde sorgulamak kamusal açıdan dışlanmak ve cezalandırılmakla sonuçlanır. Çünkü erk kabile reisi ekseninde yönetim sergiler. Burada bireysel temsil yoktur. İşte bu nedenle bu kültürel kod bu ülkelerde rantiye devlet teorisi ile uyumludur.

Bu ülkelerde Benedic Anderson'ın Hayali Cemaatler kitabında belirttiği gibi tarih yenden yazılır. Devlet yapısı itibariyle bu nedenle ulus devletin çıplak bir şekilde kendi içinde vatandaşlarına sağladığı bir güvenlik kalkanıdır. Geçmişte olmayan hayali kahramanlar ve kahramanlık öyküleri vülgarize bir dille fabrikasyon yapılır. Burada temel amaç şanlı bir geçmişin onurlu temsilcileri olduğu fikrini ülke vatandaşlarına empoze ederek onların ülkeye bağlılıklarını arttırmak ve ama daha da önemlisi yönetici kesimin kutsallığını kabul etmelerini sağlamaktır. Bu devlet kararlarının sorgulanamaz olmasını sağlar. Temsil taleplerini buharlaştırarak önemsizleştirir.

Doğal kaynak yoksunu ülkeler rantiye devleti aynı şekilde sorunsuz sürdürebilirler mi sorusunun cevabı belki de Arap Baharı ve sonrası ile açıklanabilir. Dış borçların GSMH'ye oranı yüksek ve kısa vadeli dış finansman sıkıntısı çeken ülkeler ne olacaktır. Özellikle sağlıklı kamu finansmanı sistemine sahip olmayan ülkeler bir yandan vergi toplama işlevini sınırlandırırken diğer yandan nasıl bu dağıtım düzenini sürdürebileceklerdir. Açıkçası bu şekilde rantiye devletin sınırlı veya yetersiz doğal kaynak geliri ile bunu sürdürmesi başka bazı şartlar ile sağlanabilir düşüncesindeyim. Bu kesinlikle devletin daha da totaliter olması sürecine ülkeyi götürebilir. Nihayetinde devlet yönetimindeki sınırlı bir kesim özel sektör ile birlikte üretim sürecinde karar mekanizmalarında bir rant elde eder fakat toplumun çok büyük bir kesimi azalan refah seviyesi ile oldukça huzursuzdur ve bu sosyolojik patlamalara yol açar. Parlamenter temsil de sağlıklı işlemediği için devlet güvenlik aparatları ile toplumsal düzeni sağlamaya çalışır. Ülke içinde oluşan huzursuzluk örtük bir hale gelir ve kakofoni ve yapay bir gündem ile sönümlendirilmeye çalışılır.

Dış konjonktür burada önem taşır. Eğer ülke yönetimi dış konjonktür ile tümüyle bağlantısız bir hale geldiyse dış dünyadan izole edilmeye başlanır. Küresel çıkar çatışmalarında güçlü taraflardan bir kanadın içinde değilse sürecin sürdürülmesi oldukça zordur hatta diktatöryel bir yönetim tarzı gerektirir. Bu bile dış konjonktürdeki etkiler sebebiyle oldukça kırılgandır. Rantiye devletler bazı durumlarda stratejik ve jeopolitik önemleri sebebi ile küresel ölçekte büyük ve güçlü etki alanına sahip ülkeler ile kurdukları ilişkiler nedeni ile elde ettikleri mali desteklerle iç politikada bu sistemi sürdürebilirler.

Rantiye devlet ile yeni devlet kapitalizmi bazı noktalarda benzerlik gösterse de hiçbir zaman aynı amaca hizmet etmezler. İki teoride de kapitalist sistem mevcuttur ve her ikisinde de yoğun devlet müdahalesi vardır. Yeni devlet kapitalizminde devlet müdahalesi yapıcı,

kaliteli ve üretken bir iktisadi müdahaledir ve milli gelirde sıçrama yapar. Kaynakların verimli kullanılması konusunda özel sektöre yol gösterir. Yapılan devletçi iktisadi planlamalar ülke refahını ve kalkınmayı olumlu etkiler. Fakat rantçı devlet verimsizlik ve kaynak israfına yol açar ve en amiyane tabirle ülke vatandaşlarının fakirleşmesine yol açar.

Doğal kaynak yoksunu rantçı devletler düalist iktisadi yapıya mükemmel bir örnek olarak gösterilebilirler. Toplumun kaynak dağıtımında etkili olan kesimi yüksek refah seviyesi, nitelikli seçkin batı standartlarında eğitim seviyesi ile bir elysium yaşar. Bununla beraber rant dağıtımının periferisinde kalan kesim benzer yaşam standartlarına sahip olamaz, refah seviyesi oldukça düşük gerçekleşir. İlk kesim yabancı şirketlerle ve devletlerle sağlamlaştırdığı rant dağıtım mekanizmasını kullanarak bazen oldukça rekabetçi ve yüksek teknoloji içeren üretim yapabilir. Fakat ikinci kesim azgelişmişliğin sürekliliği içinde geleneksel üretim kalıbını kıramaz. Dolayısıyla kaliteli istihdam içeren katma değeri yüksek üretim yapma gücü yoktur. Bu düalist ekonomi görünürde aynı ülkede yaşayan aynı tarihi mirasa ve ortak kültürel geçmişe sahip ülke vatandaşlarının arasındaki hars artık birleştirici olmaktan çıkmıştır. Bir kesim için rantçı grup diğerleri tarafından düşman gibi kavramsallaştırılarak ülke vatandaşlarının kendi toplumuna ülkesine yabancılaşması veya kültürel kopuş ortaya çıkmaktadır. Ülke ile gönül bağı artık kopma yoluna girmiştir. Bu durum kalkınma dinamiklerinde gerilemenin başlıca nedenidir.

5. Sonuç

Bu çalışmamızda doğal kaynak yoksunu bir ülkenin rantiye devlet teorisi kapsamında eko politik bir değerlendirmesini yapmaya çalıştık. İlk kısımda rantiye devlet ve öğeleri açıklandı. Ardından 1970'lerden günümüze rantiye devlet tanımında değişi kısaca özetlendi. İkinci kısımda ise doğal kaynak yoksunu olan fakat yurtdışından farklı kaynaklardan (burada detaya girilmese bile kara para da dahildir) kaynak transferi ile rantiye devlet modeli sürdürülebilirliği konusunda malumat vermeye çalıştık. Naçizane kişisel bir değerlendirme içeren bu çalışmada görüşümüz rantiye devletin güvenlik eksenli bir otoriterleşmeye gitmeden bu modelin sürdürülemeyeceğidir. Henüz bu konuda bir literatür oluşmamıştır bu nedenle küresel bir değerlendirme yapılamamaktadır. İzleyen yıllarda veriye dayalı ekonometrik analiz ile bu konuda yapılabilecek çalışmaların oldukça yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

Altunışık, M. (2014). Rentier State Theory and the Arab Uprisings: An Appraisal. Uluslararası İlişkiler, 75-91.

Engin Sune, A. M. (2012). "Rantçı Devlet Yazını Üzerine Deneme. Uluslararası İlişkiler, 3-31.

İlyas Sözen, K. U. (2011). Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin . Istanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 89-107.

Parlar, D. S. (2016). KTÜ SBE: https://www.ktu.edu.tr/dosyalar/uls_0360b.pdf adresinden alındı

Ulusoy, A. (2019). Rantiye devlet vergi ve demokrasi. Yenişafak: https://www.yenisafak.com/yazarlar/ahmet-ulusoy/rantiye-devlet-vergi-ve-demokrasi-2051684 adresinden alındı

EFİLJOURNAL YAZIM KURALLARI/ EFILJOURNAL AUTHOR GUIDELINE

Gönderim Süreci

1. Makalenizi göndermek için internet sitemizdeki MAKALE GÖNDER bağlantısını kullanarak ya da info@efiljournal.com adresine doğrudan gönderebilirsiniz.
2. Makale, daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve aynı anda başka bir dergiye gönderilmemiş olmalıdır.
3. Makale, 30 sayfayı geçmemelidir.
4. Makalede "Giriş" kısmı bulunmalı ve başlıklar numaralandırılmalıdır.

Makale Değerlendirme Süreci

1. Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisine gönderilen makalenin yazarı ile, makaleyi değerlendiren hakemin ismi karşılıklı olarak gizli tutulmaktadır.
2. Dergiye gönderilen tüm makaleler önce, editörler tarafından ön değerlendirmeye alınır. İçerik ve şekil şartlarına uymayan yazılar, editörler tarafından hakeme sunulmadan geri çevrilebilir.
3. Dergiye gönderilen makale, editörler tarafından hakeme gönderilmeye değer bulunduğu takdirde iki hakem tarafından incelenmeye alınır.
4. Hakem, yazıları makale hazırlama düzenine uygunluk, bilimsel katkısı, sorunsalın ele alınış biçimi, araştırmada kullanılan yöntem, literatürden yararlanış ve önemli bulduğu diğer unsurlar açısından değerlendirerek, görüşlerini bildirdiği formu editörlere iletir.
5. Editör, hakemin görüşünü yazara gönderir.
6. Yazar, hakem tarafından talep edilen düzeltmeleri editörün belirlediği süre içerisinde tamamladıktan sonra, makale tekrar hakemin görüşüne sunulur.
7. Hakemin uygun gördüğü makale için son değerlendirme editörler tarafından yapılır.
8. Yayımlanma kararı verilen makale, sıraya alınır ve nihai karar yazara bildirilir.
9. Dergide örnek olay incelemeleri, raporlar, önceden yazılmış bir makaleye eleştiri ve yorumlar, yanıtlar ve yanıtlara yanıtlar, kitap tanıtım ve eleştirileri, yayın duyuruları, konferans ve kongre gibi toplantılar yayımlanabilir. Burada karar, editörlere aittir.
10. Makalenin değerlendirme süresi maksimum 90 gündür.
11. Makalenin değerlendirilme süreci hakkında tarafınıza bilgi verilecektir.
12. Değerlendirme sonucu, tarafınıza e-posta yoluyla bildirilecektir.
13. Makalesi dergide yayımlanan yazara 5 adet basılı dergi ücretsiz olarak gönderilecektir.

Yazım Kuralları

1. Makale dili Türkçe veya İngilizce olmalıdır.
2. Yüksek lisans veya doktora tezlerinde ya da bilimsel toplantılarda sunulan bildirilere dayanarak hazırlanmış yazılarda bu durum, ilk sayfa altında dipnot olarak belirtilmelidir.
3. Dergiye gönderilecek makalenin yazarına ait bilgiler, ayrı bir sayfaya yazılmalı ve şunları içermelidir:
   - Yazının başlığı
   - Yazının JEL sınıflandırma kodu
   - Yazarın adı soyadı, unvanı
   - Yazarın bağlı bulundukları kurum (bölüm, birim)
   - Yazarın kısa özgeçmişi
   - Yazarın açık ve güncel posta adresi, telefon/faks numarası ile e-posta adresi

4. Yazının birinci sayfasında İngilizce ve Türkçe başlık, makalenin yüz kelimeyi geçmeyecek şekilde hazırlanmış İngilizce ve Türkçe özeti, anahtar sözcükler yer almalıdır.
5. Yazılar, Microsoft Word ortamında Times New Roman yazı tipinde, 12 punto ile ve çift aralıkla yazılmalıdır.
6. Basılan makaledeki imlâ ve noktalama hatalarından yazarlar sorumludur. Bu nedenle, gereken kontroller yapılmış olmalıdır.
7. Bütün tablolar ve grafikler, ayrı olarak Microsoft Excel sayfalarda yer almalıdır. Tablo ve şekillere başlık ve sıra numarası verilmelidir.
8. Dergimize gönderilecek makalelerde kaynak gösterme konusunda APA sistemi benimsenmiştir.

Örnekler:

- Kitaplarda:

Metin içinde: (Yeldan, 2009)

Eserin, kaynaklarda yazımı şu şekilde olmalıdır:

Yeldan, E. (2009). *The economics of growth and distribution* (5. bs.). Ankara: Efil Yayınevi.

- Makalelerde:

Metin içinde: (Akyüz, 2009, s. 92-93)

Makalenin kaynaklarda yazımı şu şekilde olmalıdır:

Kalaycıoğlu, E. (2019). Popülizm(ler) ve Temsili-Liberal Demokrasi'nin Bunalımları, *EfilJournal*, Cilt 2, Sayı 8, 8-28.

- Tezlerde:

Metin içinde: (Büyükyazıcı, 2012)

Tezin, kaynaklarda yazımı şu şekilde olmalıdır:

Büyükyazıcı, D. (2016). *Kültür ve sanat ekonomisinde piyasa mekanizmasının etkinsizliği: Gösteri sanatları perspektifinden Türkiye örneği*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

9. Kullanılan bütün kaynaklar, makalenin sonunda "Kaynaklar" adı altında verilmelidir.
10. Tablo ve Şekiller:
    a. Tablo numaraları ve açıklamaları tablonun üstünde

       Tablo 1: ……

       şeklinde, 10 punto ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.
    b. Tablo içi metinler 9 punto ile, satır aralığı tek, paragraf aralığı 0 nk olmalıdır.
    c. Tablo sayfaya ortalanmalıdır.
    d. Şekil numaraları ve açıklamaları şeklin altında

       Şekil 1:……

       biçiminde 10 punto ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.
    e. Şekil, sayfaya ortalanmalıdır.
11. Bu ilkelere uymayan makaleler kesinlikle değerlendirilmeye alınmayacaktır.
12. Yazıların ilk gönderiminde editör değerlendirmesinden sonra hakem değerlendirmesi için 1 ay, revizyon için 1 ay süre öngörülmektedir.
13. Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi, gönderilen makaleleri yayımlayıp yayımlamama, gerekli gördüğü durumlarda makaleler üzerinde düzeltmeler yapma hakkına sahiptir. Gönderilen yazıların yayımlanma hakkı dergi yönetimine aittir. Dergide yayımlanmış bir yazının hukuki sorumluluğu ise yazarına aittir ve dergiyi bağlamaz. Dergide yayımlanan yazılar, dergi yönetimin yazılı izni olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz ve başka bir yerde (matbu olarak veya internet ortamında) tekrar yayımlanamaz. Dergiye makale gönderen yazar, bu ilkeleri kabul etmiş sayılır.

Submission

1. To send your article, you can use the SUBMIT tab in our website or you can send your article directly to info@efiljournal.com.
2. Articles must be unpublished and they cannot be sent to another journal at the same time.
3. Articles must be max. 30 pages.
4. There should be "Introduction" section and the titles should be numbered.

Process

1. In Efil Journal of Economic Research the author's and the referee's name are mutually kept confidential.
2. All articles sent to the journal are pre-evaluated by the editors first. Articles that do not comply with the terms of content can be rejected by the editors without being sent to the referee.
3. The articles submitted to the journal will be reviewed by two referees if they are deemed worthy to be sent to the referees by the editors.
4. The referee evaluates the article in terms of conformity to the article preparation rules, scientific contribution, the way in which the problem is handled, the method used in the research, the use of the literature and other elements they found important, and then submits the form to the editors.
5. The editor sends the evaluation result of the referee to the writer.
6. After the author completes the corrections requested by the referee within the time specified by the editor, the article issent to the referee again.
7. The final evaluation for the article that the referee finds appropriate is made by the editors.
8. The article that is decided to be published is queued and final decision is notified to author's.
9. Case studies, reports, criticism and commentary on a previously written articles, answers to answers and responses, book promotions and criticisms, publication announcements, conferences and congresses have the possibility to be published in the journal. The decision here belongs to the editors.
10. The maximum evaluation period of the article is 90 days.
11. You will be informed about the evaluating process of the article.
12. The result of the evaluation will be reported to the author by e-mail.
13. Five free printed copies of the journal will be sent to the author whose article is approved and going to be published in the journal.

Grammar Rules

1. The language of the article should be in English or in Turkish.
2. It should be stated as a footnote in the first page if the article was prepared by the notices presented in the scientific meetings or as master, PhD work.
3. Information belonging to author's of the article should be written on a seperate page and should include:
   - The title of the article
   - JEL code of the article
   - Author's full name, surname and degree/title
   - Author's institution (Department, unit)
   - Author's brief CV
   - Author's full address, phone/fax number, e-mail

4. In the first page of the article the title in English and in Turkish (if known), max. 100 words of abstract in English and in Turkish (if known), and keywords should be written.
5. The article should be written via Microsoft Word, with 12 type size and with double space.
6. Spelling and punctuation errors in the printed article belong to the author themselves.
7. All the tables and diagrams should separately be in Microsoft Excel. They all should be enumerated.
8. About the references/biblioghraphy we use APAS.

Examples:

- In the books:

In the text: (Yeldan, 2009)

In the references:

Yeldan, E. (2009). *The economics of growth and distribution* (5. bs.). Ankara: Efil Yayınevi.

- In the articles:

In the text: (Akyüz, 2009, s. 92-93)

In the references:

Heise, A. (2019). Post-Keynesian Economics - Challenging the Neo-Classical Mainstream, *EfilJournal*, Vol 2, Issue 8, 8-28.

- In thesis/papers:

In the text: (Büyükyazıcı, 2012)

In the references:

Büyükyazıcı, D. (2016). *Kültür ve sanat ekonomisinde piyasa mekanizmasının etkinsizliği: Gösteri sanatlar perspektifinden Türkiye örneği*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

9. All the references used should be stated under "Bibliography", at the end of the article.
10. Tables and Diagrams:
    a. Table numbers and statements should be written on the top of the table, with 10 type size and should be centered.

       Table 1: ……

    b. Texts inside the table should be written with 9 type size, single row pitch, 0 paragraph pitch.
    c. Tables should be centered to the page.
    d. Diagram numbers and statements should be written under the diagram with 10 type size and centered to the page.

       Diagram 1: …..

    e. Diagrams should be centered to the page.
11. The articles not carrying these rules will not be taken under review.
12. After the editorial review, it is provided 1 month for the expert and 1 month for the revision.
13. Efil Journal of Economic Research has the rights whether to publish or not to publish and to make corrections on the articles. The right to publish the articles belongs to the journal's management. The legal responsibility of the published article belongs to the author and isn't related to the journal. The articles published in the journal cannot be reproduced in any way without the written consent of the journal management and cannot be reproduced elsewhere (in print or on the internet). The author who submits article to the journal is deemed to have accepted these principles.

EfilJournal
Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi
Efil Journal of Economic Research

SATIN ALMAK İÇİN:

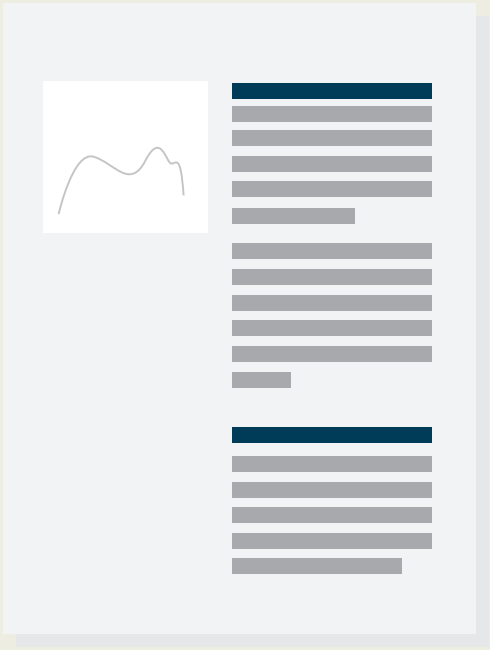
https://shop.efilyayinevi.com

1 yıllık abonelik bedeli

	Bireysel	Kurumsal
Yıllık Basılı	1000 TL	2000 TL
Yıllık Dijital	500 TL	750 TL
Yıllık Basılı ve Dijital	1250 TL	2500 TL

Bağcılar Mahallesi Şemsettin Günaltay Caddesi 283. Sokak 9/7 Ata Apartmanı 06670 Çankaya/Ankara, Türkiye
Tel: (0312) 442 52 10 ve (0312) 442 52 11 Faks: (0312) 442 52 12

SATIN ALMAK İÇİN
shop.efilyayinevi.com• 0 (312) 442 52 10 - 11

EFILJOURNAL MAKALELERİNİ TEK TEK SATIN ALABİLİRSİNİZ!

EfilJournal'de yayınlanmış makalelerden istediğinizi satın alabilirsiniz.

- **Efiljournal.com**'u ziyaret edin,
- Arşiv bölümünde yayınlanan tüm sayıları ve makaleleri inceleyin,
- Erişmek istediğiniz makalenin bilgileriyle **shop.efilyayinevi.com** adresinden,
- Sadece 50 TL karşılığında makaleye sahip olun.

www.efiljournal.com

ISSN 2619-9580

